

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze
Středisko iberó-amerických studií

Marta Hlávková

Josef Ladislav Erben a obraz Ameriky

Diplomová práce

Praha 2007

Tato diplomová práce byla vypracována na Středisku iberoamerických studií Univerzity Karlovy v letech 2006 – 2007 pod vedením Prof. PhDr. Josefa Opatrného, CSc. Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a použila pouze uvedené prameny a literaturu.

V Praze

Marta Hlávková
Marta Hlávková

Na tomto místě bych chtěla poděkovat akademickému sboru Střediska ibero-amerických studií, zvláště panu Prof. PhDr. Josefovi Opatrnému, CSc. a paní PhDr. Simoně Binkové, CSc. za jejich podporu a vstřícnost po celou dobu mého studia a také PhDr. Haně Popelové z knihovny Náprstkova muzea za pomoc se shromažďováním podkladů pro tuto diplomovou práci.

OBSAH

Úvod	1
1 Představení cestovatele Josefa Ladislava Erbena	5
1.1 Rodina.....	5
1.2 Zájmy v dětství	6
1.3 Vzdělání.....	7
1.4 Zaměstnání.....	9
1.5 Stáří.....	11
2 Seznámení s autorovými cestopisy z Jižní Ameriky	14
2.1 Po stopách dobyvatelů, osvoboditelů a diktátorů	19
2.2 Přes Kordillery: Toulky tropickou Amerikou I	28
2.3 Na vodách Amazonky: Toulky tropickou Amerikou II.....	32
2.4 V poříčí Orinoka	36
3 Deník z druhé cesty do Jižní Ameriky	45
4 Erben publicista, fotograf a sběratel	55
4.1 Publicista	55
4.2 Fotograf	59
4.3 Sběratel	60
5 Kontakty s krajany v J. Americe, rady a informace pro potenciální vystěhovalce	65
5.1 Zmínky o krajanech v cestopisech.....	66
5.2 Erbenovy informace a upozornění pro potenciální vystěhovalce do LA. ..	70
5.3 Situace v konkrétních zemích LA, další Erbenovy kontakty s čl. centry v LA.....	72
5.4 Zmínky o německých kolonistech.....	75
6 Srovnání Erbenových textů s dalšími cestopisy z 20.-30. let 20. stol.	77
6.1 František Čech-Vyšata.....	77
6.2 Alan Forejt.....	87
6.3 Anna Kodýtková.....	94
Závěr	102
Seznam pramenů a literatury	106
PŘÍLOHY	110

Úvod

Josef Ladislav Erben (1888-1958) se zařadil v první polovině dvacátého století mezi důstojné pokračovatele slavných cestovatelů naší země. Kromě Antarktidy se dostal na všechny kontinenty, z nichž nejdůkladněji poznal a procestoval Austrálii a Jižní Ameriku. Do povědomí občanů nového Československa se zapsal především svými cestopisnými reportážemi zasílanými z cest, přednáškovou činností během dvou svých krátkých návratů do vlasti, a také čtyřmi cestopisy z Jižní Ameriky. Cestovatelům nepříznivé politické klima v Československu po druhé světové válce mu nakonec znemožnilo návrat do vlasti, kde se na něj pomalu zapomínalo.

Až 28 let po Erbenově smrti v dalekém australském Melbourne oživil jeho památku ve vlasti významný český australolog Stanislav Novotný sestavením knihy, zachycující především Erbenovy osudy na australském kontinentě, nazvané *Půl století světoběžcem*. Jinak se ovšem o J. L. Erbenovi u nás mnoho nenapsalo (jen několik popularizačních článků) a širší veřejnosti je dnes již téměř neznámý. Proto si trůfám říci, že máme stále vůči tomuto cestovateli, sběrateli a vlastenci jistý nesplacený dluh.

Tato diplomová práce nazvaná „Josef Ladislav Erben a obraz Ameriky“ si klade za cíl shromáždit co nejvíce dostupných informací o poněkud opomíjeném českém cestovateli J. L. Erbenovi s bližším zaměřením na období jeho života, které strávil v Jižní Americe. První kapitola představí autora shrnutím jeho životopisných údajů od vyličení rodinných poměrů, z nichž cestovatel vyšel, přes vlastní Erbenovu iniciativu při studiích, profesní a cestovatelskou dráhu i nelehkou závěrečnou etapu jeho života. Ve druhé kapitole bude následovat podrobnější seznámení s Erbenovými cestopisy věnovanými Latinské Americe. Důraz bude kladen na to, jak vlastně J. L. Erben viděl a vnímal jihoamerický kontinent, jaký názor si vytvořil na jednotlivé latinskoamerické země a jak je prezentoval českému čtenáři či posluchači. Následující třetí kapitola se pokusí pomocí Erbenova deníku

z druhé cesty do Jižní Ameriky odhalit, co zůstalo čtenáři cestopisů skryto, a to konfrontací některých deníkových záznamů s pasážemi cestopisu *V poříčí Orinoka*. Půjde především o bližší seznámení s drsnými životními podmínkami, útrapami a dalšími těžkostmi této druhé cesty tak, jak se s nimi J. L. Erben svěřoval stránkám svého deníku. Ve čtvrté kapitole budou shrnuty další různorodé aktivity všestranného cestovatele: publicistická činnost (náměty a charakter Erbenových článků, jména novin a časopisů, ve kterých publikoval, pořádání cestopisných přednášek pro širokou veřejnost), fotografická činnost (pořizování fotografií dokumentačního charakteru) a sběratelská činnost (připomenutí zásluh cestovatele J. L. Erbena o rozšíření etnografických a zoologických sbírek pražských muzeí). Pátá kapitola bude věnovaná Erbenovým zkušenostem a kontaktům s českými vystěhovalci v Jižní Americe a informacím a radám udíleným potenciálním vystěhovalcům na tento kontinent. A protože ve své době nebyl jediným našim cestovatelem v Latinské Americe, závěrečná kapitola porovná Erbenovy texty se soudobými cestopisnými díly o Jižní Americe autorů Františka Čecha-Vyšaty, Alana Forejta a Anny Kodýtkové.

Hlavním zdrojem informací pro tuto diplomovou práci tedy budou jednak 4 cestopisy J. L. Erbena z Jižní Ameriky (*Po stopách dobyvatelů, osvoboditelů a diktátorů, Přes Kordillery, Na vodách Amazonky a V poříčí Orinoka*) a také již zmíněná kniha z roku 1986 *Půl století světoběžcem*. Všechny Erbenovy cestopisy týkající se Jižní Ameriky byly napsány ve 20. a 30. letech minulého století. Autor v nich k líčení krajů, kterými projížděl nebo v nich nějakou dobu pobýval, připojil i osobní soudy o historických, sociálních, hospodářských a kulturních skutečnostech jednotlivých latinskoamerických zemí. Podobným stylem byla sestavena i cestopisná kniha *Půl století světoběžcem*, popisující Erbenův první i druhý dlouholetý pobyt v Austrálii (do konce druhé světové války), v jejímž závěru nalezneme i zasvěcený epilóg Stanislava Novotného, obsahující mnoho doplňujících dat z Erbenova života.

Dále bude využito velkou měrou také pozůstalosti autora. Ta se největším dílem nachází v Náprstkově muzeu a to v krajaňském archivu a ve fotoarchivu. Krajaňský archiv uchovává rozsáhlý fond s názvem J. L. Erben, obsahující zejména cestovatelovu různorodou korespondenci, osobní doklady, stvrzenky, rukopisy – strojopisy přednášek, dalších chystaných knih, studií z historie různých zemí, jimiž procházel, novinové výstřižky článků Erbenových i o Erbenovi (bohužel často vystřižené bez dopsání bibliografických údajů), různá alba s pohlednicemi, fotografiemi (cestopisnými i osobními), mapami, atd. Je zde také osobní deník autora z druhé cesty Latinskou Amerikou z let 1932 až 1935, který bude použit pro již zmíněné srovnání s cestopisem *V pořiči Orinoka*. (Jiné autorovy deníky se patrně nedochovaly.)

Ve fotoarchivu Náprstkova muzea (v depozitáři v Terezíně) jsou uloženy Erbenovy diapozitivy a negativy černobarevných fotografií z cest. Amerického světadílu se týkají negativy uložené pod označením AMI. 4195 – 5045 (850 ks) a také diapozitivy s označením AMII. 2578 – 2815 (237 ks). Fotografický fond byl předán muzeu r. 1996 Erbenovou neteří Alenou Čepickou.

V Literárním archivu Památníku národního písemnictví na Strahově je uložena kronika Erbenovy rodiny, kterou začal psát již cestovatelův strýc Josef Tříška, pozdější ředitel školy na Smíchově. Rodinné vzpomínky začínají již rokem 1857 a končí roku 1979 (druhou část kroniky psal Václav Erben, bratr J. L. Erbena). Dvoudílná „Kronika naší rodiny“ obsahuje mnoho fotografií rozvětvené Tříškovy rodiny, svatební i úmrtní oznámení rodinných příslušníků, zahrnuje humorně psané vzpomínky Josefa Tříšky z jeho dětství v Nehvizdech i z dospělosti, atd. Z jeho vyprávění jsem čerpala zejména z kapitoly, kterou věnuje rodině své sestry Marie, rozené Tříškové, provdané Erbenové, a také jsem použila pro přílohu některé z tamějších fotografií.

V zamýšlené předmluvě J. Obenbergera pro jednu z Erbenových knih (krajaňský archiv Náprstkova muzea, fond J. L. Erben, ar. 14/3) je

zmínka, která mě přivedla k několika osobním dopisům J. L. Erbena odeslaným J. Obenbergerovi: „ ... Svědčí o tom i jeho písemný styk se mnou jako s bývalým ředitelem zoologického oddělení Národního muzea. Zajímavé a poutavé dopisy z nejrůznějších koutů světa, jsou uloženy v archivu, pro generace příští. ...“ Tyto dopisy se nacházejí v archivu Národního muzea v zatím nezpracovaném fondu „Jan Obenberger“. Erben udržoval s tehdejšími řediteli zoologického oddělení Národního muzea Janem Obenbergerem dlouholetý písemný styk a též pro něj na svých cestách světem nasbíral mnoho entomologického materiálu. Ten v současné době obohacuje sbírky entomologického oddělení Národního muzea v Kunratickém zámku. J. L. Erben sbíral ve světě také etnografický, folkloristický materiál, jehož část věnoval Náprstkovu muzeu.

Do světa se J. L. Erben vydal počátkem druhé dekády dvacátého století inspirován tehdy velmi atraktivní četbou cestopisů a vyzbrojen pevným odhodláním stát se proslulým cestovatelem. To se mu do jisté míry skutečně podařilo. Byl „pravým typem „selfmademana“, který se vlastní silou a pilným studiem na anglických školách a vědeckých ústavech dopracoval úroveň světových badatelů a cestovatelů“.¹ Dobový tisk jej také chválil pro neustále projevované vlastenectví v cizině a zmiňoval i Erbenův úspěch ve vlasti (přerušeny a ukončeny druhou světovou válkou): „Jeho národní cítění projevuje se všude. V Paraguayi pátrá po vhodné zemi pro naše vystěhovalce, jinde zas chrání krajany před nesevdomitými vyděrači a často proti vlastním zájmům varuje v českoamerických novinách před zeměmi, které lákají vystěhovalce vysokými platy, kde však ve skutečnosti panuje moderní otrokářství. Také ve staré vlasti jeho cesty nacházejí značnou odezvu. Význačné časopisy rozepisují se o Erbenových cestách, přinášejí jeho články a fotografie zasílané ze všech končin světa.“² Zmíněný dobový tisk nebyl dosud využit, proto bych také o něj ráda obohatila tuto diplomovou práci.

¹ Z volně vloženého výstřižku bez bibliografických údajů, podpis jen iniciálami Dr. LB, krajanský archiv Náprstkova muzea, fond J. L. Erben, ar. 14/3

² Tamtéž

1 Představení cestovatele Josefa Ladislava Erbena

1.1 Rodina

Otec Václav Erben (1860-1930) pocházel z Vyšerovic. Po vyučení u řeznického mistra a gruntovníka Františka Tříšky v Nehvizdech si vzal jeho dceru Marii (1866-1944) a založil si svou živnost v Žižkově. Z mladých manželů se za čas stala vážená měšťanská rodina, mající vyhlášený řeznický krám ve vlastním domě v Prokopově ulici. Tatínek Erben byl dlouholetým starostou Společenstva řezníků a uzenářů v Žižkově. Z rodinné kroniky se mj. dovídáme, že byl také „*ctitelem cestování a naší historie, zejména starých hradů a zámků.*“³ Cestovatelskou touhu a zálibu v historii tedy jeho nejstarší syn Josef zdědil pravděpodobně po něm. Maminka Marie pomáhala manželovi v živnosti. Oba rodiče zemřeli, když byl J. L. Erben na cestách.

Josef Ladislav Erben se narodil 27. 6. 1888 jako první ze tří dětí manželů Erbenových. Mladší sestra Marie (1892-1950) se provdala nejprve za JUDr. Rudolfa Šubrta, avšak velmi brzy ovdověla. O dva roky později se provdala znovu, za stavebního inženýra Lupíška, se kterým šťastně založila rodinu. Jejich děti Karel a Alena byli jedinými pokračovateli rodiny Erbenů, protože nejmladší Josefův bratr Václav (1899-X) se stejně jako Josef nikdy neoženil. Vystudoval obchodní akademii, později se z vrchního magistrátního tajemníka stal ředitelem. Josef v něm našel věrného spolupracovníka. Bratr Václav mu pomáhal s různým vyřizováním, zajišťováním přednášek, publikováním článků i knih. Často zprostředkoval také korespondenci mezi bratrem a jeho českými přáteli, známými, vědeckým kruhem či úřady, přijímal a předával Josefovy zásilky hmyzu a etnografického materiálu muzeím. Podle pokynů a směrnic archivu Náprstkova muzea se snažil

³ Tato i následující informace o rodině J. L. Erbena pochází z rodinné kroniky *Kronika naší rodiny*, uložené v Literárním archivu Památníku národního písemnictví, název fondu: Erben Josef Ladislav, časový rozsah: 1857 – 1979.

shromažďovat a nalepovat novinové články J. L. Erbena do tzv. scrap book, kterou potom po bratrově smrti spolu s ostatní pozůstalostí nabídl do úschovy právě archivu Náprstkova muzea.⁴ Po svém strýci Janu Tříškovi se Václav snažil vést také rodinnou kroniku⁵, kterou dopsal až do r. 1979. Bohužel se však již nevěnoval jako jeho strýc rodině, ale spíše jen sociálně-politické a vojenské situaci v Československu. Ta totiž na dlouhý čas zaujala přední místo v myslích tehdejších intelektuálů i prostých lidí, trpících každodenní realitou válečných i poválečných dní.

1.2 Zájmy v dětství

Dalo by se říct, že se J. L. Erben na své celoživotní „povolání cestovatele“ od raného věku pilně připravoval. Už od útlého dětství byl jedním z jeho největších vzorů cestovatel Emil Holub. Výraz od útlého dětství je opravdu na místě, jelikož Erben se v prologu jedné ze svých knih zmiňuje, že si dobře pamatuje na Holubovu výstavu „sběratelské kořisti“ z cest jižní Afrikou, kterou r. 1892 s rodiči navštívil – byly mu tedy pouhé 4 roky – a pokud mu můžeme věřit, již tehdy na něj zapůsobily a hluboko se mu vryly do paměti voskové figuríny Mašukulumbů. V mládí potom horlivě četl všechny cestopisy od Holubových Sedmi let v jižní Africe přes misionářské cesty Davida Livingstona, Stanleyova dobrodružství mezi trpaslíky ve střední Africe či Kořenského cesty po světě nebo Vrázova vyprávění o divokých Dajacích a Indiánech Orinoka a už v té době se u něj zrodila touha poznat všechny tyto daleké kraje.⁶

⁴ Novinové výstřížky článků J. L. Erbena nebo o J. L. Erbenovi byly však často nalepovány bez připsání bibliografických údajů a shromažďovány celkem nesystematicky, nyní jsou neutříděny, rozptýleny v různých svazcích fondu J. L. Erben.

⁵ Viz Příloha č. 1

⁶ ERBEN, J. L. *Půl století světoběžcem*, Praha: Panorama, 1986, s. 12

1.3 Vzdělání

Otec nebyl nakloněn cestovatelským touhám svého nejstaršího syna Josefa, chtěl, aby po něm jednou převzal obchod. Proto nedbal ani přímluv a rad ředitele reálky, literárního historika Františka Bílého, aby syna nechal pokračovat ve studiích, a po absolvování nižší střední školy musel Josef na obchodní učiliště. Po jeho ukončení a obvyklé roční praxi v Německu nastoupil mladý J. L. Erben v otcově řeznickém závodě.⁷ Neměl ale nejmenší úmysl vykonávat celoživotně tuto profesi. Dvanáct měsíců docházel na soukromé hodiny angličtiny⁸, takže když se na podzim r. 1910, po roční vojenské službě, vydal „definitivně“ do světa, byl celkem dobře vybaven jazykovými znalostmi němčiny a angličtiny. Ve světě v krátké době poznal, že s vyšším vzděláním se zvyšuje i možnost získat lepší a lépe honorovanou práci. Vyšší příjmy byly pro něj podmínkou k našetření peněz nutných pro cestování, proto se rozhodl studovat. O rozsahu, délce i místě tohoto jeho pozdějšího studia však máme jen nejasné a útržkovité informace. Nejprve se přihlásil do školy pravděpodobně v Austrálii, později pokračoval ve studiu také v Severní Americe, konkrétně v Kalifornii. Jak píše Stanislav Novotný v knize *Půl století světoběžcem*: „*O studiích v Sydney se totiž objevuje zmínka jen v životopisné příloze k žádosti o vstupní vízum do Austrálie z r. 1936 – a opět bez údajů, které by jakkoli objasnily směr výuky, zvolený obor, a dokonce i přesnější datování studia.*“⁹ Trošku světla nám snad přináší novinový článek „Padesátka cestovatele J. L. Erbena“, ve kterém se dočteme mj.: „*V Austrálii působil osm let a vlastní pílí vydržoval se na technických ústavech v Melbournu a Sydney. Hornické zaměstnání*

⁷ MAREŠ, V. *Naši cestovatelé koncem 19. a ve 20. století* (disertační práce z r. 1952, uložena v archivu KU jako PřF I depo 12, č. 2025), s. 118-124. Pro tuto disertační práci získával autor informace přímo od Václava Erbena, Josefova mladšího bratra, jak lze zjistit z dopisu, kterým se Mareš obrací na V. Erbena se žádostí o poskytnutí informací a následného děkovného dopisu za jejich poskytnutí (oba dopisy ve fondu J.L.Erben v krajanském archivu Náprstkova muzea). V prvním díle rodinné kroniky *Kronika naší rodiny*, psaném ještě Erbenovým strýcem (matčíným bratrem), se můžeme dočíst zase toto: „*Nejstarší syn švagrův Josef začal studovat na reálce, ale na studiích se mu nelíbilo a švagr ho vzal na učení řemeslu. Řeznictví však Pepovi nevonělo a zatoužil po cizině.*“

⁸ Potvrzení učitele angličtiny o tom, že k němu J.L.Erben docházel 12 měsíců na hodiny angličtiny „*and made a good progress in writing and speaking that language*“, se také nachází v krajanském archivu Náprstkova muzea, fondu J. L. Erben, ar. 1/1-84.

⁹ ERBEN, J. L. *Půl století světoběžcem*, s. 113

dopomohlo našemu krajanovi k slušným příjmům a umožnilo mu projít všemi státy pátého zemědělu ... V Unii Severoamerické pokračoval ve studiích přírodovědeckých“ Podobné informace podává i další článek: „ V r. 1912, když se octl v Sydney, použil volný čas ke studiu na zeměvědných a přírodovědeckých ústavech, které mu byly průpravou pro pozdější velké cesty po neprozkoumaném australském severu. ... V roce 1920 octl se ve Spojených Státech, kde na amerických ústavech prohluboval své vědomosti získané prací a zároveň připravoval se na další cesty Amerikou od severu k jihu..“¹⁰ Asi nejpřesnější informace o Erbenových zahraničních studiích přinesl ve své práci V. Mareš: „ V Austrálii poznal, že nejvýhodnějším zaměstnáním je hornictví a proto se dal zapsati na průmyslovou školu a po roce studoval na báňské a hutní koleji a v tomto oboru později pokračoval v San Franciscu a Los Angeles. Studoval i odborné ústavy pro zoologii, zeměměřičství a International Correspondence School v Scrantonu a navázal spojení s muzejními odborníky v Austrálii a Spojených Státech. Tímto způsobem si osvojil potřebné vědomosti k dalším cestám světem.“¹¹

I když to mnohdy nebylo pro J. L. Erbena jednoduché, (jak se dovídáme např. z korespondence odeslané J. L. Erbenovi děkanem International Correspondence Schools ve Scrantonu z doby, kdy přestal zasílat své vypracované lekce: „ *If you have difficulty with your lessons, we can help you, if you write us about it. ... The best rewards generally come to the best trained people. If we wish to be thoroughly successful in any line of work, we must prepare for it; we must know more about it than others do.*“), povzbuzován svým okolím, vytrval a s úspěchem složil všechny požadované zkoušky a stal se báňským technikem.¹²

¹⁰ Obě citace jsou z výstřižků článků o J. L. Erbenovi (bez bibliografických údajů), nachází se ve fondu J. L. Erben v krajanském archivu Náprstkova muzea, ar. 15/1-74 a ar. 14/3.

¹¹ MAREŠ, V., cit. d., s. 118-24

¹² V knize *Půl století světooběžcem*, s. 113, se dočteme, že se tak stalo v červenci 1921. Zmíněný dopis děkana je datován až 21. prosince 1921, tzn. že Erben zřejmě dále pokračoval v jiných studiích. Ale ať už Erben dokončil svá různorodá studia dříve či později, jisté je, že v budoucnu vystupoval již vždy jako důlní inženýr.

1.4 Zaměstnání

Tady můžeme vidět jednu z hlavních charakteristik cestovatele Erbena, kterou se odlišoval od mnoha tzv. globetrotterů tehdejší doby. A sice, že Erben si cestovní fond na úhradu svého nákladného cestování obstarával vždy svým vlastním přičiněním. Platí to již od dob působení v otcově závodě, kdy se vydával na první delší cesty. O prázdninách totiž dostával od otce jakési cestovní stipendium a takto zabezpečen pouštěl se na cesty. Jednou do Německa, později např. na 6týdenní putování k Terstu, do Bosny-Hercegoviny, Černé Hory, Srbska, Rumunska, Maďarska, Bukoviny, Haliče a přes Slezsko a Moravu zpět do Prahy.¹³ V budoucnu se snažil vždy dojednat si různá zaměstnání předem. V Austrálii pracoval zpočátku jako jateční dělník, zlatokop, sběratel přírodních surovin (např. trepangu¹⁴), spolumajitel nevelkého škuneru, atd. Později se jeho postavení zlepšovalo (studiem i praxí) a mohl tedy žádat o zaměstnání jako technický odborník, zeměměřič, apod. Specifickou se pro cestovatele Erbena stala i činnost žurnalistická, které se budeme spolu s jeho činností sběratelskou podrobněji věnovat v pozdější kapitole.

O zaměstnáních J. L. Erbena v Jižní Americe se dovídáme nejen z jeho cestopisů a článků, ale také z jakýchsi osvědčení, která si nechával vypisovat na místech, ve kterých pracoval. Víme z nich přesně, u jaké společnosti, na kterém postu a jak dlouho pracoval, jak svěřené úkoly vyplnil, příp. pro jaký důvod zaměstnání opustil (většinou pro skončení prací nebo na vlastní žádost). Jedná se o různá zaměstnání především u těžebních společností, železničních drah, spol. zabývajících se veřejnými pracemi, a pod. Za všechny můžeme jmenovat např. peruánskou spol. Cerro de Pasco Copper Corp. (při stavbě hutních pecí v Oroyi „řídí a jest odpovědným za výkon nějakých pěti tuctů lidí“¹⁵), Cía. Petrolífera Anglo-Argentina v Chacu („Mým úkolem bylo zhotoviti plány této rozsáhlé

¹³ MAREŠ, V., cit. d., s. 118-24

¹⁴ Trepang je název pro sušené sumýše (sumýš – mořský živočich u nás známý též jako mořská okurka).

¹⁵ ERBEN, J. L. *Po stopách dobyvatelů, osvoboditelů a diktátorů*, Praha: Československá grafická unie, 1937, s. 54

pralesem porostlé državy, vedle toho jsem studoval i geologické složení různých koutů lesní pustiny, kam přede mnou lidská noha nevkročila.“¹⁶⁾, Ferro Carril Central del Paraguay („ ... mé průkazy a vysvědčení dopomohly mně k místu inspektora na stavbě středoargentinských drah...“¹⁷⁾, Cía. Gral. de Obras Públicas S.A. Florida (vrchní dozor nad stavbou kanalizace ve městě Florida: „Mé postavení dílovedoucího vykopávky bylo dosti nesnadné a odpovědné, ručil jsem za škody na majetku i příp. na životech, které by vzešly neprozíravým užíváním dynamitu.“¹⁸⁾ nebo v paraguayské Compañía Internacional de Productos (v pustinách severního Čaka) je Erben přísným dozorcem kontratistů jednotlivých obrazů: „ Mým úkolem bylo dohlížeti, aby práce byly provedeny důkladně a podle podmínek.“¹⁹⁾, atd.

Opravdu pestrá směsice zaměstnání Erbenovi jistě vyhovovala, neboť, jak sám psal, nesnášel nudu a nikdy příliš dlouho nevydržel na jednom místě. Např.: „Když se stavba několika km trati blížila ke konci, nuda vžírala se již přímo do kostí. Bylo na čase dáti výpověď a odebrati se dále do toho širého a volného světa.“²⁰⁾ Snad jedině krajina i obyvatelé Paragvaye mu učarovali natolik, že se dokázal zdržet i několik let, dokonce váhal, zda se neusadit nastálo. „... v duchu jsem sváděl boj, ve kterém mé životní cíle byly ohroženy. Měl jsem se dále toulati světem anebo zakotviti konečně v zemi, kde jsem zdomácněl? Beznáročný klidný a jednoduchý život mezi známými, chudými, avšak šťastnými lidmi. Anebo jsem měl nadále jako Sinbad důvěřovati bouřlivým oceánům a zrádným pouštím, trpěti a hladověti jen proto, abych vyprávěl zvědavým o svých cestách? Tulácký duch přeci jen nakonec zvítězil, „půjdu“, řekl jsem si, ...“²¹⁾ A tak pokračoval ve svém způsobu života i nadále. Sám o něm říkal: „Nepřišel jsem do ciziny jako odborník hledající zaměstnání. Prálo-li mě štěstí dostat se do místa se slušným platem, pak stačilo v něm pobýti část roku a oddávati se potom s nastřádanými penězi toulce

¹⁶⁾ Tamtéž, s. 148

¹⁷⁾ Tamtéž, s. 306

¹⁸⁾ Tamtéž, s. 300

¹⁹⁾ Tamtéž, s. 221

²⁰⁾ Tamtéž, s. 236

²¹⁾ Tamtéž, s. 243-244

a studiu zámořských zemí a lidí.“²² Tohle bylo jeho celoživotní motto. Vesměs se tedy dlouho nikde bez příčiny nezdržoval a jakmile našetřil nějaké peníze, vydával se na další cesty světem.

1.5 Stáří

Erben nebyl emigrantem, přestože se domů nikdy nevrátil. V dalším cestování a návratu do vlasti mu zabránily světové události po roce 1939. Druhá světová válka jej (stejně jako 1. světová válka) zastihla v severoaustralském Darwinu. Erben tehdy pracoval jako technik na opevněních a při jednom z náletů Japonců byl zraněn. Také jeho osobní majetek, fotoaparáty, negativy i sběry došly újmy. Byly zničeny při požáru buše, který vypukl po dopadu zápalných bomb.²³ Později byl Erben evakuován s místním obyvatelstvem hlouběji do vnitrozemí. Nakonec se usadil na jihu Austrálie v Melbourne. Během války přerušeny styk s domovem se snažil Erben ihned po ukončení 2. sv. války obnovit, také se obrátil na náš konzulát v Sydney s žádostí o prodloužení cestovního pasu a přiznání čl. občanství, které automaticky pozbyl zřízením protektorátu.

Sprádal si plány k šťastnému návratu do vlasti, jak se můžeme dočíst v jednom z dopisů, které psal J. Obenbergerovi: „*Až mé peníze u nás budou uvolněny, doufám, že se opět pustím do světa. Bude to na cestě domů, nikde se dlouho nezdržím, ...*“²⁴ Osud ale rozhodl jinak. Z čl. konzulátu se mu dostalo na jeho žádosti záporné odpovědi.²⁵ Jak píše Erbenův bratr Václav v rodinné kronice, byly v tom prý obavy, aby se J.

²² Tamtéž, s. 154. Tolik štěstí však Erbenovi nepřálo např. při jeho druhé cestě Jižní Amerikou, kdy měl velké problémy se sháněním zaměstnání a musel se spokojovat i s podřadnými a špatně placenými místy.

²³ Tyto informace o zranění a požáru se dovídáme ze zmiňované práce V. Mareše (s. 118-24). V knize *Půl století světoběžcem* však Erben zdrav přečkal nálety Japonců a o svá zavazadla přišel vinou australských vojáků, kteří je objevili v domě japonského fotografa (kam si je Erben uschoval) a zničili je (s. 228-242).

²⁴ Erbenův dopis J. Obenbergerovi ze dne 24. 1. 1947, archiv Národního muzea, fond Obenberger, k. č. 1

²⁵ Dopis konzulátu čl. republiky v Melbourne adresovaný J. L. Erbenovi, ze dne 30. 6. 1949, podepsán vicekonzul (podpis nečitelný): „*Konzulát ...a sděluje Vám, že ministerstvo vnitřní nesouhlasí s prodloužením tohoto cestovního pasu. Podle sdělení téhož ministerstva jest v matrice pražských příslušníků zapsán pouze jistý Josef Erben, nar. 22. 6. 1988.*“ Krajanský archiv Náprstkova muzea, fond J. L. Erben, ar. 1/1

L. Erben u nás neucházel na stáří o penzi, případně o domov důchodců. Když prý vandroval světem přes půl století, ať si požádá o zaopatření tam, kde se zdržoval nejdéle. Pro nový komunistický režim Československa byl světoběžník Erben „nepohodlnou osobou“ a nepřiznání občanství byl způsob, jak se jej snadno zbavit. Potvrzení této smutné situace nalezneme i v dopise Erbenova bratra Václava J. Obenbergerovi, ve kterém mu oznamuje úmrtí bratra Josefa: „*V posledních letech se usadil v Melbournu, zatrpklý poměry doma, kam se chtěl na stará kolena vrátit. Ale nebylo mu dopřáno, jednak nepřiznáním státního občanství a dále měnovou reformou z r. 1953, kdy z autorských honorářů v částce 60 000 Kč zbyl pouhý bagatel na účtu zahraničních adresátů Národní banky.*“ Nemůžeme tedy vidět Erbena jako chudého tuláka, který si náhle na stáří prospěchářsky vzpomněl na svou vlast a požadoval po ní peníze na penzi, ale bylo to spíše naopak. Erben celý život na svou rodnou zemi pamatoval a snažil se, jak nejlépe dovedl, přispívat k šíření vzdělanosti jejích obyvatel, ať už vydáváním cestopisných knih a článků z téměř celého světa, zasíláním zoologického a etnografického materiálu nebo pořádáním přednášek za svých krátkých pobytů doma. Také za obou světových válek publikoval články ve prospěch Československa v australském i novozélandském tisku. Místo zasloužených uznání se mu nakonec jeho vlast odvděčila odebráním československého občanství a zmrazením, tedy vlastně zabavením dlouholetých úspor. Mnohem mateřštěji se k němu zachovala jeho „druhá vlast“ Austrálie, kde mu bylo díky pomoci jeho tamních přátel přiznáno občanství.²⁶ Za zásluhy o etnografický a přírodovědecký výzkum australského kontinentu byl vyznamenán australskou vládou a byla mu udělena doživotní penze platná pro celé tehdejší britské impérium.²⁷ Ovšem na stáří se počaly ozývat následky malárie prodělané v mládí, k nimž se připojilo i onemocnění srdce. Cestovatel Josef Ladislav Erben

²⁶ Nešlo o první případ, kdy Erben získal cizí občanství. Již za první světové války, aby mohl zůstat v Austrálii, stal se poddaným ruského cara (neboť všichni rakousko-uherské občané museli uposlechnout výzvu rakouského zastupitelství a vrátit se do vlasti). Po vyhlášení samostatné republiky r. 1918 Erben potom pravděpodobně zažádal o československé občanství a dostal jej. Více informací viz ERBEN, J. L. *Půl století světoběžcem*, s. 247

²⁷ Krajanský archiv Náprstkova muzea, ar. 14/3 (kronika – volný list psaný strojem)

zemřel 11. října 1958 ve věku 70 let v dalekém australském Melbourne a je pochován na tamním hřbitově Faulkner Cemetery.²⁸

²⁸ *Kronika naší rodiny*, Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Erben Josef Ladislav

2 Seznámení s autorovými cestopisy z Jižní Ameriky

Ze svého 12letého putování Jižní Amerikou zanechal J. L. Erben dnešnímu čtenáři celkem čtyři publikované cestopisy: *Po stopách dobyvatelů, osvoboditelů a diktátorů* (1937); *Přes Kordillery* (1948); *Na vodách Amazonky* (1948, tyto tři z první 9leté cesty po Jižní Americe); *V pořící Orinoka* (1939, z druhé 3leté cesty po Jižní Americe), které zachycují prakticky celou dobu pobytu autora v Jižní Americe (od prvního vylodění v Peru r. 1922 až po ukončení druhé jihoamerické cesty v Surinamu – roku 1935).²⁹

Přestože J. L. Erben nebyl spisovatel, jeho práce jsou čtivé a je znát vypravěčský talent. Místy ovšem líčil jednotlivé příhody v první či druhé osobě plurálu, čímž se distancoval jako přímý účastník. Nevíme potom, jestli Erben sám prožil popisovanou událost nebo se o ní dozvěděl zprostředkovaně četbou či z vyprávění.³⁰ Všechny čtyři cestopisy jsou napsány podobnou formou. Pouze první z nich má navíc závěrečnou shrnující pasáž cestovatelových postřehů (s. 393-396).

Po příjezdu do konkrétní latinskoamerické republiky se autor zpravidla nejprve snažil čtenáři přiblížit historii dané země, připomenout z ní nejdůležitější období a nejslavnější představitele, jejichž „oživení“ v paměti čtenáře považoval za místné. Po té se zaměřil na tamější soudobou politickou, ekonomickou i sociální situaci, při jejímž popisování nejednou využíval srovnání s poměry panujícími v jiných zemích i na jiných kontinentech. Díky svým četným zkušenostem z téměř

²⁹ Na rozdíl od předchozího pobytu v Americe Severní (1920-22), o němž Erben nikdy knižně nepublikoval (přesto, že jej měl částečně sepsán v přednáškovém cyklu Amerikou od severu k jihu a v črtách z cest Kalifornií, Arizonou a Novým Mexikem, zpracovaných pod názvem Americkým jihu západem – tyto strojopisy jsou součástí pozůstalosti autora v Náprstkově krajaňském archívu, fond J. L. Erben).

³⁰ Např. „*Sopečná činnost v tomto kraji se prozrazuje horkými léčivými prameny, ... Koupáte-li se v nich, vytvoří vám na těle pěnu, která je tak kluzká, jako by obsahovala mýdlo.*“ ERBEN, J. L. *V pořící Orinoka*, Praha: Česká grafická unie, 1939, s. 181

celého světa a širokému rozhledu byl Erben schopen relativně objektivního, kritického komentáře.

Při pobytu v určitém městě většinou začínal své tamní vyprávění líčením „slavné“ minulosti města (mělo-li nějakou), po té se teprve soustředil na popis současného vzhledu města a jeho obyvatel a jejich způsobu života. S oblibou dokládal svá tvrzení statistickými údaji nejrůznějšího charakteru (zejm. demografického a hospodářského, ale mnohdy uváděl i neobvyklé informace např. o hmotnosti budovy kongresu v Buenos Aires, o počtu deštivých, podmračených a jasných dní v roce v Asunciónu, o úmrtnosti v Sao Paulu či počtu nemanželských dětí v Montevideu.)

Při putování méně osídlenými oblastmi Erben rád navštěvoval domorodé osady, pozoroval tamější každodenní život a všímal si místních zvyků a tradic a vyptával se na způsob života místního obyvatelstva. Proto mají Erbenovy cestopisy také značnou národopisnou hodnotu. Pro svou zálibu ve sbírání brouků a různých drobných zvířat či rostlin měl cestovatel ve zvyku často popisovat okolní faunu a flóru, přičemž téměř vždy uváděl i jejich pojmenování v latině. Jednalo-li se o krásu přírody, probouzely se ve spisovateli Erbenovi téměř poetické sklony.³¹

Jakmile se dostal do nového pracovního místa, skrze své spolupracovníky charakterizoval místní obyvatelstvo, jeho klady i zápory a pracovní poměry a podmínky v latinskoamerických zemích vůbec.

Na rozdíl např. od poznámek dějepisných, které jsou často velmi rozsáhlé a prozrazují autorovu zálibu v historii, informacím geografického charakteru Erben nevěnoval tolik pozornosti. Proto kdyby se chtěl dnešní čtenář vydat ve stopách autora jen podle jeho cestopisů, nejspíš by na mnoha místech tápal. Cestopisy také nenabízejí dostatek

³¹ „Králem amazonských lesů je Morpho. Po prvé v životě jsem pozoroval tyto veliké a blankytně modré motýly ve volné přírodě. ... Jak jinak vám září jeho krása, když pyšně pluje prozářeným sluncem a nastavuje ješitně křídla jeho polibkům!“ Nezapomínal však ani na odbornější líčení, uspokojující zvědavost čtenářů entomologů: „*Morpho sulkovskyi* jest opálové barvy, která přechází v nádhernou modř. Obrovský *Morpho didius*, *M. menelaus* a *M. casica* jsou nejkrásnější motýli rovníkové Ameriky, které najdeme mezi Chanchamayem a horním Amazonem. ERBEN, J. L. *Přes Kordillery*, Praha: Česká grafická unie, 1948, s. 65, 71

časových údajů týkajících se Erbenova putování, je proto obtížné sledovat časovou posloupnost cestovatelových přesunů.

Naopak za velký klad Erbenových prací považují způsob, jakým se autor dokumentoval. Informace získával nahlížením do místních archivů (hojně používal údaje ze statistických výkazů, např.: „*Nahlédneme-li do archivu, poznáváme, že v první polovici 18. století sídlilo v Santiagu pouze 30 000 duší.*“³²), knihoven („*V zápisech limské universitní knihovny jsem se dočetl, že kdysi, asi koncem XVIII. století ...*“³³ ; poměrně často uváděl citace jiných autorů), poučení hledal i v místních muzeích („*Můj zájem o přírodovědu mě ponoukal, abych se podíval do musea. ... Sbor musejních pracovníků byl ke mně velmi přívětivý a všemožně se snažil, abych získal poučení, které jsem zde hledal.*“³⁴), zoologických a botanických zahradách, atd. Často používal odbornou terminologii i místní výrazy, které většinou neopomenul pečlivě vysvětlit čtenáři, ať už přímo v textu, či v poznámkách pod čarou. Sám se latinské názvosloví učil znát samostudiem v knihovnách a muzeích nebo kontaktováním místních odborníků, univerzitních profesorů. Udržoval také styky s našimi vědeckými pracovníky z oboru botaniky a zoologie (např. skupinkou lidí kolem J. Obenbergera z Národního muzea, apod.).

Dle vlastních slov se Erben snažil na rozdíl od jiných pisatelů cestopisů nic nepřibarvovat ani nepřikrašlovat. Zmiňuje třeba příklad dramatických líčení setkání jiných cestovatelů s největším dravcem, jihoamerickým jaguárem. On sám, jak píše v knize *Po stopách dobyvatelů, osvoboditelů a diktátorů*, neměl nikdy to štěstí se s ním setkat, neboť jaguár se člověku raději vyhne. „*Čítám-li cestopisy pojednávající o Jižní Americe, bývá mně vždy nápadným, že málokdy tam schází nějaké pořádné dobrodružství s „tygrem“ ... Lež písemně podaná jest dvojnásobně bezectná, ač někteří spisovatelé říkají tomu nevinné „přibarvení“.* Já

³² ERBEN, J. L. *Po stopách dobyvatelů, osvoboditelů a diktátorů*, s. 351

³³ ERBEN, J. L. *Přes Kordillery*, s. 101

³⁴ ERBEN, J. L. *Na vodách Amazonky*, Praha: Česká grafická unie, 1948, s. 171. Jedná se o Museum Goeldi ve městě Pará, v jehož knihovně Erben našel mj. také vědecká díla v řeči české, německé a latinské, která byla tištěna nákladem společnosti Národního muzea v Praze.

však takového koření neužívám.“³⁵ Tady by se dalo trošku polemizovat. Jak totiž můžeme zjistit z přepisu cyklu přednášek *Tropickou Amerikou*, přesně historkou tohoto typu sám Erben okořnil svou přednášku posluchačům: „*To bylo na cestě mýtinou. Nosič loudal se za mnou opodál, panovala krásná pohoda a zatím co si hvízdám do pochodu úryvek z „Prodané“, tu přes cestu, kde se vzal tu se vzal, přeběhl jako stín krásně vybarvený jaguár. Chvíli se na mne zahleděl a než jsem sejmul pušku, šelma zavrčela a zmizela v houštině.*“³⁶

Co se dále týká „vypravěčského koření“, také po konfrontaci deníkových záznamů J. L. Erbeny z druhé cesty Jižní Amerikou s odpovídajícím cestopisem *V poříčí Orinoka* se zdá být jeho tvrzení nepravděpodobným. (Cestopisy jsou rozhodně dynamičtější a zajímavější z hlediska širokého záběru přinášených informací. V deníku mnohdy celé úseky obsahují jen monotónní, zážitky nepřilíš nabitě zápisky každodenního těžkého zápasu o chléb. Na druhou stranu je deník cenný právě poskytnutým svědectvím.) Je samozřejmé, že každý cestopis by měl být poutavý a „čtivý“ a není tedy možné se úplně vyhnout alespoň mírnému přibarvování a občasnému fabulování. Proto nelze autorovi příliš vyčítat, když čtenářům sděluje, že např. v argentinském Tucumanu obyvatelé chovají světlušky ve svých příbytcích, aby ušetřili olej do noční lampičky³⁷ nebo že duše zemřelých Inků doprovázeli černí psi po mostě z vlasů do krajů zvaných Ipamarca³⁸, ačkoli Inkové psy nechovali. Pochybovat bychom mohli také o tvrzení, že Sv. Antonín a Sv. Jiří byli v Brazílii povýšeni na patrony vojáků, jimž byl udělen dokonce i plat, který za ně vybírali kněží³⁹ nebo o autorově přesvědčení, že chemici v tehdejší době již uměli dokonce z uhlí vyrobit máslo.⁴⁰ Ovšem až na pár podobných sdělení, přinesly Erbenovy cestopisy soudobému čtenáři velké množství pravdivých informací a reálií z Jižní Ameriky, jež zcela určitě velmi obohatily jeho dosavadní znalosti o daném subkontinentě.

³⁵ ERBEN, J. L. *Po stopách dobyvatelů, osvoboditelů a diktátorů*, s. 223

³⁶ Krajanský archiv Náprstkova muzea, fond J. L. Erben, ar. 9/4

³⁷ ERBEN, J. L. *Po stopách dobyvatelů, osvoboditelů a diktátorů*, s. 103

³⁸ Tamtéž, s. 53

³⁹ Tamtéž, s. 274

⁴⁰ ERBEN, J. L. *V poříčí Orinoka*, s. 86

Cestopisy jsou doplněny Erbenovými vlastními černobílými fotografiemi dokumentačního charakteru.

S vydáváním svých prací měl Erben značné potíže. Nejprve to byla na počátku 30. let krize na knižním trhu, později se připojily problémy s nacistickou cenzurou. Jak je patrné z roku vydání, cestopisy nebyly publikovány v pořadí, ve kterém byly napsány. První z knih stihl Erben vydat ještě před obsazením Československa Německem, ovšem další dva cestopisy z první cesty Jižní Amerikou již neprošly nacistickou cenzurou a čekaly na své vydání téměř deset let. Cestopis *V poříčí Orinoka* vyšel sice v roce 1939, ovšem jsou v něm na první pohled patrné cenzurní zásahy. Například na s. 116 chtěl Erben pravděpodobně popsat výhrůžky svého spolubydlicího Němce Bauera ostatním spolubydlicím jistých národností, avšak výpověď je přerušena uprostřed věty a následuje pár prázdných řádek: „*Pokládal jsem za povinnost povědět Bauerovi, že v domě bydlí příslušníci těch národností, kterým nepřímo vyhrožuje,* (dále nevysázený text, jen prázdné místo)“.

V archivu Náprstkova muzea můžeme vidět další ukázkou řádění této cenzury z doby protektorátu například v dopise České grafické unie Václavu Erbenovi ze dne 21. prosince 1940. Oznamuje v něm, že Kulturní oddělení tiskového odboru předsednictva ministerského rady v Praze nemá námitek proti vydání bratrova cestopisu *Přes Kordillery*, ovšem pouze pokud se provedou naznačené eliminace, a to na 23 stranách!

J. L. Erben zůstal pilným pisatelem rukopisů (po roce 1936 šlo o rukopisy cestopisů vztahujících se k australskému kontinentu) po celý život. Tato díla se nedočkala svého samostatného vydání.⁴¹ Sám Erben

⁴¹ *Civilisací a pustinou, Do země zlata a perel, Z australských samot a měst, Od trestanecké kolonie k samosprávě, Pod souhvězdím Jižního Kříže.* Za Erbenova života nebyla publikovaná žádná z těchto chystaných knih (stejně jako prvotiny *Saharou k úpatí Atlasu* nebo *Americkým Jihozápadem*), kterými zamýšlel seznámit českého čtenáře převážně s tehdy nepříliš známým australským kontinentem (po vzoru E. Holuba a jeho knih o Africe). Všechny strojopisy knih se alespoň částečně nachází v krajanském archivu Náprstkova muzea, ve fondu J. L. Erben. Z nich pravděpodobně vycházel Stanislav Novotný při sestavování již zmíněné knihy *Půl století světoběžcem*, zachycující Erbenova australská dobrodružství.

tím velmi trpěl: „ ... čeká na mě spousta papíru, abych ho pomazal zkušenostmi z cest o které se nejeví zájem. Co by býval Kořenský dělal, kdyby ve stáří 58 let mu vyšly pouhé 2 knihy. ... A tak ke všemu už přes týden žiji ze svých úspor, pracuji doma a po knihovnách, ale nevím, zda má námaha není nadarmo. Tato nejistota už trvá po léta, uznáte, že lidská píle za takových podmínek není podporovaná. Pro mě psaní jest zábavou, přesto jen blázen píše proto, aby si to sám přečetl.“⁴²

V době svého vydání se Erbenovy cestopisy těšily oblibě širokého okruhu čtenářů, mezi něž se řadili i vzdělanci. Například prof. Dr. Karel Kavina v děkovném dopise Erbenovu bratru Václavovi psal: „ ... naučím se z ní hodně, neboť Váš p. bratr si všímá rostlin více, než jiní cestovatelé. Obdivuji jeho energii, krásný názor životní a lehký, obratný sloh, kterým vypráví své zážitky a zkušenosti. ...“⁴³ O distribuci a dalo by se říci i jistou propagací knih J. L. Erbena se staral po jejich vydání cestovatelův bratr Václav. Jak se z děkovných dopisů uložených v archivu Náprstkova muzea dovídáme, knihy byly zasílány dokonce i Státnímu úřadu statistickému nebo kanceláři prezidenta republiky apod.

2.1 Po stopách dobyvatelů, osvoboditelů a diktátorů

(první a nejobjemnější kniha J. L. Erbena, vydaná v r. 1937)

Tento téměř čtyřsetstránkový cestopis shrnuje Erbenův pobyt v Latinské Americe z let 1922 až 1929. Jedná se o Erbenovy pracovní i cestovatelské zkušenosti z Peru, Bolívie, Argentiny, Paraguaye, Brazílie, Uruguaye a Chile. Erben se, jak víme, nerad vracel do již známých míst, ovšem za 7letého pobytu ve zmíněných státech „byl nucen“ se opakovaně vracet do Argentiny, a to z pracovních důvodů. Finanční tíseň ho nutila k návratům do země, kde mohl nejsnáze získat zaměstnání a vydělat si tak potřebné peníze na pokračování ve svých cestách.

⁴² Z dopisu J. L. Erbena J. Obenbergerovi ze 7. 7. 1946, archiv Národního muzea, fond Obenberger, k. č.

1

⁴³ Z dopisu K. Kaviny V. Erbenovi (ze dne 23. 3. 1940?), krajanský archiv Náprstkova muzea, fond J. L. Erben, ar. 1/1-32

Při prvním vylodění v Peru uměl Erben jen velmi málo španělsky, postupně si však jazyk částečně osvojil (v knihách se objevuje sem tam španělské slovo či věta, nezřídka ovšem s chybami⁴⁴) a mohl proto lépe proniknout do reality latinskoamerických zemí. Jak tedy viděl Erben tyto země:

Perú fascinovalo cestovatele Erbena spíše svou dávnou, slavnou minulostí než současností. Obdivoval se jak období předkolumbovskému (zejména Incká kultura, kterou přirovnával ke kultuře římské, jej přitahovala tak mocně, že se neváhal proměnit v amatérského archeologa a podniknout tajné výpravy ke starým inckým hrobům a provádět tam vykopávky), tak i období počátku španělské přítomnosti. Svým čtenářům vylíčil hrdinské činy konkistadorů i jejich odvážné výpravy do vnitrozemí neznámého kontinentu. Zatímco mnohou negativní stránku přítomnosti Španělů v Novém Světě si uvědomoval: „ ... *staří Španělé snažili se zaujmout pozornost Boha četnými svatyněmi, které stavěli k jeho počtě, zatímco za jeho zády vraždili a loupili.*“⁴⁵, při popisu Incké říše mu kritický pohled občas chyběl: „ *Vysoce organizovaný útvar státního socialismu dovedl udržeti své dělníky v přísné kázní. Neboť pod žezlem Inků prostý lid byl šťastný a zámožný; ...*“⁴⁶ Ve vyprávění se tu objevily i drobné nepřesnosti, např. když za otce Atahualpy a Huaskara považoval Erben Kusi Hualpu, místo Huayna Capaca, apod. V celku se ale Erbenovi povedlo o této kultuře zprostředkovat čtenáři téměř všechny dobově dostupné informace.⁴⁷

Bolivii představil Erben jako stát, jehož právo na samostatnost a na přístup k moři neuznávaly okolní republiky (Peru, Argentina, Čile ani

⁴⁴ Při jedné příležitosti např. Erben pravděpodobně k pobavení čtenářů překládal některá místní jména. Svým nedokonalým překladem pobavil nejspíš dvojnásob znalce španělského jazyka. A to když si spletl slovo *toro* (býk) s *torre* (věž) a jméno řeznického kupce Domingo Torres přeložil jako Nedělní vůl. ERBEN, J. L. *Po stopách dobyvatelů, osvoboditelů a diktátorů*, s. 370

⁴⁵ Tamtéž, s. 67-68

⁴⁶ Tamtéž, s. 49. (Erbenův názor na inckou kulturu ovšem odpovídal teoriím a poznatkům dobových historiků.)

⁴⁷ A to také díky využití literatury a známých názorů spisovatelů či historiků: Garcilasa de la Vegy, Cieza de León, Prescottta, Maxe Uhleho, Julia Tella, Gonzalese de la Rosy, M. A. Agranda, Humboldta, Tschudiho, Middendorfa, a dalších.

Paraguay) a spolu s Ecuadorem jej považovaly jen za odpadlíky, kteří vznikli „při uskutečňování plánů bezpočetných nápadníků na úřad presidenta...“⁴⁸ Při popisu historického vývoje země Erben neopomněl připomenout slávu stříbrné hory Potosí, na jejíž tradici navázalo mnoho bolivijských dolů na měď, cín, atd., které daly vzniknout jak bohatým jednotlivcům, tak i nejchudším vrstvám obyvatel. K prvním řadil Erben například známého boháče Patiña.⁴⁹ Druhou, nesrovnatelně početnější skupinu, tvořila chudina. Navzdory nesmírnému přírodnímu bohatství Bolívie, totiž „mezi obecným lidem panovala bída a nedostatek“ a „zatemnělé obyvatelstvo“ ponechávalo zemi v rukách uzurpátorů (Angličanů a Američanů). Od roku 1913 se Bolívie zadlužovala a finanční nadvláda podle Erbena v zemi přináležela již jen „penězníkům z Wall Streetu“. V době pobytu Erbena v Peru a Bolívii ještě existovaly indiánské rodiny robotníků, které byly majetkem statkářů. Nevolníkům byl v minulosti poskytnut úvěr a potom již z dluhů nevybředli. Erben se zdržel jakéhokoli osobnějšího komentáře situace, jen trpce vylíčil fakta: „... v Peru a Bolívii dosud rodiny podruhů přináležejí stejně jako tažná zvířata k majetku neboli fince, a v inventáři cena každé rodiny bývá zanesena v obvyklé ceně 1000 solů, což bývá vyplaceno, přechází-li statek z jedné ruky do druhé.“⁵⁰ Že tato skutečnost na Erbena hluboce zapůsobila, poznáme jen z toho, že tytéž informace čtenáři o pár stránek dále znovu opakoval: „Potomci španělských dobyvatelů drží statky, které obdělávají ubozí „pongo“ robotníci. Pongo náleží stejně jako kus dobytka ke statku, jest částí inventáře, který prodejem může přejíti do rukou jiného vlastníka.“⁵¹

Argentinu Erben považoval za nejpokročilejší iberoamerickou republiku, vděčící ovšem za svůj rozvoj anglickému kapitálu: „Byli to Angličané, kteří vložili do této země budoucnosti kapitál 395 mil. liber sterlingů a

⁴⁸ ERBEN, J. L. *Po stopách dobyvatelů, osvoboditelů a diktátorů*, s. 86

⁴⁹ „... jehož jmění odhaduje se na 600 000.000 boliviánů (zhruba 5 760 000.000 Kč).“ Tamtéž, s. 96 .

Simón Iturri Patiño (1860 – 1947) byl znám jako bolivijský „cínový baron“, který na počátku 20.stol. začínal jako obyčejný dělník v dole a ve 40tých letech 20. stol. již kontroloval mezinárodní trh s cínem. <http://www.bolivia.com/Especial6s/6deagosto/bolivianos/ilustre6.asp>

⁵⁰ ERBEN, J. L. *Po stopách dobyvatelů, osvoboditelů a diktátorů*, s. 78

⁵¹ Tamtéž, s. 86. V ukázce si můžeme všimnout, že Erben užíval vždy správného pojmenování takových robotníků: v Bolívii to byli *pongos*, v Chile *inquilinos*, v Peru *peones*, atd.

vystavěli dráhy, silnice, vodovody, hygienické zařízení, technické školy, atd. ...⁵² Erben dával tuto zemi za příklad nejen po hospodářské stránce. Zmiňuje ji také jako středisko obecné vzdělanosti („*Argentina zaujímá první místo ve vzdělanosti latinsko-americké a předčí dokonce i národy usazené na jihu osvětlené Evropy.*“⁵³), šířitelku pokrokářského vlivu do sousedních zemí v oblasti školství, zdravotnictví, aj. Hlavní město Buenos Aires popsal jako moderní Babel (či prostopášnou Paříž jižní pevniny), k němuž plují lodí všech národů a v jehož zdech neschází ozvěna žádného kulturního jazyka. Vnímá však také onu rozdílnou situaci v odlišných částech země, kterou pojmenoval argentinský spisovatel D. F. Sarmiento jako „civilización y barbarie“.⁵⁴ Zatímco městské obyvatelstvo viděl Erben jako kulturně vyspělé („... větší část občanů spatříme od soumraku až do pozdních hodin na ulicích a v divadlech.“⁵⁵), doufal, že „snad také jednou bude postaráno i o zušlechtění hrubých obyvatelů pampy.“⁵⁶ , jinde nazvaných též míšenci zakrnělého rozhledu a vzdělání. Na druhou stranu můžeme vycítit i určitý autorův obdiv vůči těmto lidem a to v pasáži, ve které líčil různé typy ještě nedávných „hrubých obyvatelů pampy“: gaucha (pastevce), rastreadora (stopaře), baqueana (zdatného topografa) a dalších⁵⁷. V Erbenově době však už byla pampa dobytá, orala se motorovými pluhy a hnojila umělými hnojivy, takže o těchto hrdinech pamp vypráví již jen prostřednictvím ukázek příhod z pamětí D. F. Sarmienta. Z argentinské historie byl Erben zaujat asi nejvíce postavou jednoho z hrdinů protišpanělského boje, San Martína, a jeho vítězným tažením do Chile.

⁵² Tamtéž, s. 118. V době 1. sv. války rostly v Argentině již rychleji než britské investice severoamerické. Protože Británie již kontrolovala železnice, státní půjčky, pozemkovou držbu a komunální hospodářství, zaměřily se severoamerické investice především na ropný a masný průmysl, automobilovou dopravu a služby. Více informací: POLIŠENSKÝ, J. *Dějiny Latinské Ameriky*, Praha: Svoboda, 1979, s. 424

⁵³ Tamtéž, s. 134

⁵⁴ Sarmiento popsal problém střetávání dvou světů uvnitř argentinské kultury jako: „*la lucha entre la civilización europea y la barbarie indígena, entre la inteligencia y la materia.*“ SARMIENTO, D. F. *Facundo o Civilización y barbarie*, Caracas: Biblioteca Ayacucho, 1977, s. 39

⁵⁵ ERBEN, J. L. *Po stopách dobyvatelů, osvoboditelů a diktátorů*, s. 324

⁵⁶ Tamtéž, s. 308

⁵⁷ Tamtéž, s. 311-315

Ve svém cestopise dokonce uvedl citaci „prohlášení čilské neodvislosti“.⁵⁸

Z **paraguayské** historie zaujaly Erbena asi nejvíce zvláštnosti dlouholetého diktátora dr. Francie⁵⁹ a jeho následovníků. Ke svým pramenům však tentokrát nebyl příliš kritický. Např. takto informoval čtenáře o době vlády C. Antonia Lópeze: „*Moudrý zákon nařídil, aby každý venkovan odváděl část své úrody státu, čímž bylo zažehnáno nebezpečí hladu. Všude byl obecný blahobyt a obyčejní lidé se zdobili šperky ze stříbra, ze zlata a z drahokamů ...*“⁶⁰ Z dějin země potom zdůraznil také „hrůznou“ paraguayskou válku z let 1865 - 1870, kdy se Paraguay stal „národem žen“.⁶¹ Důsledky této války viděl Erben ještě i v době svého pobytu v nadbytku slabšího pohlaví.⁶² Souhrnný cestovatelův názor na vůdce Paraguaye nakonec zněl: „*Pýcha, slavomam, řevnivost, mrzká nepoctivost těchto nepřátel lidského pokroku stála tento nárudek potoky krve, předčasný hrob tisíců občanů a všeobecnou chudobu.*“⁶³ Dále Erben trefně vystihl, jak se v Paraguayi vlastně „dělaly revoluce“: „*Nepředstavujte si, prosím, takovou revoluci v barvách příliš hrůzných ... Po dobách, když už toho klidu je až po uši, jednotvárnost počíná otravovati. Teď si každý zahraje na vojáčka ... Dokonce i staré baby a dědové samočinně stávají se členy výzvědné a informační služby ... Večer při tanečním reji schází se „povstalec s vládním“, ... Obecně se mluví o válečných plánech pro příští den a po muzice každý se opět vrací do svého tábora.*“⁶⁴ Při prohlídce památek hlavního města Asunciónu, snad trochu nespravedlivě odsoudil Paraguayce jako lid nevzdělaný, když prohlásil, že o bustách slavných umělců, které se nacházely

Francie

⁵⁸ Při popisu přísahy lidového zástupce Luise de la Cruz došlo zřejmě k tiskařské chybě: místo úplné nezávislosti Chile na Ferdinandu VII, slibuje de la Cruz nezávislost na Ferdinandu VIII. Tamtéž, s. 330

⁵⁹ Diktátor José Gaspar Rodríguez Francia vládl izolované Paraguayi v letech 1814 – 1840, jeho následovníci Carlos Antonio López mezi léty 1844 – 1862 a po té jeho syn Francisco Solano López v období 1862 – 1870. OPATRŇÝ, J. *Amerika v proměnách staletí*, Praha: Libri, 1998, s. 423

⁶⁰ ERBEN, J. L. *Po stopách dobyvatelů, osvoboditelů a diktátorů*, s. 162

⁶¹ Tuto válku, vedenou Solanem Lópezem proti Brazílii a jejím spojencům Argentině a Uruguayi, přežila jen jedna desetina mužské populace Paraguaye, což poznamenalo demografický vývoj země na mnohá desetiletí. OPATRŇÝ, J. *Amerika v proměnách staletí*, s. 421

⁶² ERBEN, J. L. *Po stopách dobyvatelů, osvoboditelů a diktátorů*, s. 164

⁶³ Tamtéž, s. 182

⁶⁴ Tamtéž, s. 175

v tamějším divadle /ví veřejnost tak málo „ jako o lidech z Marsu.“⁶⁵
(Mohli bychom se ptát, nakolik by znali všechny zmíněné velikány třeba tehdejší prostí Evropané.) Erben ovšem přidával i další kritiky týkající se třeba pracovní morálky: „*Všichni zaměstnanci státních úřadů od ministra až po vrátného okrádají pitím maté zaměstnavatele o čas.*“⁶⁶
Zmíněním tohoto nešvaru zároveň upozornil na tradiční zvyk paraguayského obyvatelstva – pití maté. Později však k těmto lidem i jejich zemi přilnul natolik, že jak víme, zvažoval zůstat nastálo.

Soudobá **Brazílie** na Erbena nečinila moc dobrý dojem. „ ... je tam na tisíc občanů, kteří žijí dosud v dobách středověku a jiné statisíce žijí tam dokonce v době kamenné.“⁶⁷ Pro tamní v doupatech živořící proletáře navrhoval Erben v duchu Brazílii bytovou reformu a hygienická opatření. Nízká vzdělanost obyvatelstva (pouze 20 % obyvatel bylo gramotných) se jen pomalu zlepšovala posíláním synů bohatých rodin do „světových středisek kultury“. Brazílii scházela podle Erbena přiměřeně vzdělaná dělnická třída a podnikavý kapitalista, průmyslník a obchodník. Místní smetánka jen utrácela důchody ze svých kapitálů, zatímco živnost, průmysl a obchod pokládala za povolání nečistá. Dle Erbena velkou část obyvatelstva země tvořili povaleči, žebráci a zloději. Toto tvrzení bylo snad zostřeno faktem, že samotný Erben byl v Brazílii okraden: „*Stydím se, že já, světem protřelý tramp, jsem také padl do nastražené pavučiny stejně jako přihlouplí, zelení přistěhovalci ...*“.⁶⁸
K poměrům panujícím v Brazílii se potom nevyjadřoval zrovna příznivě. Žaláře by prý k převychování všech lumpů ani nestačily a pohodlní policisté a soudcové by se přepracovali. „*Proto se ramena spravedlnosti vůbec nestarají o nebezpečné podsvětí, leda když dojde k vraždě a k loupeži. To se páni policajti tváří, že něco dělají. ... Kapsářství za revoluce bylo řemeslem s 99%ní jistotou, a jen zbývající procento znamenalo, že policie kapsáře chytí, tedy znamenalo ztrátu lupu.*“⁶⁹ Ani

⁶⁵ Tamtéž, s. 171

⁶⁶ Tamtéž, s. 178

⁶⁷ Tamtéž, s. 284

⁶⁸ Tamtéž, s. 257

⁶⁹ Tamtéž, s. 255-256

brazilští politikové neunikli Erbenově oprávněné kritice: „*Navzájem si závidí, strojí pikle a podplácí vojenské hodnostáře ke vzpouře.*“⁷⁰

Na svých cestách se Erben podíval vždy moderním divům techniky, které nakonec objevil i v Brazílii. Byla jím „obdivuhodná dráha Sao Paulo – Santos“ vybudovaná již brazilskými techniky, školenými ovšem v Evropě. Za velký div také považoval hadí farmu u Sao Paula, která byla podle něj nejpodivnější farmou na světě a nepodívat se do ní by bylo stejným pokleskem, „*jako dostat se do Říma a nenavštívit chrám sv. Petra*“.⁷¹ Obdivně se potom též vyjádřil o botanické zahradě Rio de Janeiro. Jinak se ve velkých městech Brazílie cestovatel většinou posmíval zvykům horních vrstev ukazovati se na promenádách i módě elegantů a sportovcům. „*Se sportem mezi všemi národy vzmáhá se i nudismus ... výstavy břicháčů, křivých chlupatých lýtek a propadlých hrudníků sotva slouží za okrasu městského středu.*“⁷² Dle vlastních slov už se necítil ve velkoměstech dobře, proto odtud co možná nejrychleji prchal: „*Však v tomto hlučném středu města (Rio de Janeiro) není místa pro toho, kdo si velmi zvykl na osamělý život v samotách vnitrozemí... Utíkal jsem z toho bláznivého městského víru...*“⁷³ Když nechal Brazílii za sebou, byl prý opravdu rád. Jenom popřál této zemi, aby u budoucích návštěvníků zanechala příznivější dojmy, než jaké si odnášel sám.

Uruguay. Zatímco v 19. století trpěl Uruguay podle Erbena všemi nešvary, které jsou zakořeněny mezi vládními kruhy latinskoamerických republik (násilnosti páchané ve volebním období, vojenská povstání, nepoctivost ve státním hospodaření, sprosté defraudace, znehodnocení práv občanů,...) v době cestovatelovy přítomnosti již byl nadějí Latinské Ameriky: „*Vláda uruguayská bývá často podezřívána ze sklonu k socialismu ... Takový uruguayský socialism zakládá si hlavně na omezování moci cizího kapitálu ... V tom možno vycítiti všeho všudy jen sklony k pokroku, který se snad v budoucnu rozšíří i do dosud zaostalých*

⁷⁰ Tamtéž, s. 280

⁷¹ Tamtéž, s. 267

⁷² Tamtéž, s. 278

⁷³ Tamtéž, s. 274

*států latinsko-amerických.*⁷⁴ Nesouhlasil proto s ostrou kritikou některých národohospodářů, kterou považoval v případě Uruguaye za stranickou a ukvapenou. Uruguay byla podle něj snad nejspořádanějším státem Latinské Ameriky s utěšeným finančním stavem a obecným vzděláním rovnajícím se průměrům argentinským. I o podmínkách zemědělství se vyjadřoval pochvalně. V celé zemi prý se nenašel ani jediný akr půdy, který by se k něčemu nehodil, všude se dařilo nějakým plodinám. I průmyslové počátky viděl Erben slibně. „*Za svého pobytu v Uruguayi jsem poznal, že poměrně malý a mladý národ spěje k velké budoucnosti.*“⁷⁵ S nalezením práce v Uruguayi neměl Erben větších problémů, proto byl se svým pobytem v této zemi spokojen, dokonce si dovilil i malou samochválu: „*Ve Floridě (urug. město) stejně jako v jiných koutech Nového světa zanechal jsem jen trochu zásluh na hlemýždím pokroku.*“⁷⁶

Chile. Již při přejezdu chilských hranic byl Erben mile překvapen chilskou slušností a uctivostí. Viděl propastný rozdíl oproti svým dřívějším zkušenostem například i v rychlosti vyřízení vstupních dokumentů nebo ve výkonu služby strážníků hranic, v Chile zvaných *carabineros*. Toto Erbenovo líčení ostře kontrastovalo s popisem procedur v ostatních latinskoamerických zemích, kde si většinou stěžoval na místní byrokracii (kde bývalo jeho heslem „kdo maže/ten jede“) a „lajdáckou“ pohraniční policií. Ani v Chile neopomněl Erben informovat čtenáře o slavných i méně slavných kapitolách dějin země. Období kolonie charakterizoval jako období despotismu, zhovadilosti a pověr. Důkladně se zaměřil například na nejvýznačnější války za chilskou nezávislost, ve kterých však, jak soudí, ani nezměrná obětavost osvoboditelů nakonec mnoho nepřispěla k pokroku latinskoamerických národů. Toto Erbenovo postesknutí platilo zajisté všeobecně pro celou

⁷⁴ Tamtéž, s. 296. Podle cestovatelova itineráře (viz příloha č. 2) pobýval Erben v Uruguayi na přelomu let 1928-29, což by odpovídalo vládě prezidenta Juana Campístequi (1927-31), pokračovatele politiky rozvíjející sociální reformismus batllismu. (Batllismus – politika uruguayského prezidenta José Batlle y Ordoñez z poč. 20. stol. vyznačující se sociálními reformami.) OPATRŇY, J. *Amerika v proměnách staletí*, s. 624-626

⁷⁵ ERBEN, J. L. *Po stopách dobyvatelů, osvoboditelů a diktátorů*, s. 302

⁷⁶ Tamtéž, s. 301

Latinskou Ameriku, neboť později dodával: „*Za staletí své nadvlády neučinili Španělé zhora ničeho pro pokrok kolonií ... Když se tedy Jižní Amerika stala neodvislou, zmizely právě jen ty odznaky vládní a šlechtické tituly, jinak vše zůstalo při starém.*“⁷⁷ V hlavním městě potom Erben tradičně studoval vzdělanost, umění⁷⁸ a mravní hodnoty národa. Bohužel se přesvědčil, že i v Chile byly nižší vrstvy „žalostně zanedbány“, což, v souladu s jeho názorem, že proletariát je základem každého státu, považoval za velkou chybu. Ani finanční stav Chile Erben nehodnotil jako moc utěšený vzhledem k poměrně vysokému zahraničnímu dluhu. Ještě v době Erbenova pobytu byl patrný v Chile živý ledekovo^h průmysl, byl to ale již jen odlesk jeho rozmachu v minulosti.⁷⁹ Povolání dělníka pracujícího v tomto odvětví označil Erben jako jedno z nejnebezpečnějších zaměstnání na celém světě. Při prohlídce chilského Valparaísa se podívoval tak nevhodnému názvu pro město, které neshledal rájem, ale spíše hnízdem nemocí a urážkou lidského krasocitu a dokonce navrhoval jeho odstranění ohněm. Jeho nejhorší čtvrti nazval, stejně jako nejhorší čtvrti v Buenos Aires, opravdovým očištěm, pekelným doupětem, ghettem. Snad pod vlivem této zkušenosti prohlásil zdravotní poměry Chile za velmi zanedbané a jeho obyvatelstvo za trpící epidemickými a zhoubnými chorobami šířícími se zejména díky těmto chudinským čtvrtím.⁸⁰

V závěrečném shrnutí Erben přes veškeré výčty nešvarů, nectností a záporných skutečností jihoamerického kontinentu nakonec našel svůj optimismus: „*A přec i na tuto pevninu sociálních zmatků, která pokulhává za Evropou o celá staletí, dostal se již také nezadržitelný lidský pokrok. Pozoroval jsem jej na vlastní oči, jak kráčí zvolna, ale*

⁷⁷ Tamtéž, s. 394

⁷⁸ Když zkoumal zmíněnou kulturní úroveň obyvatel, trefně dokázal vystihnout situaci ve Vojenském muzeu v Santiagu. Poučil čtenáře, že jeho obsah by se dal nazvat spíše sbírkou věcí odcizených v Peru během dvou vítězných válek. (Na mysl měl autor peruánsko-bolivijsko - chilské války z let 1836-9 a 1879-1884, tzv. ledkovou válku, o převahu v regionu, kterou nakonec získalo Chile.)

⁷⁹ Mezi ledkářskými firmami byli prý nejdůležitější jihoslovanští podnikatelé a kapitalisté, jimž se dosud přezdívalo „austriacos“ (Rakušané). ERBEN, J. L. *Po stopách dobyvatelů, osvoboditelů a diktátorů*, s.

389

⁸⁰ Tamtéž, s. 375

*jistě.*⁸¹ Hospodářskou i politickou budoucnost Latinské Ameriky viděl ve schopných a pracovitých evropských emigrantech, kteří, jak věřil, „*přece jednou povznesou krásnou, ale zanedbanou pevninu na úroveň evropské civilizace.*“⁸² Zatímco nadějí Jižní Ameriky byl podle Erbena evropský kontinent a jeho obyvatelé, Evropu naopak před vlivem Latinské Ameriky varoval. Na posledních stránkách tak nalézáme skryté varování před všemi diktátorskými režimy: „*Diktátoři jsou vynálezem amerických Latinů a dáma Evropa také už té exotické novinky okusila ... Jen špatným doporučením je to, že v latinské Americe vystřídal se již na tucty diktátorů, ale ještě nepřišlo se ani na jediného, který by vyhověl.*“⁸³ Evropa se ovšem z latinskoamerických zkušeností nepoučila a v době vydání knihy se v ní již značně rozbujely „diktátorské“ režimy Stalina v Rusku, Mussoliniho v Itálii, Hitlera v Německu či Franca ve Španělsku.

2.2 Přes Kordillery: Toulky tropickou Amerikou I

Přes Kordillery je Erbenova druhá kniha, která časově navazuje na první cestopis *Po stopách dobyvatelů, osvoboditelů a diktátorů*. Psal se rok 1929 a cestovatel Erben se nacházel z Chile opět v Peru. Rozhodl se, že se vydá na cestu napříč Jižní Amerikou, od pacifického pobřeží Peru přes pohoří Kordiller k pramenům Amazonky a po nich potom oblastí brazilské Amazonie k Atlantiku. Zamýšlel tedy urazit zhruba 8 000 km,⁸⁴ aby se dostal do míst, odkud již bylo pravidelné spojení s mateřskou Evropou, po které se mu zastesklo. Tuto vzdálenost cestovatel absolvoval zprvu krátce autem, z větší části později pěšky s pomocí soumarů, také v kanoi a nakonec parníkem. Hlavním Erbenovým posláním byla (podle samotného Erbena) studie národopisu, v tomto cestopise jsou tedy hojné autorovy zážitky s Indiány. Autorovo

⁸¹ Tamtéž, s. 396

⁸² Tamtéž, s. 396

⁸³ Tamtéž, s. 395

⁸⁴ Vzdálenost, kterou uváděl cestovatel Erben ve své přednášce *Cesta napříč jihoamerickou pevninou po Amazonce*. Krajský archiv Náprstkova muzea, fond J. L. Erben, ar. 9/4

vyprávění v knize *Přes Kordillery* končí na soutoku řek Ucayali a Maraňonu, 124 km před peruánským přístavním městem Iquitos. (Další cestovatelovy příhody z pokračování cesty jsou již shrnuty ve třetím cestopise s názvem *Na vodách Amazonky*.)

Tento cestopis tedy zahrnuje Erbenovo putování přes Peru, a to skrz všechny jeho odlišné části: z pobřežní oblasti (la costa) stoupal přes pohoří Kordiller (la sierra), aby zase klesl do nížinné oblasti Amazonie (zvané la selva). Nejprve se Erben zaměřil na líčení soudobé situace Peru. V zemi zrovna vládl prezident Augusto B. Leguía,⁸⁵ kterého Erben představil čtenářům jako „náčelníka lupičské bandy v cylindru, v lakovkách a hedvábí“ či jako „inteligentního zločince“. Kritiku Leguiovy vlády i nejvyšších funkcionářů v zemi je cítit skrze převyprávění vlastních drobných příhod, např. s krabičkou sirek, kterou si příchozí nesměli dovézt do země, jelikož v Peru existoval monopol na jejich výrobu. Politické dění měl tedy Leguía a jeho rodinní příslušníci (obsazení do ministerstev a senátu) pevně v rukou a hlavním rysem „republiky“ tak byla korupce ve všech oblastech, která paralyzovala veřejný život, živila občanské války a znemožnila sociální spravedlnost a demokracii.

Hospodářskou a ekonomickou situaci Peru viděl Erben jako dosud velmi zanedbanou. Poukazoval například na neschopnost země vystavět tolik nutnou a diskutovanou železniční dráhu. Na jejím příkladu demonstroval běžnou praxi v latinskoamerických zemích, a sice, že o mnoha projektech, které by pomohly rozvoji regionů a zlepšily celkovou komunikaci a infrastrukturu v zemi, čímž by se rychle pozvedla hospodářská i ekonomická situace, se pouze mluvilo, avšak k realizaci s úspěšným koncem málokdy došlo. Nepříznivý trend vyzoroval Erben i ve mzdách a pracovních podmínkách peruánských dělníků, a to když

⁸⁵ Augusto B. Leguía byl v roce 1919 znovu zvolen do funkce prezidenta, kterou si udržel až do roku 1930. V důsledku světové hospodářské krize došlo v Peru zasaženém vysokou inflací i nezaměstnaností k vojenskému převratu a „bývalý“ diktátor Leguía se ocitl ve vězení, kde o dva roky později zemřel. Období jeho vlády (nazývané oncenio) je známé především umožněním a podporou hegemonie severoamerického kapitálu v Peru a rozmachem indigenistického hnutí. ROEDL, B. *Peru*, Praha: Libri, 2003, s. 75 - 77

nastoupil opětovně u téže těžební společnosti v Oroyi jako před lety. Požadavky společnosti Cerro de Pasco Copper Corp. na práci se značně zvýšily, ale mzdy se naopak snížily v důsledku četných návštěv „odborníků spořivosti“, jak Erben s ironií nazval newyorské inženýry ekonomie. Čím větší snížení mezd navrhli, tím větší byla jejich vlastní provize z úspor vedle pravidelného platu.⁸⁶ Erben si také často všiml a popisoval propastný rozdíl v obydlích indiánských dělníků a severoamerických zaměstnanců firmy. Všemožné výhody požívali většinou pouze Severoameričané, zatímco domorodým dělníkům se dostávalo podřadné stravy, velmi malého finančního ohodnocení, také byli často vystavováni práci ve zdravotně ztížených, až nebezpečných podmínkách.

Na cestě napříč jihoamerickou pevninou přespával Erben jak v domorodých vesničkách, tak i ve „velkých moderních“ městech, jejichž věrnou podobu se snažil již tradičně zprostředkovat čtenáři, nevynechával ani popisy krajiny, kterou projížděl. Jak víme, jedním z hlavních Erbenových předsevzetí na cestách bylo sblížit se domorodým obyvatelstvem a poznat jeho život. V jeho díle najdeme realistické komentáře postavení Indiánů ve společnosti: „*Mezi boháči latinské Ameriky panuje dodnes středověký názor, že povinností chudáka je pracovat do úmoru pro svého pána a povinností boháče že je bráti z této práce užitek. Indián se stal otrokem, který se věčně musí dřít na své dluhy, kterých se už nikdy nezbaví.*“⁸⁷ Zdá se, že Erben dokázal přesně vystihnout úděl domorodého obyvatelstva daného zakořeněnou latinskoamerickou skutečností.

Avšak zatímco u líčení všeobecné situace domorodého obyvatelstva se u Erbena projevuje empatie a zdá se, že se vždy stavěl na stranu utiskovaných a marginalizovaných Indiánů, při osobních střetnutích někdy jakoby zapomínal na tento svůj přátelský postoj. V cestopise nalezneme několik nelichotivých komentářů na adresu místního

⁸⁶ ERBEN, J. L. *Přes Kordillery*, s. 29

⁸⁷ Tamtéž, s. 60

obyvatelstva. Například při popisu společné jízdy vlakem: „*Cestoval jsem druhou třídou a byl jsem tudíž vydán napospas nemotornému chování spolucestujících, tupých horských Indiánů-serranů. ... Mohl jsem od nich snadno dostat na památku pár vší, neboť tito duševně i tělesně zanedbaní domorodci jsou zavšiveni po celý život. ... špinaví Indiáni kolem mě chrchlali, plivali a páchli špínou i jídlem. ... Teprve když se vlak rozjíždí, počnou protivní tlachalové mávati na pozdrav. Z každého okna se nahýbá chlap, bez ohledu na to, že svou protivnou a špinavou tvář vám strká přímo pod nos.*“⁸⁸

Poněkud lepším dojmem na něj zapůsobili až Indiáni z nížin Amazonie, o kterých se již vyjadřoval příznivěji. „*Že si odnesu nějakého cizopasníka, toho jsem se nemusel obávat, protože lesní Indiáni jsou mnohem čistotnější nežli serranové.*“⁸⁹

Na mnoha stránkách se autor věnoval podrobným popisům různých indiánských kmenů- Kampů, Kačibů, Remů, Konibů, Amahuaků, Lorenzů aj., se kterými se setkal, či o kterých se doslechl při svém putování napříč Peru. Snažil se sestavit kompletní přehled indiánských skupin žijících podél cesty, kudy se ubíral a nabídnout svým čtenářům co nejvíce informací o těchto domorodcích. V Erbenových cestopisech nalezneme i zmínky o misionářích českého původu v Latinské Americe, respektive o těch, kteří působili v oblastech, kterými autor procházel, např. Samuelu Fritzovi nebo mnichu Ritterovi.⁹⁰

Na druhou stranu můžeme vytušit i postoj, jaký zaujímalo domorodé obyvatelstvo (nejen Indiáni, ale také míšenci a běloši) vůči cestovateli Erbenovi. S Indiány se většinou sbližoval jen prostřednictvím indiánských průvodců. To byli jednotlivci, kteří mu pomáhali se zavazadly a ukazovali cestu nebo se kterými se plavil po řekách. Díky

⁸⁸ Tamtéž, s. 20-21

⁸⁹ Tamtéž, s. 164

⁹⁰ Ne vždy jsou tyto informace úplně přesné. Například o Konibečích píše: „*V roce 1695 zavraždili františkánského mnicha Rittera, který se narodil v Čechách.*“ ERBEN, J. L. *Přes Kordillery*, s. 193. Pravděpodobně měl na mysli jezuitu Jindřicha Václava Richtera zabitého v listopadu 1696 v Cunivě. JANSKÝ, B. a kolektiv. *K pramenům Amazonky*, Praha: Ottovo nakladatelství, 2004, s. 111 (Za ustálený název tohoto indiánského kmene v českém jazyce můžeme považovat název „Konivové“, viz. ZELENÝ, M. *Indiánská encyklopedie: Indiáni tří Amerik*, Praha: Albatros, 1994, s. 15). O Samuelu Fritzovi Erben psal, že žil asi do roku 1723 (*Přes Kordillery*, s. 215), ve skutečnosti zemřel až 20. března 1725 (*K pramenům Amazonky*, s. 114).

o Fritzovi píše Ritterovi
i o Ritterovi

nim občas přespal v indiánské vesnici, kam jinak sám většinou nezavítal. Pravděpodobně z ohledu na nepřátelství Indiánů vůči cizincům a možná i z obav z pověstí o krvelačnosti či kanibalství mnohých kmenů. V odlehlých „civilizovaných“ osadách byl Erben většinou považován za všeměla a vševěda, schopného zbavit místní obyvatele „všech potíží“. Tak například v kolonii Loreto, odkud to měli osadníci k nejbližšímu zdravotnickému zařízení do Iquitosu asi tisíc kilometrů a lékařská pomoc tedy byla jen výsadou boháčů, Erben zastával úlohu lékaře, zubaře i lékárníka. Nejprve dceři hostitelky trhal bolavý zub, poté „předepisoval a prodával“ léky ze skladu kramáře místním obyvatelům.⁹¹ Mimo řešení dalších technických úkolů, jako opravy starého Singerova šicího stroje, musel Erben také odpovídat obyvatelům na různé všetečné otázky. Pokládali jej za živý naučný slovník. V jiné osadě se zase stal domácím učitelem a dokonce sám sebe nepřítis skromně nazval „pramenem moudrosti“.⁹² (Zdá se mi, jako by se Erben v těchto osadách dobrovolně pasoval do role spasitele, mudrce.) Na závěr cestoval Erben po řece Ucayali s regatony (poříčními kramáři) a jejich pozorováním si jen potvrdil svůj dojem, že „v latinské Americe je obchod a zlodějství jedno a totéž.“⁹³ Po_↓té se parníčkem dostal Erben až k soutoku Ucayali a Maraňonu, kde své vyprávění přerušil. ↓

2.3 Na vodách Amazonky: Toulky tropickou Amerikou II

Své vyprávění dokončil Erben v dalším cestopise nazvaném *Na vodách Amazonky*, ve kterém popsal druhou část svého putování napříč Jižní Amerikou. A to od peruánského přístavu Iquitos do brazilského vnitrozemí, kde z větších měst navštívil Fonte Boa, Tefé, Manaus, Santarem, Pará. Tuto pouť ukončil Erben v přístavu v Pará (dnešním Belemu), odkud odplul zaoceánským parníkem Alsina v létě 1931 po 21

⁹¹ Podle svých vlastních slov učil dokonce každého klienta návodu nazpaměť, jelikož místní negramotní lidé si návod sami ani neuměli přečíst. Pokud na nějaké diagnózy medicínu nenalezl, podaroval nemocného alespoň projímadlem a ujištěním, že se brzy uzdraví, spoléhaje na slova z Bible o uzdravujících schopnostech víry! ERBEN, J. L. *Přes Kordillery*, s. 184-187

⁹² Tamtéž, s. 154

⁹³ Tamtéž, s. 212

letech poznávání světa (čtyř světadílů) zpět do Evropy. Knihu napsal pravděpodobně pět let po této cestě podle (bohužel nejspíš nedochovaného) deníku.⁹⁴

Tentokrát tedy Erben cestoval po různých říčních tocích v povodí Amazonky, překročil peruánsko-brazílskou hranici a pokračoval v poznávání fauny, flóry a zejména domorodého obyvatelstva a jeho kontaktů a vztahů s „moderní společností“. Psal se rok 1930 a v Brazílii právě končil mandát prezidenta Luise Washingtona de Sousa, což vyvolávalo v zemi různé nepokoje mezi konzervativci a liberály. Rozepře o příštím prezidentovi pozdržely Erbenův vstup do Brazílie (kam se nakonec, v rozporu se svým zvykem, vydal bez platného vstupního víza).⁹⁵ Erben opět využil příležitosti k politicky laděnému komentáři. Odstupujícího prezidenta představil čtenářům prostřednictvím názoru nejmenovaného anglického publicisty jako velmi schopného člověka, jenž vykonal pro pokrok Brazílie více za 3 léta než kterýkoliv jeho předchůdce.⁹⁶ Se zvolením nového prezidenta Júlia Prestese (kandidáta paulistů) nesouhlasili liberálové a v zemi opět vypukly nepokoje. Erben zhodnotil politickou situaci takto: „*V této republice lid nevládl, nýbrž každý se jen rval o vlastní sobecké zájmy, každému tanul na mysli jen vlastní prospěch. Strana s větší brutální silou vytlačila slabší od korýtka a pramálo se starala o to, dostane-li se také na ni trochu sociální spravedlnosti.*“⁹⁷ Dále nazval brazilský republikanismus spíše maskovanou anarchií, a to přesto, že v době, kdy překročil hranice Brazílie (v prosinci 1930), byl již u vlády Getúlio Vargasa, (slibující

⁹⁴ „*Po pěti letech prohlížím svůj deník a shledávám, že první den roku 1931 byl na Amazonu deštivý.*“ ERBEN, J. L. *Na vodách Amazonky*, s. 85

⁹⁵ Razítko povolující pobyt v Brazílii si zajistil až zpětně skrze své nové přátele v městečku Benjamin Constant. Tamtéž, s. 69

⁹⁶ Což je dosti překvapivý názor vzhledem k tomu, že 20. léta byla v Brazílii poznamenána nejen tenentistickým hnutím, ale obrovskými finančními problémy (zejm. se splácením státního dluhu), přičemž stát upřednostňoval podporu spíše zemědělství před průmyslem. Důsledky se objevily s příchodem světové hospodářské krize v roce 1929, kdy úspěšná produkce brazilské kávy nenašla uplatnění na světových trzích a končila často např. jako palivo pro lokomotivy. KLÍMA, J. *Brazílie*, Praha: Libri, 2003, s. 104 -113

⁹⁷ ERBEN, J. L. *Na vodách Amazonky*, s. 55

namísto pouhé podpory „kávy“ pozvednutí celonárodního hospodářství, urychlení industrializace, posílení středních vrstev a dělnictva, atd. ⁹⁸).

Při cestování po různých přítocích Amazonky – Huallaze, Napu, Putumayu, Juruá, Tapajozu, Madeiře či Xingú – informoval Erben čtenáře o krajině kolem těchto toků. Ať se pohyboval kanoí či parníkem, během zastávek u jednotlivých osad pro vykládání a nakládání zboží využíval Erben času k prohlídkám vesnic a jejich obyvatel, případně i blízkého okolí. V něm žily podle autora mocné a divoké kmeny indiánské, které se např. jen v povodí řeky Napo a Putumayo dělily na pět velkých „národů“. Byli to prý Uitotové, Oceanové, Carijonové, Andokové a Borové skládající se dohromady z několika set drobných kmenů.⁹⁹ Erben k jejich popisu využil veškerých získaných informací, přes upřesnění vzhledu, stravovacích návyků, způsobu života, znalostí přírody a léčivých vlastností rostlin, kmenových slavností až po válečné praktiky. Jedním z kmenů z této oblasti, které pravděpodobně blíže poznal, byli např. Jaguové, žijící u osady Pebas na březích Napa, příbuzní skupině Uitotů. Za další velmi zajímavou oblast pro národopisce označil Erben poríčí Xingú, kde žily kmeny Carajá, Juruna a Aueto, při pramenech Xingú kmeny Nu Aruaků (zastoupených Mehinaky), Bakairi, Nahuaqua, mezi Xingú a Madeirou potom kmeny Jumas a Ararás aj. Při této příležitosti připomněl Erben čtenářům, že vzácné kmeny Bakairi a Nahuaqua patří do skupiny dlouho hledaných původních Karibů, kteří byli nalezeni až r. 1884 výpravou Karla a Wilhelma von den Steinen.¹⁰⁰

V této době (počátek celosvětové hospodářské krize) již Erben pocíťoval jisté problémy při shánění výdělků, který hledal zejména u velkých anglických a amerických společností. Po neúspěšném pokusu najít si zaměstnání na středním toku řeky Huallagy u výzkumného oddělení Standard Oil Comp. se Erben svěřil: „*Pokoušely se o mě i starosti, ale*

⁹⁸ Tyto plány měl však Vargasovi překazily důsledky světové hospodářské krize, které přinutily jeho vládu vyhlásit na podzim roku 1931 státní bankrot. V té době už byl ale cestovatel Erben šťastně na pár měsíců doma.

⁹⁹ ERBEN, J. L. *Na vodách Amazonky*, s. 57

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 155

ty jsem zaháněl důvěrou v Boha, který mě opatroval na celé této pouti.“¹⁰¹ Cestovatel Erben nebyl z těch, kdo svůj úkol či předsevzetí vzdávají. Pokračoval dál v cestě a v hledání práce byl téměř neodbytný. Proto se mu nakonec podařilo uspět na řece Tapajoz, kde byl po delším přemlouvání přijat ve „Fordlandii“. Tak se v té době nazývaly kaučukové plantáže amerického magnáta automobilového průmyslu Henryho Forda, na nichž bylo vysazeno na 2 miliony kaučukových stromků (přijala se jen polovina) a zaměstnáno až 3 tisíce dělníků.¹⁰² Erben nejprve pracoval několik měsíců v táboře č. 7, kde bylo bělochů jen poskrovnu a kde se čistil les pro nové sazenice. Volný čas využíval k prozkoumávání fauny a flóry okolních panenských horských hvozdů zvaných Caá Guazú.¹⁰³ To mu naskytlo možnost věnovat se dávné zálibě a nachytat si dostatek „podařených“ entomologických úlovků, jež tradičně znamenaly příležitost seznámit čtenáře s dalšími ze vzácných druhů motýlů, brouků a pralesního rostlinstva, které Erben při svých cestách nalézal. Později jej náhoda svedla s naším krajanem Karlem Hašlerem, který byl zaměstnán u firmy Ford a toho času byl právě v Brazílii jako asistent technického oddělení. Ten zajistil Erbenovi lepší místo v přístavní části tábora v Boa Vistě. Erbenovi byl svěřen úkol opravy trati, tedy práce, pro kterou měl dostatek kvalifikace. Přestože v přijímací kanceláři Erbenovi dříve sdělili, že evropské dělníky na manuální práci nepřijímají, našel nyní Erben v přístavní části tábora mezi dělníky mnoho Evropanů: zástupce Němců, Rusů, Poláků, Francouzů, Maďarů. Nejlépe mu ale zajisté bylo ve společnosti krajana Hašlera, ke kterému docházel pravidelně za nedělních večerů na návštěvu.¹⁰⁴ Když podal Erben po asi půl roce výpověď a loučil se se „svými soudruhy“, čtenář se dověděl o osudu mnoha jeho kolegů, kteří lamentovali nad svou situací a přáli si ušetřit aspoň na cestu do Argentiny, Uruguaye či Venezuely, zemí „zaslíbených“. Jako většina tvrdě pracujících dělníků v odlehlých oblastech (často původně vylákaných do Brazílie podvodými kolonizačními společnostmi), však většinou nebyli schopni našetřit větší

¹⁰¹ Tamtéž, s. 41

¹⁰² Tamtéž, s. 131

¹⁰³ Tamtéž, s. 129

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 140

peníz, neboť nevelkou výplatu o volnu propili či utratili při zábavě s děvčaty.

Po odjezdu z Fordlandie Erben ve svých úvahách srovnával Starý přelidněný svět s Novým řídcem osídleným a z toho vyplývající situaci dělníků. Dělník brazilský byl na tom podle Erbena přes všechnu jeho bídu s nouzí mnohem lépe, než dělník asijský. *„Asijští plantážníci mají nadbytek pracovních sil, proto se tamější zbědovaný dělník musí spokojit se mzdou nadmíru nízkou a dřít po celý boží den od rána do večera. Žádný dělník světa nemůže soutěžit s kulim“*.¹⁰⁵ Pokud měl brazilský proletář plný žaludek a nakládalo se s ním přátelsky, byl pokojný a stávky a dělnické nepokoje byly vzácným zjevem. V Jižní Americe měl dělník podle Erbena „vyšší plat“, mnohem větší možnosti a nezávislost a mnohdy se ještě nezbavil svého starého zvyku během celého pracovního dne mnoho času prozahálet.

Před odjezdem z Brazílie se Erben ještě podíval obrovským tropickým leknínům Victoria Regia v okolí Santaremu (s nimiž neopomněl blíže seznámit také své čtenáře) nebo podivné lidské směsi obyvatel přístavního města Para. Pro demonstrování pestrosti barevného obyvatelstva sepsal čtenáři dokonce přehled výsledků různých míšení, při jejichž rozlišování *„i zkušený anthropolog zůstane často bezradný“*.¹⁰⁶ S veplutím do ústí řeky Pará byla Erbenova cesta od Tichého oceánu k bouřlivému Atlantiku šťastně skončena.

2.4 V pořící Orinoka

Před svým návratem do Jižní Ameriky byl J. L. Erben na krátký čas doma v Československu (od září 1931 do prosince 1932). Během této doby nezahálel a hned pilně připravoval (ve spolupráci s J. Obenbergerem, K. Kavinou a dalšími) svou druhou jihoamerickou cestu. Kde se měl podle

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 148

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 169

plánů vypravit tentokrát? V Erbenově dopisu Ministerstvu sociální péče ze dne 7. září 1932, ve kterém žádal o jmenování průvodčím vystěhovalecké lodi plující v listopadu z Hamburгу do Pto. Colombia (Baraquilla), se můžeme dočíst, že měl cestovatel původně během druhé cesty Jižní Amerikou navštívit mj. Kolumbii a Ekvádor: „*Je jisté, že na své cestě do Kolumbie, Ecuadoru a jiných států budu v stavu podati našemu zahraničnímu ústavu zajímavé informace o schopnostech těchto zemí ku usazení, o zdroji surovin a příležitostech našeho obchodu, průmyslu a vystěhovalectví. ... Zejména bych prošel územími navrhovaných kolonizačních projektů a podal bych o nich obratem vyčerpávající zprávu.*“¹⁰⁷ Z dobového tisku¹⁰⁸ se zase dovídáme o cestovatelově plánu navštívit na této cestě v průběhu osmi let kromě Antil a Venezuely také Honduras, Nikaraguu, Mexiko a Floridu. K tomu však nedošlo.

Ve skutečnosti se nakonec jednalo jen o tříletou, tedy Erbenovu nejkratší cestu, která vedla pouze na Trinidad a do Venezuely. Na zpáteční cestě do Evropy se potom Erben ještě krátce zastavil v Britské a Holandské Guayaně (Surinamu). Od cestování dalšími zmíněnými jihoamerickými státy jej mohla odradit např. nepříznivá ekonomická situace a s ní spojená vysoká nezaměstnanost, způsobené důsledky celosvětové hospodářské krize, či zhoršený zdravotní stav.

O podrobnostech druhé Erbenovy jihoamerické cesty se můžeme dočíst nejen v cestopise *V poríčí Orinoka*, ale též v autorově (patrně jediném dochovaném) deníku. Nabízí se nám tedy možnost srovnání deníkových záznamů s cestopisným líčením. (Následující 3. kapitola proto přinese malou konfrontaci některých událostí zachycených v deníku s příhodami popisovanými v cestopise.)

¹⁰⁷ Krajanský archiv Náprstkova muzea, fond J. L. Erben, ar. 1/1. Erben žádal pravděpodobně vícekrát, aby byl jmenován vystěhovaleckým průvodčím na jakékoli lodi plující poblíž karibské oblasti, ale nebylo mu vyhověno (protože podle sdělení Čsl. ústavu zahraničního „*ve skutečnosti dnes po lodi žádní vystěhovanci nejezdí*“ – viz dopis Čsl. ústavu zahraničního J. L. Erbenovi, ze dne 8. 6. 1932, krajanský archiv Náprstkova muzea, fond J. L. Erben, ar. 1/1-112).

¹⁰⁸ viz Příloha č. 3. Článek nazvaný „Cestovatel Erben odjíždí na novou výpravu, Plán na 8 let“, se nachází v Krajanském archivu Náprstkova muzea, ve fondu J. L. Erben, ar. 5/1, v tzv. scrap book, datace chybí, odhadovaná datace podle první věty: 18.11. 1932, bez uvedení názvu novin, anonym al.

V této kapitole si ale nejprve představíme cestopis *V poříčí Orinoka*. Na prvních stránkách tohoto cestopisu se Erben v myšlenkách vracel ke svému krátkému pobytu ve vlasti. Z jeho vzpomínek lze vycítit hluboký vztah k rodnému městu i k celé zemi. Stal se vnímavým pozorovatelem změn, které se během jeho nepřítomnosti udály. Neodpustil si proto například malou kritickou výtku k domácímu obdivu projevovanému Spojeným státům. „*Inu, vyzuli jsme se ze střevíčků provincialismu a stali se světoobčany a namnoze i vyznavači amerikanismu, doktriny, která vyznává bezohlednost, chamtivost a plné využití slabšího silnějším.*“¹⁰⁹

Opět do světa se z Prahy vydal 6. prosince 1932. Odjel přes Rakousko do italského Janova, odkud po 13 denní plavbě na palubě parníku Orazio dorazil 27. prosince k břehům Trinidadu v přístavu hlavního města Port of Spain. Po svém zvyku nejdříve čtenáři cestopisu stručně nastínil nejdůležitější události z dějin Trinidadu a poté si všiml jeho současné podoby a obyvatel. Postřehl například, že trinidatský černošský dělník „*nesnese ani tolik bezpráví, jaké by bílý dělník rozumně přehlédl*“¹¹⁰ a konstatoval až přespřílišné nadržování spravedlnosti černocho. Popsal také příchod a zdomácnění „*hindustanských kuliů*“¹¹¹ či Madeiřanů¹¹² na Trinidadu. Nadchl se prohlídkou trinidatského asfaltového jezera v La Brea (o tomto podivuhodném přírodním úkaze, stejně jako o mnoha jiných zajímavostech, se kterými se na svých cestách setkával, ihned poslal článek domů do novin). Na ostrově navštívil ještě Říšskou kolej tropického zemědělství, aby od členů profesorského sboru získal co nejvíce informací o místní flóře. Vydal se také do Severního pohoří (Northern Range), kde byl přijat v klášteře benediktinů. Mezi nimi našel i jednoho nadšeného entomologa, s nímž po několik dnů sbíral v okolních horách hmyz. Z produkce ostrova zmínil Erben tradici pěstování kakaa na Trinidadu a pro čtenáře přidal jako zajímavost i

¹⁰⁹ ERBEN, J. L. *V poříčí Orinoka*, s. 7-8. V této poznámce Erben odhalil svůj negativní názor na domácí i zahraniční politiku Spojených států, s jejímiž důsledky se v minulosti často na svých cestách (zejm. v Latinské Americe) setkával, a kterou poznal i během svého pobytu v USA. Na druhou stranu však tuto severoamerickou velmoc uznával jako nositele průmyslového pokroku.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 19

¹¹¹ Tamtéž, s. 20-21. (Na Trinidadu je ještě dnes 40% obyvatelstva indického původu. OPATRŇY, J. *Amerika v proměnách staletí*, s. 616)

¹¹² ERBEN, J. L. *V poříčí Orinoka*, s. 34-35

historii vzniku čokolády.¹¹³ Již po necelých třech týdnech ukončil svůj pobyt na Trinidadu a přeplul na lodi do Venezuely.

Při plavbě deltou Orinoka do venezuelského vnitrozemí Erben pozoroval nejen krásu řeky, ale zmínil mnoho hydrografických zajímavostí. Povšiml si také, že tamní nížce položený kraj je velice nezdravý, ale že v něm žije mnoho méně známých indiánských kmenů, jejichž život se opět snažil čtenáři přiblížit. Orinocké údolí označil z hlediska národopisného za velmi záhadné, poznatky o místních indiánských skupinách (Guaraunové, Piároové, Guahibové, Aravakové¹¹⁴) získával většinou od svých nových známých - místních civilizovaných indiánů, sběračů lesních plodů, dřevorubců,... Tito lidé se prý často setkávali také s neznámými indiánskými kmeny, neuměli však popsat jejich přesnou polohu, ani neznali jejich případný vědecký název. „*Proto zajímavé vypravování, které jsem slyšel a pečlivě si zaznamenal, pozbývá ceny, protože nemohu udati jméno ani usídlení kmene.*“¹¹⁵ Přesto se Erben pokusil lokalizovat a odhadnout případnou totožnost těchto kmenů a čtenáře o zajímavé vyprávění o neméně zajímavých lidech neochudil.

Z lodi vystoupil až v Bolívarově městě Ciudad Bolívar, centru venezuelské Guayany. Jak už bylo jeho dobrým zvykem, s příchodem do nové země přinášel čtenářům informace o její historii. Našeho čtenáře mohla obzvláště potěšit zmínka o tom, že jedněmi z prvních Evropanů ve Venezuele byli také rodáci z Čech. Erben popsal, jak německé firmě Welserů z Augšpurku Karel V., španělský král a německý císař, „daroval“ za dobré služby Venezuelu a jak se s rodinou Welserů potom dostali do Nového Světa také čeští horníci z Jáchymova.¹¹⁶ Dále na vzájemné vztahy Venezuely a Československa Erben narazil při rozebírání venezuelské produkce na export. Bez udání zdroje uvedl, že

¹¹³ Tamtéž, s. 36-37

¹¹⁴ Potvrzení výskytu těchto kmenů na území Venezuely viz HUBINGER, V.; HONZÁK, F.; POLIŠENSKÝ, J. *Národy celého světa*, Praha: Mladá Fronta, 1985 (Piároové – s. 243, Guahibové – s. 103, Aravakové – s. 34-35, o kmeni Guaraunů se v této knize vysloveně nepíše, Erben jej však označil za příslušníky skupiny Nu-Aravaků, je tedy možné, že se jednalo o jednu ze 4 až 8 aravackých skupin, na které bývá aravacká rodina zpravidla dělena.)

¹¹⁵ ERBEN, J. L. *V poříčí Orinoka*, s. 63

¹¹⁶ Tamtéž, s. 40-41

J. L. Erben

v r. 1928 se k nám dovezl z Venezuely kaučuk a koloniální zboží za 382 tis. korun, zatímco Československo vyvezlo do Venezuely konfekční, bavlněné a kovové zboží, slad a sklo v celkové ceně 14 704 000 korun, což podle jeho mínění nebylo mnoho.¹¹⁷

Po prohlídce města Ciudad Bolívar se cestovatel Erben vydal na asi roční toulky venezuelskou Guayanou, kde si velmi těžce vydělával na živobytí v oblasti dolů Callao, El Perú a Botanamo. Před jeho odjezdem z Československa se psalo v pražských novinách o nově objeveném nalezišti zlata na Cuyunských zlatých polích. Erben se však přesvědčil, že „tisíce nadšených zlatokopů přišlo na Cuyuni a bezmála stejný počet ožebračených neduživců se vracel.“¹¹⁸ Zlatá pole totiž byla zmonopolizovaná lidmi, jejichž předkové si zajistili vlastnická práva na velké rozlohy země, a tito vykořisťovatelé se už postarali, aby výnos případné objevené zlaté žíly skončil vždy v jejich kapsách a oklamáný nálezce zůstal s prázdnýma rukama. Po návratu do Ciudad Bolívar byl Erben nucen vydat se do Caracasu, aby u tamějších úřadů vymohl svou zálohu na pobyt v zemi. Cestou se setkal s krutostí venezuelského trestaneckého systému (byl svědkem, jak všichni odsouzení – vrahové, zločinci, neškodní povaleči a opilci i političtí vězni – v nelidských podmínkách pracují na stavbě Gran Carretera Oriental), a sám byl dokonce zatčen policisty na stanici v El Sombrero, neboť u sebe neměl tzv. cedulu, povolení k pobytu. Když konečně dorazil do hlavního města, čsl. konzula hledal marně. Nikoho ani ničeho se nedopátral. Než se vydal na zpáteční cestu do Ciudad Bolívar, navštívil ještě některá místa v okolí, jako přístav La Guaira, Maracay, město diktátora Gómeze, ... Při zpáteční cestě do Ciudad Bolívar si opět usilovně hledal zaměstnání a doufal naspořit nějaké peníze na další cestování.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 85 Podle J. L. Erbena mělo Československo více rozvíjet (třeba po vzoru německých obchodních cestujících) svůj zahraniční obchod. (Analýzou vzájemných obchodních vztahů Československa a jednotlivých latinskoamerických zemí se podrobně zabýval J. Šouša, viz jeho články v Ibero-Americana Pragensia z let 1997, 1998, 1999, 2004.)

¹¹⁸ Tamtéž, s. 118-120

J. Šouša

Erben zřejmě toužil přesvědčit se na vlastní kůži, co je pravdy na možnosti zbohatnout na velkém venezuelském přírodním bohatství – zlatě a ropě. Po předchozí špatné zkušenosti ve venezuelských zlatých dolech se tedy pokusil uplatnit u zahraničních ropných společností, kde ho však nepotkalo větší štěstí. Podařilo se mu nalézt jen sporadickou krátkodobou práci. Nejprve chvíli skupině geometrů společnosti Orinoco Oil Fields Co. pomáhal vyměřovat rozsáhlé pozemky (mezi osadami Paryaguanem a Chaparrem), kde chtěla tato společnost co nejdříve začít s pokusnými vrty, neboť doufala přijít na bohatá naleziště ropy. Později Erben žádal o práci u další ropné společnosti, tentokrát u Standard Oil Co. v Caripitu.¹¹⁹ V místním závodě byl odmítnut, ale uspěl v nedalekém městě Guirie, kde Standard Oil Co. tehdy stavěla velké nádrže na ropu, ze kterých se měla brzy ropa čerpat přímo do parníků. Po 9 týdnech dřiny v „*horečném yankeeském tempu*“ práce skončily a společnost dělníky propustila, „*aniž kdo dbal, zda jsou vyhlídky na nějaké jiné zaměstnání.*“¹²⁰

A tak Erben zamířil opět do Ciudad Bolívar. Přestože se již během svého prvního roku ve Venezuele přesvědčil, že „*výnosnějším než zlatokopectví by bylo snad i sbírat starý papír v místech, kam jezdí Pražané na výlety*“,¹²¹ nepoučil se. Před svým odjezdem ze země se rozhodl znovu se pokusit vydělat ještě nějaké peníze rýžováním toho „*démonem nastraženého přeludu*“, zlata. Vydal se opět do Guayany. Přitom sám z vlastních zkušeností popisoval již dříve v cestopise doly jako „*rozrytý, hladový kraj, nad kterým vládne bůžek Mamon*“¹²² a kde se z obyčejných chudých zlatokopů téměř nikdy bohatí nestanou. Zpočátku se snažil rýžovat samostatně, ovšem bez sebemenšího úspěchu. Proto se ucházel o práci ve známém dole Botanamo. Ovšem již se na něm podepsaly „*dvě léta plahočení a strastí při bídné stravě*“¹²³ a začaly jej trápit zdravotní

¹¹⁹ Tamtéž, s. 219. Zde Erben čtenáři také zprostředkoval popis proměny místa od dob, kdy o něm psal ve svých cestopisech Enrique Stanko Vráz.

¹²⁰ Tamtéž, s. 227

¹²¹ Tamtéž, s. 119

¹²² Tamtéž, s. 121

¹²³ Tamtéž, s. 230

problémy. Pozdě potom litoval svého návratu do Guayany.¹²⁴ Guayana zůstala nepokořena, Erbenova finanční i zdravotní situace se jenom zhoršily. S počátkem nového roku cestovatel stejně jako před rokem doly opustil. Tentokráte se však rozhodl opustit nejen Guayanu, ale celou Venezuelu a Jižní Ameriku a v únoru 1935 odplul domů.

Život v nekonečných venezuelských llanos i pralese byl tvrdý a Erben upozorňoval a varoval potenciální vystěhovalce do Jižní Ameriky před touto zemí. „*Ve Venezuele jsou velmi nepříznivé podmínky pro drobného evropského zemědělce, který se chce s malým majetkem vystěhovat za moře.*“ ...“*Ruční práce je tam tak bídně placena, že evropský dělník se tam prostě nemůže stěhovat.*“¹²⁵ Tuto situaci znovu opakuje na jiných místech: „*Ve Venezuele, kde průmysl jest nevelký, příležitosti k práci je málo. Těžce se tam uplatní i dovední techničtí odborníci, kteří by možná nezaháleli ani v nezaměstnané Evropě.*“¹²⁶ Z vlastní zkušenosti doporučuje spíše hledat štěstí v Argentině, Kanadě, USA či Austrálii, kde podle něj byly prý počátky také těžké, ale pozdější úspěch možný. Ani cestovatelům neradil, aby jej do Venezuely následovali, neboť jen „*na útrapy a na zklamání je Venezuela přebohatá. Cestovatel tam draze platí celkem všední dojmy a zkušenosti.*“¹²⁷

Jak víme, Erben pobýval ve Venezuele v první polovině třicátých let, kdy už zemi plynuly velké zisky z vývozu ropy.¹²⁸ Přesto byl Erben svědkem spíše trvalého úpadku země, než jejího rozvoje a při pozorování politicko-ekonomické situace v zemi dospěl k následujícímu názoru: „*Vzhledem k velkým důchodům, které venezuelské vládě plynou z vývozu (ropy), z dovozu, z daní atd., vláda i při tom hospodaření po tureckém způsobu nepotřebuje žádných zahraničních půjček, zvláště proto, že*

¹²⁴ Tamtéž, s. 231

¹²⁵ Tamtéž, s. 206-207

¹²⁶ Tamtéž, s. 139-140

¹²⁷ Tamtéž, s. 231

¹²⁸ Naftový průmysl se ve Venezuele rozvíjel od r. 1917. POLIŠENSKÝ, J., cit. d., s. 426

Mezi léty 1920-30 Američané ve Venezuele zdesetinásobili své investice do ropného průmyslu. Díky tomuto masivnímu přílivu finančních prostředků byla Venezuela v r. 1938 již třetím největším světovým producentem ropy. Viz OPATRŇÝ, J. *Amerika v proměnách staletí*, s. 675

*celkem neprovádí žádné větší investiční práce.*¹²⁹ Erben kritizoval nezáměr vlády o zlepšení životních podmínek peonů a indiánů, zanedbané školství i zdravotnictví, ...

Neopomenul čtenáři připomenout také politickou situaci země stručným průřezem od dob Mirandových a Bolívarových až po diktátory dvacátého století C. Castra a J. V. Gomeze. Prvního označil za „*nejlakotnějšího a nejdrzejšího ze všech zlodějských násilníků,*“¹³⁰ druhému pak přiřkl neméně lichotivý titul „*nejdivočejšího a nejmocnějšího tyrana, kterého svět znal.*“¹³¹ Venezuelu pod Gomezovou vládou označil za „*kraj primitivů, kde vládne diktátorská moc, ... zemi úplatků, korupce...*“¹³² Jak se několikrát zmínil, vláda měla oči a uši všude: „*Bezmála každý třetí občan byl v Gomezových soukromých službách, dostal za to buď hotové peníze, protekci anebo blahopřání k jmeninám ...*“¹³³ Z dalších zajímavých postřehů cestovatele Erbena o Venezuele i jihoamerické realitě vůbec můžeme zmínit ještě například jeho vtipný popis revolucí či vládních vojsk. Revoluce v Jižní Americe označil za „*nejvýnosnější spekulaci jaká vůbec je na světě. Cílem každé revoluce bývá národní banka. Z této pokladny kořistí celý režim i jeho nohsledi.*“¹³⁴ Vládní vojsko potom charakterizoval při různých příležitostech takto: „*Ve Venezuele, stejně jako ve starém Mexiku, jest více oficírů nežli prostých vojáků. I v nejzapadlejších samotách setkáme se s vojenskými hodnostáři zvučných titulů, až obyčejnému smrtelníkovi jde hlava kolem.*“¹³⁵ „*Bývá to hlavně v revolucích, kdy se urodí těch generálů a plukovníků jako hub po dešti.*“¹³⁶ Samotní vojáci u cestovatele zanechali tento dojem: „*Byla to divná sebranka, špinavá, bosonohá, šerpami a stužkami vyzdobená jako dobytek, když dostal cenu na hospodářské výstavě.*“ ... „*vypadali spíše jako banda lupičů z nějaké hodně romantické operety.*“¹³⁷ A jelikož, jak

¹²⁹ ERBEN, J. L. *V pořící Orinoka*, s. 222

¹³⁰ Tamtéž, s. 193

¹³¹ Tamtéž, s. 197

¹³² Tamtéž, s. 68

¹³³ Tamtéž, s. 195

¹³⁴ Tamtéž, s. 197

¹³⁵ Tamtéž, s. 108

¹³⁶ Tamtéž, s. 109

¹³⁷ Tamtéž, s. 151

Erben správně podotkl, venezuelské vojsko sloužilo jen sobeckým zájmům politických vůdců, kteří spolu válčili, navrhol „*místo pochodování a střelení učiti čoly užívati pluhu a nástrojů.*“¹³⁸

Na závěr se Erben v cestopise zmiňuje ještě o svých krátkých zastávkách v jihoamerické Britské a Holandské Guayaně. Obě země navštívil již na zpáteční cestě do Evropy, díky zastávkám parníku v Georgetownu a Paramaribu. Snažil se o co nejstručnější a zároveň nejhutnější popis zemí českému čtenáři ne příliš známých. Zajímavá je například informace o prodejnách obuvi Baťa, které Erben stejně jako na Trinidadu objevil i v obou Guayanách (v Georgetownu a v Paramaribu).

Jak jsme měli možnost poznat, ani tento čtvrtý cestopis se mnoho nelišil od předchozích tří. Autor tradičně cestoval sám, tlumočil čtenáři vše zajímavé, co viděl, slyšel či jinak se dověděl. Kniha tedy přináší stejně široký záběr informací o místech, která Erben navštívil, či ve kterých delší čas pobýval. Tentokrát z ní ovšem zazníval místy i zatrpklý, zahořklý tón, na jaký čtenář z dřívějších cestopisů nebyl zvyklý. Autor zachovával lehký, místy lehce ironický a až na menší výjimky nepříliš osobní styl vyprávění. Již tradičně se vyhýbal informacím osobnějšího, intimnějšího charakteru, přehnanému sdělování vlastních pocitů, jejichž trochu větší poodhalení by možná nebylo na škodu a případně by i mohlo pomoci čtenáři dotvořit si představu těžkých podmínek života v Guayaně. Leccos samozřejmě mohl čtenář vyčíst mezi řádky a dovtípit se třeba už jen z přesvědčivého doporučení autora, aby se našinec oblasti venezuelské Guayany raději vyhnul.

¹³⁸ Tamtéž, s. 181

3 Deník z druhé cesty do Jižní Ameriky

Vnější podoba deníku¹³⁹, potrhaná a ušpiněná jutová vazba tlustého sešitu s mnoha popsányými zažloutlými stránkami, vzbuzuje zvědavost. Jaká asi veliká dobrodružství pisatel spolu s tímto jediným věrným přítelem na své druhé cestě Jižní Amerikou zažil?

Po zběžném prolistování deníku zjišťujeme, že první polovinu tvoří autorovy každodenní zápisky z cesty, počínaje datem 6. prosince 1932 (odjezd z Prahy) a konče datem 13. 3. 1935 (během plavby z Jižní Ameriky na Madeiru). Poznámky byly dlouho vedeny pro každý konkrétní den, až v posledních měsících autor zapisoval jen v nepravidelných časových intervalech. Tyto zápisky byly psány výhradně česky (pouze s občasnou slovní výpůjčkou z angličtiny, němčiny nebo španělštiny) a je možné domnívat se, že si tímto způsobem autor snažil nejen zapamatovat události z cesty pro jejich pozdější cestopisné zpracování, ale že se tak také snažil uchovávat si a oživovat rodnou řeč.¹⁴⁰ Druhou část deníku (samostatný vložený sešit) potom tvoří autorovy výpisky z knih, týkající se historie latinskoamerických zemí, jejich měst, vyprávění o indiánských kmenech, jihoamerické fauně, flóře, geografických zvláštnostech, technických vymoženostech a jiných zajímavostech jihoamerického kontinentu. Tyto výpisky byly psány česky, anglicky nebo německy a J. L. Erben z nich později čerpal informace pro obohacení cestopisu.

¹³⁹ Přestože se V. Mareš ve své disertační práci (s. 123-124) zmiňoval o „*pravidelně odesílaných denících čítajících dnes na tisíce stran*“, které měly být v majetku Erbenova bratra Václava, je tento deník z druhé cesty do Jižní Ameriky pravděpodobně jediným dochovaným deníkem cestovatele Erbenova nacházejícím se v krajském archivu Náprstkova muzea ve fondu J. L. Erben, ar. 3/5

¹⁴⁰ V Erbenově mateřštině v deníkových zápiscích můžeme vypozařovat občasně deformace v plánu morfologickém, syntaktickém a stylistickém, způsobené pravděpodobně vlivy zejména anglického jazyka. Nejčastějším případem bylo vynechávání slovesné spony „*jsem*“, tedy mluvení o vlastní osobě jako o osobě třetí. Např. „*Odeslal pohlednice ... potom šel domů a psal až do 11 hod noční ...*“ (6. 1. 1933). Další možnou hypotézou, ovšem méně pravděpodobnou, by mohlo být, že šlo o občasnou záměrnou autostylizaci do 3. osoby, navozující iluzi autorova přátelství se třetí osobou.

J. L. Erben jako autor a protagonista cestopisů působil dojemem zkušeného cestovatele, kterým skutečně byl. Pokud již mluvil ve svých knihách o vlastní osobě, přirozeně se stavěl do role neohroženého, sebevědomého člověka, dalo by se možná říct až hrdiny, zažívajícího mnohá dobrodružství, který je schopen vždy rázně vyřešit své svízelné situace, vždy si ví rady. Ovšem bylo tomu opravdu na jeho cestách vždycky tak? Jakého rozdílu si můžeme povšimnout, přečteme-li si zároveň cestopis *V poříčí Orinoka* a autorův deník z téže cesty? Z Erbenových slov v cestopise o druhé jihoamerické cestě občas vyplývalo, že všechno nešlo až tak dobře, jak by si býval cestovatel přál. Může nám Erbenův deník prozradit něco navíc z toho, co zůstalo skryto čtenáři cestopisu?

Po prolistování prvních pár stránek poznáváme, že počáteční záznamy obsahují jen každodenní rutinu dní plavby k vytoužené jihoamerické pevnině (údaje o vstávání, mytí, snídani, počasí, obědě, souřadnicích a rychlosti lodi, o ubíjení času procházkou či hovorem na palubě, večeři, a na závěr většinou krátká poznámka „*bez zvláštních příhod*“). Hned při čtení prvních poznámek si můžeme uvědomit občasný mírně ironický podtón, nám dobře známý již z autorových cestopisů. Mírná ironie byla Erbenovi, zdá se, vrozená. Třeba začátek jednoho dne plavby popisuje takto: „*Vstávám kolem 6 hod ranní, abych se vykoupal, ale předešel mě Žid a koupá se snad za celý rok pozadu a půl roku napřed.*“¹⁴¹

Po vylození na Trinidadu zážitků přibývá a zápisky se prodlužují. Erben se jako běloch těšil obecné pozornosti. Jeho zájem zase přitahovaly hádky a pomluvy místního obyvatelstva, jejich krkolomné jízdy motocykly a automobily, asfaltové jezero, botanická zahrada Park Savannah, mezinárodní zemědělská škola i benediktinský klášter (jehož bratři znali Prahu i klášter v Emauzích). O tom všem se můžeme dočíst také v Erbenově cestopise.

¹⁴¹ Deník autora, část záznamu ze dne 21.12. 1932, krajanský archiv Náprstkova muzea, fond J. L. Erben, ar. 3/5

S příchodem na venezuelskou půdu se v deníku začínají množit poznámky narážející na různá nepohodlí a každodenní strasti, příjemně vzrušujících dobrodružství je jen velmi poskrovnu. Střídají se převážně záznamy o špatném ubytování a stravě, těžké a vysilující práci, nedostatečné lékařské péči, ... Do jisté míry se o všech těchto problémech zmiňuje Erben již v cestopise. Tyto negativní zážitky tam jsou ovšem vyváženy pasážemi s „pozitivním nábojem“ vztahujícími se ke slavné minulosti země, zajímavostem přírodovědného, zeměpisného, národopisného či technologického charakteru, apod. Tento pozitivní nádech v deníku jakoby chybí. Čteme-li každodenní zápisky, nemůžeme si nepovšimnout, že se jejich pisatel potýkal převážně s neveselými skutečnostmi a zažíval jen málo radostí (které přivodil většinou obdržení dopis z domova, entomologický úlovek či podařené fotografie nebo třeba jen pěkný slunný den). Zejména v záznamech z období jeho ročního pobytu ve venezuelské Guayaně až stereotypně převažují obtíže se sháněním práce a ubytování, nespokojenost se stravou, pracovními podmínkami, finanční situací, zdravotním stavem, atd. Při jejich čtení můžeme mít místy až pocit, že nahlížíme spíše do memoárů nějakého venezuelského trestance na nucených pracích než do deníku Venezuelou dobrovolně cestujícího dobrodruha. Jak tedy vypadal Erbenův každodenní boj s venezuelsko-guayanskou realitou podle zápisků z těchto měsíců?

Jen s velkými potížemi a díky pomoci krajanů (u kterých také zpočátku přespával) si našel nejistou práci. „*Ten opět se vylouval, že práci nemá a že nemůže mě nechat pracovat s černočama. Po dlouhém prošení, čekání a čert ví, dal mě lístek na předáka garáží, ten milostivě rozkázal, abych přišel zítra v půl 7 ráno začít na lopatu a motyku.*“ (8.2.1933)¹⁴² V prvních dnech zaměstnání se dostavily zdravotní potíže, výsměch spolupracovníků („*... Na pahorku, kde pracuji, usadilo se několik negrů a dělají si legraci z bělocha, který pracuje těžce co jeden z nich. ...*“ 10.2.33), avšak Erben se zdál spokojený, neboť si mohl

¹⁴² Tato i následující citace v této kapitole jsou z Erbenova deníku, uloženého v krajanském archivu Náprstkova muzea, ar. 3/5

konečně do svých pečlivě vedených finančních účtů připsat také první kladnou položku. V jeho bilanci se jen velmi pomalu sloupeček *vydělal* plnil den po dni sedmi bolívary.

Pracoval povětšinou v dolech, kde dělal tesařskou práci, hloubil štoly, nebo zastával jakoukoli příležitostnou práci na povrchu (stavěl ohradu, slepičárnu, dělal nočního hlídače, zedníka, brousil vrtáky ve strojojně...). „... *děra, kde pracujeme plná vody. Pracuji ve vodě a bahně po celý den jako prase.*“ (2.3. 1933) „*Byl jsem celý den ve spodní štóle až po kotníky ve vodě jako kanálová krysa. Upravovali jsme dráhu.*“ (1.5.1933). „*A když tak musí člověk v dešti a blátě strávit celou noc tu zná, jak těžce peníze zde se vydělají.*“ (3.8.1933) Přestože šlo o neuspokojivou práci, nepropadal depresím, jen občas v krušných chvílích přemýšlel, co dál. „*Po práci v osamocení odal jsem se myšlenkám. Přemýšlel jsem o tom, kam vlastně spěji za podobných kondicí. Nevydělám na šaty ani na obuv a při nejlepším nedá se zahospodařiti více než 50 bol. měsíčně.*“ (27.4.1933) Přestože tedy Erben tvrdě pracoval, vydělaných peněz rozhodně neměl nazbyt a nezbývalo než čekat, až si něco našetří a bude moci pokračovat v cestování. Proto sám sobě dělal například i ševce a krejčího. V každé volné chvíli si spravoval své vlhkem a opotřebením rozpadávající se věci. „*Stále jsem zaměstnán zašíváním nových a jiných děr, neboť těžká práce oděvu neušetří.*“ (25.5.1933) „*... narychlo popopravil jsem boty, které se rozpadávají. Koupil jsem si cvoky, které se sice nehodí, ale musí postačiti a za kůži sloužily vysloužilé opánky pohozené peony.*“ (21.6.1933) Ani nepoužívané oblečení na tom nebylo v tamějších podmínkách lépe. „*Vyňal jsem z kufru ty indigo šaty, které jsou plesnivé, chci je vysušit, aby se nezkazily.*“ (5.7.1933)

Špatné podmínky však neničily jen šaty dělníků z dolů, ale také jejich zdraví. Často se dostavovala malárie, revma, různá parazitní onemocnění. „*Počínám nový měsíc prosíc Prozřetelnost abych ho ve zdraví ukončil.*“ (1.7.1933) Lékař byl drahý a většinou daleko. „*Lékaři zde v zemi představují to samé co jinde advokáti. Léčí jen znají-li, že*

člověk má peníze v dobytku a majetku. Jakmile vidí, že jejich účast dosahuje majetek léčeného, jejich pomoc se končí a nastane vymáhání dluhu.“ (30.8.1933) A tak si Erben mohl jen občas dovolit návštěvu lékaře, mnohdy nezbylo, než léčit se všemožně sám.

V deníku se dočteme také o problémech, které měl český cestovatel se svými sousedy Němci. Po té, co se musel asi po měsíci vystěhovat od krajana Zeleného, upravil si pokojík ve staré důlní laboratoři. *„Bože jest to útulek. ... S vypůjčeným koštětem a trochou vody, kterou táhnu až ze vzdálenosti ¼ km snažím se z díry udělati šťastný domov ...“* (21.1.1933) Ovšem už po pár dnech se musel stěhovat. *„Večer opět na mě čekalo překvapení v tom, že sem byl z pokoje, který jsem vyčistil, Němci vyhozen. Ač jsem unaven musím nějak vyčistiti nový kutloch.“* (26.2.1933) Se svými německými sousedy nevycházel nejlépe, občas se zmiňuje o hádkách či o tom, jak se jej Němec snaží dostat z místa. *„Dozvěděl jsem se, že prý Němec na mě nadsazuje, aby mě dostal z místa.“* (4.4.1933) *„Sotva jsem otevřel oči, už ten Němec ze sousedství přišel s hádkou a provokací. Potom přímo přede dveřmi předčítali mě Hitlerovské časopisy kladouc hlavní důraz na to, kde jednalo se o Československo.“* (26.7.1933) *„Přišel jsem domů o ½ 7 ráno. Petlice od zámku opět vytržená. Udělal to ten kluk drzá a pitomá z Německa.“* (30.7.1933) Ani s ostatními příslušníky německé národnosti Erben nevycházel příliš dobře. *„Dnes večer chtěl jsem vyhodit Němce Bauera od stolu neboť mě kouřil do obličeje.“* (6.5.1933) Domnívám se, že právě na tomto místě můžeme vidět odchytku deníku a cestopisu, tedy občasnou reálnou bezmoc cestovatele. Zatímco např. v deníku, tedy pravděpodobně ve skutečnosti, Erben pouze chtěl Němce za jeho jednání vyhodit od stolu, v cestopise ho statečně vyhazuje. *„Nedlouho po této kromobyčejné příhodě¹⁴³ Bauer si přisedl ke stolu, u kterého jsem obědval a dýmal mně kouř z cigarety do obličeje. Vstal jsem a tohoto člověka (prázdné místo) jsem vyhodil.“* Navíc v cestopise má tento střet ještě dohru, o které v deníku, ve kterém si Erben vše pečlivě

¹⁴³ O jakou kromobyčejnou příhodu šlo jsme se nedověděli, jelikož místo nad touto větou zůstalo po zásahu německé cenzury prázdné. ERBEN, J. L. *V pořící Orinoka*, s. 116

zaznamenával, není ani zmínka. Můžeme se tedy domnívat, že šlo pravděpodobně o vysněné pokračování této historky: Němec Bauer, číhající za 14 dní na nic netušícího Erbena byl (po předchozím ohlášení sluhou místního lékaře na policii) zajat čtyřmi dráby a preventivně zbit a zavřen do šatlavy. Následkem též ztratil zaměstnání, odešel z dolu El Perú a na čas zmizel Erbenovi z očí.

Ani po přesídlení do jiného dolu nebyla práce pro Erbena snazší či bydlení lepší. „*Usídlil jsem se v jakési putyce za Bs 4 denně. Spím pod střešou složenou z malých kousků prorezavělých plechovek od gasolinu a ze všech stran doráží na mě hlasy asi čtyř rodin. Jest to jako v opravdovém kurníku.*“ (2.9.1933) Za dešťů opět pracoval ve štolách, třebaže tam bylo čtvrt metru i více vody. „... *když klec dopadla na dno, byli jsme po pás ve vodě.*“ (8.10.1933) Často si ke dni poznamenal jen: „*Práce pitomá.*“. Jindy si posteskl: „*Právě jsem si vzpomněl, v jakém to brutálním prostředí zde žijeme.*“ (17.5.1933) „*Už mě ta monotonie unavuje a nevím jak dlouho ještě taký život snesu.*“ (29.5.1933) „*Práce pro mě nepříjemná, protože nemohu se správně uplatnit.*“ (28.9.1933) Vidíme tedy, že Erbenovi se ve Venezuele soustavně nedařilo najít lepší práci a nezbylo mu než vykonávat špatně placenou a nebezpečnou řadovou práci v dolech či v jejich okolí, kde jak často psal, hrozilo nebezpečí úrazu zřícením lešení, přejetí důlním vozíkem, pádem manipulovaných kmenů, apod. „*Dnes pracoval jsem ve velice nebezpečném místě. Také jednomu člověku přerazil kámen nohu a jiného bezmála zabilo. Já jen tak že nedostal kamenem.*“ (4.12.1933)

Přestože šlo o těžkou práci v mnohdy nelidských podmínkách, Erben byl za ni rád a snažil se si ji udržet. Věděl, že si nutně potřebuje vydělat nějaké peníze. „*Jestli mě vyženou tak to mám zlé!*“ (11.4.1933) V den výplaty si např. zapisoval: „*Chudý to výsledek, člověk by zaplakal a tolik dřiny než jsem to uspořil.*“ (6.5.1933) nebo „*Krvavě vydělané to peníze.*“ (5.8.1933). Často byl také místními šéfy šizen: „*Snad nikdo neřekne, že dělám Ameriku a každému všude jinde jest lépe než mě, který jest svinsky trahtován.*“ (13.5.1933) „*Nemá smyslu se s nimi hádati a*

raději jsem celou věc nechal. Kolik očí zde člověk musí míti a přec ze všech stran jest okrádán.“ (20.5.1933) „Nu což, jsem v kraji útisku a musím trpělivě snášeti vše.“ (18.7.1933) „Zda to ještě jeden měsíc vydržím, bude hej.“ (30.7.1933) Z těchto řádků zaznívá spíše jakési odevzdání než chuť bojovat se zakoušeným příkořím, (jak by to jistě udělal cestovatel Erben nám známý ze svých děl). V cestopise se o těchto vlastních negativních zkušenostech příliš nerozepisoval, spíše je generalizoval a mnohdy nepřiznal přímo, že se děly právě jemu.

K Erbenovu rozladění podle deníku také často přispívala nekvalitní a nedostatečná strava (do jisté míry tento problém zmínil také v cestopise, avšak jakoby bez emocí, o které v deníku není nouze). „*Domácí pán si zavdává na konservách, tj. ovoci, mléku, rybičkách atd. a nám dá rýži, fazole a nějaké to divně upravené roztlučené, suché maso.*“ (5.6.1933) Erben se pokoušel často měnit „jídelny“, avšak všude to bylo stejné. „*Se žrádlem to není ani k vydržení. Dají každého dne fazole a suchou rýži a kousek tvrdého masa. Večer pro změnu fazole a rýži bez masa.*“ (19.11.1933) Pro syna pražského řezníka to zřejmě nebyla nejlepší zkušenost. Často vzpomínal, zejména při různých svátečních příležitostech, na to, co se asi děje doma. „*Dnes den Sv. Václava. Vzpomínám na Evropu, jak to u nás asi v každé domácnosti dobrými pokrmy voní.*“¹⁴⁴ (Ve svých cestopisech proto upozorňoval potencionální vystěhovalce i na odlišné stravovací možnosti a návyky obou kontinentů.)

V prosinci 1933 tomu bylo právě rok od odjezdu J. L. Erbena z Prahy. Rok, který, jak sám cestovatel přiznal, nevycházel příliš podle jeho představ. Jaká byla bilance? „*Dnes jest tomu právě rok co jsem opustil*

¹⁴⁴ Z deníkového záznamu ze dne 28. 9. 1933, krajanský archiv Náprstkova muzea, fond J. L. Erbena, ar. 3/5.

Tento záznam má i zajímavé pokračování: „*Vzpomínám i na mnohé Václavy, které znám a zvláště na toho, kterého jsem ostavil v Par. zda mu dá Bůh zdraví a ho opatruje, když mě vír života toho nedovolil.*“ Jakého Václava měl J. L. Erben namysli? Tatínek Václav zemřel r. 1930 a bratr Václav již byl dospělý a dobře zajištěný v Praze. Můžeme jen spekulovat, zda náhodou také cestovatel J. L. Erben nezanechal v Par. (Paraguayi? či jinde) svého potomka, stejně jako například slavný český cestovatel a botanik A. V. Frič (o kterém je již známo, že měl v Paraguayi indiánskou dceru Herminii a dodnes tam žijí její potomci. (Více informací na: <http://www.checomacoco.cz/chamacoco/historie-indiana-ceskeho-rodu>)

domov. Nemohu říci, že bych v tomto roce měl nějakého zvláštního úspěchu v cestování za čímž jsem vlastně přišel. Bylo v něm mnoho tuhé práce s malým finančním výsledkem, fotografií i sbírek celkem jsem vzal málo. Snad v roce následujícím více štěstí.“ (6.12.1933) S blížícím se koncem roku plánoval Erben nehostinnou venezuelskou Guyanu opustit: „ Počínám poslední měsíc roku a doufám, že v jeho konci se odsud dostanu.“ (1.12.1933) „Poslední den v roce počíná velkou mlhou a deštěm. Už toho mám více než dosti. Po dlouhé dny neosýchám a dostanu vodu na dole i venku. Celý čas mokrý jako svině.“ (31.12.1933) Počátkem ledna roku 1934 se Erben opravdu rozhodl odejít. Postupně se protrmácel všemi důlními kanceláři, u nichž měl uloženu nějakou zálohu a koncem měsíce už byl se svými úsporami opět v civilizovaném Ciudad Bolívar. Konečně zanechal za sebou stereotypní, vyčerpávající a nevýnosnou těžkou práci v dolech a vydal se opět na cesty... Jak již víme, přišly problémy se získáním občanského práva a navrácením zálohy, kterou se rozhodl jet vymáhat do hlavního města Caracasu. Nové zážitky a peripetie s putováním Venezuelou čtenářům věrně vylíčil v cestopise.

Ovšem na zpáteční cestě z Caracasu byl Erben znovu v nezáviděníhodné situaci. Opět bez práce a s prázdnou kapsou. Poznámky v deníku a cestopise se začínají ubírat každé jiným směrem. V cestopise se Erben po příjezdu do Caripita, kde si hledal práci u Standard Oil Comp., rozepisuje po svém zvyku o zajímavostech, které by měl čtenář o tomto místě vědět. O objevu mocných pramenů minerálního oleje v močálovitých pralesích kolem Caripita, statistických údajích týkajících se vývozu venezuelské ropy, o proměně severoamerické společnosti, caripitském pohoří s proslulými jeskyněmi a ptáky guacharos, o Humboldtově návštěvě těchto míst, apod.¹⁴⁵ Tedy o všem možném, jen ne o vlastních prožitcích. Teprve deníkové zápisky nám prozrazují, jak skutečně vnímal svůj pobyt v tomto místě: „Dostal jsem se do Caripita, které jest nejbídnějším místem na světě. Špinavé, zvlhlé a stuchlinou

¹⁴⁵ ERBEN, J. L. *V pořící Orinoka*, s. 219- 224

páchnoucí boudy, bez oken a plné krysy rozloženy jsou po roklemi rozervaných svazích. Díra, ve které jsem bydlel (starý žalář) stála mě bs. 20 měsíčně. V jedné díře řvali trestanci a v jiné bydlela stará kurva, která mě okrádala jak mohla. Tam se mnou bydlil také Felix, můj Pátek na tomto místě trosečníka. Felix si vydobyl moji náklonnost, protože hledal potravu, já přec žebrat nemohu. Tak jsme žili, jak se dalo. Konečně přišla „robota“ necelé 3 neděle a dostal jsem vyhazov. Zase abych prý počkal, ale nebudu.“ (3.7.-4.8.1934) „Sedím dosud v tomto pitomém místě a nevím co dělati tak trochu píši. Občasně zaprší a zase vysvitne slunce. Peněz jest poskromnu, takže musím přestat jísti.“ (4.8.-13.8.1934)

Po více méně neúspěšných pokusech nalézt si práci u ropných společností se Erben v srpnu 1934 vrátil zpět do Ciudad Bolívar. Jak jsme se dozvěděli z cestopisu, tvrdohlavě nebo možná spíše nepochopitelně se rozhodl vypravit se zpět do důlních oblastí Guayany vydělat si nějaké peníze. Tuto svou další půlroční zkušenost v guayanských dolech Erben shrnul v cestopise na necelých dvou stránkách! Co říká o tomto období deník? Také deníkové záznamy z této doby jsou podstatně zkráceny. Neobjevují se již pravidelně za každý den, ale jen občasně a za několikadenní období: V polovině srpna 1934 se dostal J. L. Erben zpět do Ciudad Bolívar a zjišťoval si možné odjezdy parníků, aby mohl vycestovat z Venezuely a pokračovat v cestě (nepíše kam). Následně se ale dovídáme, že: „Z cesty mé sešlo, protože jsem po útratách poznal, že mám vlastně málo peněz. ... Teď se vypravuju opět do vnitrozemí.“ (6. – 25. srpna 1934) Po vylíčení obtížné cesty do dolu Botanamo, podobných problémů s hledáním práce a ubytování jako při minulé zkušenosti i podobných komentářů každodenních těžkostí, Erben se zapisováním do deníku na několik měsíců úplně přestal (za poslední čtvrtletí roku 1934 je pouze zápis ze dne 30.11. 1934, po té až na Nový rok). Zápisky se opět obnovují až koncem ledna 1935, kdy Erben oblast dolů definitivně opustil a odjel zpět do Ciudad Bolívar. Je jasné, že se Erbenovy naděje na finančně úspěšnější zkušenost v Guayaně nevyplnily.

Počátkem února odjel na Trinidad (v parníku přeplněném dobyt看em, který ho píchal rohy do činčora¹⁴⁶, ve kterém spal zavěšen nad dobyt看em, trpěl zimnicí a větrem). Z deníkových zápisků z Port of Spain se dovídáme, že se nejprve snažil sehnat povolení ke stěhování do Guatemaly, aby mohl pokračovat v dalším cestování. Je pravděpodobné, že když neuspěl, rozhodl se (možná nejen kvůli všude dobře patrným důsledkům celosvětové hospodářské krize, ale také kvůli nepříliš dobrému zdravotnímu stavu a špatné finanční situaci) tuto svou druhou cestu po Latinské Americe ukončit. V druhé polovině února si proto zajistil lodní lístek na Madeiru, kam z Ameriky vyplul počátkem března. Strohé zápisky komentující tuto plavbu končí 13. 3. 1935. O příplutí na Madeiru a cestě přes Maroko, Alžír, Tunis a Itálii domů se již J. L. Erben ve svém deníku nezmiňoval.

Přestože se zdá, že pobyt ve Venezuele nepřinesl cestovateli mnoho potěšení a zábavy, přinesl mu nejspíš to nejdůležitější, co na svých cestách hledal – a sice nové vědomosti a poučení o cizí zemi, další životní zkušenosti. Ty potom mohl předat dále svým čtenářům a posluchačům. Nejspíš proto, že cestovatel Erben zastával rčení „*všude dobře, kde nás není*“,¹⁴⁷ jej nikdy žádné těžkosti neodradily od dalšího cestování světem a poznávání neznámých míst.

¹⁴⁶ Činčoro (chinchorro) je druh hamaky – závěsné sítě – vyráběný venezuelskými indiány, více informací dostupných z : <http://www.artesantiasvenezolanas.com/resources/page/hamacasartesanales.htm>

¹⁴⁷ Z Erbenova deníku, ze záznamu ze dne 16. 2. 1933. Krajanský archiv Náprstkova muzea, fond J. L. Erben, ar. 3/5

4 Erben publicista, fotograf a sběratel

J. L. Erben nebyl jen autorem nám již známých cestopisů z cest, ale také pilným pisatelem novinových i časopiseckých článků. Jeho deníky z cest mu navíc doma poskytovaly materiál také pro mnoho přednášek, které doplňoval vlastními „světelnými obrazy“ (jak se v té době říkalo promítaným diapozitivům). Erbenovy amatérské fotografie doprovázely také jeho články a cestopisy. Fotografování ale nebylo jedinou Erbenovou zálibou na cestách. Po vzoru našich dřívějších cestovatelů se také J. L. Erben stal sběratelem, a to jak etnografických a národopisných předmětů, tak entomologického materiálu.

4.1 Publicista

S publicistickou činností začal J. L. Erben na počátku první světové války za svého prvního pobytu v Austrálii. Šlo pravděpodobně o protiněmecky a protirakousky laděné příspěvky, které posílal do časopisu *The Northern Territory Times and Gazette* (Port Darwin) a dalších. Bohužel žádný z jeho článků z tohoto raného období se nedochoval,¹⁴⁸ o jejich existenci víme především ze zmínek z pozdějších článků o autorovi: *„Náš krajan na počátku světové války horlivě se zúčastnil propagace proti Rakousku psaním článků do anglických časopisů a informoval veřejnost o našem národě, jeho historii a touze po samostatnosti.“*¹⁴⁹ *„V Austrálii pobyl i přes válku (1.sv.v.) a psal do četných australských, později i do amerických časopisů cenné informativní články o našem národě a jeho politických cílech.“*¹⁵⁰

¹⁴⁸ ERBEN, J. L. *Půl století světoběžcem*, s. 247

¹⁴⁹ Z článku „Cestovatel Josef Lad. Erben“ (pravděp. z Volného slova), krajanský archiv Náprstkova muzea, fond J. L. Erben, ar. 15/1-15

¹⁵⁰ Z článku „Cestovatel J. L. Erben vrátil se do vlasti“ (Večerník Národních listů, 5. 11. 1931, č. 303, podepsán Univ. Doc. Dr. Jan Obenberger), krajanský archiv Náprstkova muzea, fond J. L. Erben, ar. 15/1

Od poloviny dvacátých let se i u nás začínaly objevovat v časopisech Erbenovy cestopisné články. „*Od doby převratu přispíval jsem do časopisů československých, jako Národní politika, Právo lidu, Zlatá Praha, Venkov, Naše zahraničí, Pražský ilustrovaný zpravodaj, Domov a svět, Širým světem, atd.*“¹⁵¹ (Jeho příspěvky vycházely například ještě v Havlíčkových novinách, Revue socialistické akademie, Československé emigraci, Moravských novinách.¹⁵²)

Erben se stal čteným autorem píšicím zajímavé články ze světa, do nichž vkládal své zkušenosti a nabyté vědomosti. Proto, když se po dvaceti jedna letech vrátil do vlasti, přinášelo o něm mnoho novin, jako o známém cestovateli a dopisovateli, životopisné články.¹⁵³ Po svém opětovném odjezdu do Latinské Ameriky pokračoval Erben v zaslání „reportáží“, ty vycházely dále v nejrůznějších časopisech: Širým světem, Karavana, Oasa, České slovo, Pražský ilustrovaný zpravodaj, Malý čtenář, aj.¹⁵⁴ Z tohoto období se nám dochovalo asi nejvíce článků, téměř všechny byly nalepovány bratrem Václavem Erbenem do již zmiňované scrap book, (bohužel mnohdy bez údajů o druhu novin a téměř vždy bez datace).¹⁵⁵

Pro představu zpracovávaných témat z Ameriky si můžeme názvy některých článků uvést: *Na Fordových plantážích v Brazílii* (Právo lidu), *Asfaltové jezero na Trinidadu* (České slovo), *Guayana, země za živa pohřbených lidí* (Večerní české slovo), *Kakao-pokrm bohů* (Rozhledy hospodářské), *S dobyvateli divokého Čaka* (Širým světem), *Dojmy z Chile* (Širým světem), *Generál Juan Vicente Gomez, diktátor Venezuely* (Národní politika), *Naši v Paraguayi* (Národní politika), *Železnici*

¹⁵¹ Z Erbenova dopisu adresovaného na Ministerstvo sociální péče ze dne 7. 9. 1932, krajanský archiv Náprstkova muzea, fond J. L. Erben, ar. 1/1

¹⁵² ERBEN, J. L. *Půl století světooběžcem*, s. 249

¹⁵³ V krajanském archivu Náprstkova muzea z nich nalezneme například: „Cestovatel J. L. Erben vrátil se do vlasti“ (fond J. L. Erben, ar 15/1), „Cestovatel Josef Lad. Erben“ (fond J. L. Erben, ar 15/1-15 Volné slovo), „Z cest Jos. Lad. Erbena“ (fond J. L. Erben, 15/1-14, Pražský ilustrovaný zpravodaj), „Josef Ladislav Erben“ (fond J. L. Erben, 15/1-14, Domov a svět).

¹⁵⁴ Více informací viz Erben, J. L. *Půl století světooběžcem*, s. 249

¹⁵⁵ Celkem odhadoval bratr cestovatele J. L. Erbena, Václav Erben, počet článků J. L. Erbena na 250 (převážně reportáží z cest).

k mrakům (České slovo) a pod.¹⁵⁶ Mimoto Erben občas publikoval také v krajaňských časopisech v zahraničí (v Jihoamerickém Českoslováku vycházejícím v Buenos Aires, v Zahraničním Českoslováku v Berlíně).

Zpráva o okupaci naší vlasti a druhá světová válka jej zastihla, stejně jako ta první, v Austrálii.¹⁵⁷ Jak o tom psal J. Obenberger, Erben tuto novinu těžce nesl, opět ho ovšem přiměla k aktivní žurnalistické činnosti ve prospěch rodné země. „... vyvíjel propagační činnost v tamním denním tisku, v rozhlasu i informačními přednáškami o našem národu od Nového Zélandu až po Queensland.“¹⁵⁸ Článek *Padesátka cestovatele Jos. Lad. Erbena*¹⁵⁹ potom připisoval J. L. Erbenovi z období 2. světové války následující zásluhy: „V místních časopisech (australských) informuje veřejné mínění o Československu, o národnostních otázkách, o sokolském sletu, o rozvoji Prahy a v rozhlasu přednášel o dějinném poslání Československa ve střední Evropě.“ Zato v Československu koncem třicátých let Erbenových článků z pochopitelných důvodů ubylo a během války jich vyšlo (pod pseudonymem L. Amerind nebo B. Marko¹⁶⁰) jen několik. Po skončení druhé světové války Erben opustil psaní novinových článků a věnoval se nadále již jen psaní knih (s australskou tematikou).¹⁶¹

¹⁵⁶ Všechny zmíněné články najdeme v krajaňském archivu Náprstkova muzea, fond J. L. Erben, ar. 5/1, 15/1

¹⁵⁷ J. L. Erbenovi nikdy nebylo lhostejno, co se děje doma, vždy udržoval korespondenci s přáteli, kteří jej informovali v dopisech o situaci v Československu (např. dopis ze dne 9.11.1939 od přátel – zaměstnanců Národního muzea J. L. Erbenovi: „Politická situace není skvělá. Po atentátu na Marseille, kde byl zavražděn král Alexandr a ministr francouzský Barthou se situace velice přiostrčila. Je strach z války. Německo je silné a připraveno. ...“ Krajaňský archiv Náprstkova muzea, fond J. L. Erben, ar. 1/1-11)

¹⁵⁸ Z předmluvy J. Obenbergera k jedné z chystaných Erbenových knih o Austrálii, fond J. L. Erben, ar. 14/3 Také V. Mareš ve své disertační práci o Erbenovi psal: „V době okupace napsal desítky pojednání do novozélandských *Christchurch Times* aj.“ MAREŠ, V., cit. d., s. 118-124

¹⁵⁹ Krajaňský archiv Náprstkova muzea, fond J. L. Erben, ar. 15/1- 74

¹⁶⁰ Informaci o pseudonymu L. Amerind přinesl Stanislav Novotný v epilogu knihy *Půl století světoběžcem*, s. 250. V krajaňském archivu Náprstkova muzea ve fondu J. L. Erben, ar. 5/1 nalezneme zmínku o krycím jméně J. L. Erbena za protektorátu u článku „O nezávislosti Filipín“, podepsaném B. Marko (pravděpodobně napsanou bratrem Václavem Erbenem)

¹⁶¹ Ačkoli jak jsme se již dříve dověděli z Erbenova dopisu J. Obenbergerovi, nevěděl, zda jeho námaha nebyla a není zbytečná. Tyto knihy, jak víme, se za jeho života opravdu nedočkaly publikování. Více informací viz ERBEN, J. L. *Půl století světoběžcem*, s. 250

Přednášková činnost

Erbenovým přáním bylo moci předat své poznatky z cest co nejširšímu okruhu čtenářů či posluchačů. Proto během obou dvou svých krátkých pobytů ve vlasti promlouval na mnoha veřejných cestopisných a populárně vědeckých přednáškách, které pořádal např. klub přátel Orientu, kulturní odbor Podpůrného fondu státní uniformované stráže, Československé zpravodajství radiotelefonické – Radiojournal, Masarykův lidovýchovný ústav, spolky a sdružení v předních městech ČSR a přednášel také pro střední školy. Plakáty lákaly posluchače na cyklus cestopisných přednášek z Erbenových cest kolem světa (vstupné Kč 2,50): *Od pyramid k Fudžijamě, Napříč Amerikou od severu k jihu, Napříč Jižní Amerikou po Amazonce, Tropickou Amerikou* aj. O tato poučná a zajímavá vyprávění doprovázená kolorovanými diapozitivy byl velký zájem, jak o tom svědčil i „*neobyčejný nával na přednášky, za účasti kruhů vědeckých, vládních a emigračních.*“¹⁶²

Během svého prvního pobytu v Československu mezi listopadem 1931 a červnem 1932 Erben uspořádal 21 cestopisných přednášek v různých městech Čech a Slovenska,¹⁶³ za druhého pobytu ve vlasti se odhaduje přibližně stejný počet. Celkem Erben u nás uskutečnil odhadem asi 50 přednášek¹⁶⁴, (mimoto přednášel také v Austrálii – Sydney,...). Přestože je rozsah Erbenovy přednáškové činnosti v dobovém tisku poněkud nadnesený („*Za krátkého pobytu v Praze absolvoval sta přednášek po venkově, v rozhlasu a své zkušenosti vypsál v nespočetných článcích a v knihách.*“¹⁶⁵) je nesporné, že jeho přednášky oslovily velké množství posluchačů a přispěly k informovanosti obyvatelstva o tehdejším světě.

¹⁶² Z článku „Cestovatel Josef Lad. Erben“, krajanský archiv Náprstkovy muzea, fond J. L. Erben, ar. 15/1-15

¹⁶³ Z Erbenova dopisu adresovaného na Ministerstvo sociální péče ze dne 7. 9. 1932, krajanský archiv Náprstkovy muzea, fond J. L. Erben, ar. 1/1

¹⁶⁴ Počet 50 přednášek uváděl sám J. L. Erben ve svém životopise, přiloženém k žádosti o australské vízum. ERBEN, J. L. *Půl století světoběžcem*, s. 116

¹⁶⁵ Z článku „Padesátka cestovatele Jos. Lad. Erbena“, fond J. L. Erben, ar. 15/1-74

4.2 Fotograf

Erbenovým velkým koníčkem na cestách bylo fotografování. Přestože nešlo zrovna o levnou ani snadnou záležitost, Erben si fotografování velmi oblíbil. Při náročném putování se vždy všemožně snažil vyžrát nad nepříznivými podmínkami, aby mohl snímky z dalekých krajů potěšit nejen své blízké, ale také posluchače přednášek a čtenáře svých cestopisů. A nebyla to práce vždy jednoduchá: „*Pustil jsem se do práce a zbudoval jsem ze dřeva, z listí a trávy obstojnou temnou komoru, které jsem však mohl použít jenom v noci. Další velkou starostí bylo, jak filtrovat a ochladit jezerní vodu. Plátnem jsem z ní odstranil alespoň trochu bahna, ale alkalické soli a jodidy jsem z ní v takové primitivní laboratoři odstranit nemohl. ... Nezkazím-li filmy při vyvolání, zkazí je zcela určitě vlhkost dřív, nežli se dostanu do Iquitosu. Vyvolával jsem o půlnoci, kdy voda byla dostatečně zchladlá. Když jsem viděl vystupovat obrysy, měl jsem velikou radost, ale film v teplé vodě povážlivě měkl. Proto jsem jej bez dlouhého mytí ustálil a pověsil, aby uschl. ... Ráno ... běžel jsem do chaty a prohlížel si negativy. Byly žluté až hrůza. Ale podařilo se mi přece jen udělat z nich obstojné kopie, které vidíte v této knize.*“¹⁶⁶

Vyvolané fotografie zasílal cestovatel J. L. Erben domů bratru Václavovi, který tento fotografický materiál bezpečně deponoval v jejich společném pražském bytě. Mohl jej tedy kdykoliv použít jako doprovod k Erbenovým článkům a cestopisům. Nashromáždilo se tak několik tisíc negativů a diapositivů (z nichž asi tisícovka se týká amerického kontinentu). „*Snímky jsou zaměřeny převážně z hlediska ethnografického a geomorfologického a občas jsou vyžádány vědeckými kruhy jako obrázkový doprovod k jejich monografiím.*“¹⁶⁷ Přestože

¹⁶⁶ ERBEN, J. L. *Přes Kordillery*, s. 203-204

¹⁶⁷ Z dopisu Václava Erbena Správě Náprstkova muzea ze dne 11. 3. 1960, krajanský archiv Náprstkova muzea, fond J. L. Erben, ar. 3/8

snímky mnohdy nedosahovaly vysoké (technické) kvality, nelze jim upírat velmi cennou hodnotu dokumentační.¹⁶⁸

4.3 Sběratel

Již v dětském věku se Erben rád obdivoval sbírkám Národního muzea a ve svých představách si maloval, jak se jednou i on jako slavný cestovatel stane dodavatelem exponátů českým muzeím. Zatím alespoň při rodinných výletech do okolí Prahy (do Šárky, Chuchle, Zbraslavi nebo krčského lesa) chytal malý Erben nejrůznější brouky a motýly a tyto úlovky pak pečlivě shromažďoval v lepenkových krabicích, jeho prvních dětských sbírkách. Vedl si také vlastní herbář, ve kterém nikdy neopomněl pod každou květinu vepsat vedle českého i latinský název, aby dodal kolekci náležitě vědecký ráz. Totéž platilo i pro jeho ostatní sbírky, např. sbírku zkamenělin, nerostů, atd.¹⁶⁹

Jeho klukovský sen se mu později splnil. Erben začal v dalekých koutech světa sbírat (po vzoru našich tehdejších slavných cestovatelů) nejen materiál pro své knihy, ale také různé předměty národopisné hodnoty a zoologický, především entomologický, materiál. Když už navazoval z New Yorku kontakty s našimi muzei, aby jim mohl skutečně zasílat své sběry, svěřoval se jim v dopisech: „*Pražské muzeum bylo již od mládí pro mě svatyní a choval jsem vždy přání přispívati ze všech sil k tomu, by naše stánky vědy staly se v cizině proslulými.*“¹⁷⁰ Odborně nasbíraný materiál potom celý život nezištně zasílal (v té době ještě odděleným) Náprstkovu muzeu, především etnografické sběry, a Národnímu muzeu, zejména sběry entomologické. Po nevalných začátcích („*Jsouc vědom velkých mezer ve vědomostech jako biolog a sběratel, jsem vždy vděčen za poučení, ... Sběry, které jsem zaslal domů nevykazují systému a*

¹⁶⁸ Viz Příloha č. 5 (Ukázka fotografií pořízených J. L. Erbenem v Latinské Americe)

¹⁶⁹ ERBEN, J. L. *Půl století světoběžcem*, s. 13

¹⁷⁰ Z dopisu J. L. Erbeny z Los Angeles, adresovaného J. Obenbergerovi, ze dne 28. 9. 1921, archiv Národního muzea, fond J. Obenberger, k. č. 30

profesionálnosti, vskutku vypadá to více jako práce staré houbařky.“¹⁷¹⁾ se z Erbena brzy stal zkušený sběratel, pobízený pracovníky Národního muzea k dalším zásilkám. „Vaše zásilka došla ve velmi dobrém stavu, z velké části je už vypreparovaná a obsahovala velmi mnoho druhů, které se nám náramně hodily. Doufám, že na nás nezapomínáte a že, pokud možno, neustále pro nás něco sbíráte.“¹⁷²⁾

Z národopisných sbírek, jimiž podaroval Náprstkovo muzeum, jsou to například nářadí a náčiní australských domorodců, oštěpy, palice, šípy, ozdobné pásy, válečné bubny z Nové Guinee, z Jižní Ameriky potom luky Indiánů Sanopanas, Čamakoků, Angaitů, Lenguas, nálezy z hrobů Inků, domácí nářadí orinockých a amazonských Indiánů¹⁷³⁾.

Co se týče entomologických sběrů, hlavním příjemcem bylo, jak již víme, zoologické oddělení Národního muzea. Jeho tehdejší ředitelem byl Jan Obenberger¹⁷⁴⁾, náš tehdejší nejlepší entomolog, který J. L. Erbenovi poskytl celou řadu cenných rad ohledně sbírání a hlavně celoživotní přátelskou podporu. Svými dlouhými dopisy mu dodával nejen praktické entomologické informace (*„Pokud těch krasců se týče, tedy nejlépe je, když se oklepávají stromy a keře na kraji lesa, někde na místě, kde hodně praží slunce, např. u nějakého lesního průseku, nebo takové pikády, kde je veliký úpal a tam nejlépe je dostaneme oklepáváním do nějakého starého deštníku. Ovšem musí se tím deštníkem neustále natřásati, aby ta zvířata nemohla ulétnout.“¹⁷⁵⁾*), ale také

¹⁷¹⁾ Tamtéž

¹⁷²⁾ Z dopisu J. Obenbergera Erbenovi z 12. 12. 1933, krajanský archiv Náprstkova muzea, fond J. L. Erben, ar 1/1-91

¹⁷³⁾ Tento výčet zmiňuje V. Mareš ve své disertační práci (s. 118-124). Podle slov kurátorky M. Baďurové z Náprstkova muzea tamější sbírka předmětů zaslaných Erbenem z Austrálie obsahuje zhruba 50ks, které muzeum obdrželo v letech 1921 a část také roku 1938. Pro stálou expozici, prezentující v současné době v Náprstkově muzeu kultury Austrálie a Oceánie, bylo z těchto zásilek vybráno a vystaveno cca 13 předmětů (oštěpy, bumerangy, vrhací kyj, sekera, čuringa – posvátný dřevěný předmět, manžety z kůry a taška) bez uvedení dárce, jak je tomu zvykem. Sbírkou předmětů z Jižní Ameriky, darovaných J. L. Erbenem kolem roku 1930, obsahuje asi 30 předmětů z Paraguaye (od kmenů Angaité a Lenguas), které ovšem v tomto případě pro expozici věnovanou kulturám Severní a Jižní Ameriky využity nebyly.

¹⁷⁴⁾ RNDr. Jan Obenberger (1892-1964), významný český entomolog, zabýval se především studiem brouků (zejména krasců), autor 5dílného svazku *Entomologie*, ředitel zoologického oddělení Národního muzea, řádný profesor UK v Praze.

¹⁷⁵⁾ Z dopisu J. Obenbergera adresovaného J. L. Erbenovi, 12. 12. 1933, krajanský archiv Náprstkova muzea, fond J. L. Erben, ar. 1/1-91

informace o politické, hospodářské i kulturní situaci v Československu. Proto se J. L. Erben na Obenbergerovy dopisy vždy velmi těšil, když ho některý na jeho cestách dostihl, považoval to za velkých svátek.

V Latinské Americe z počátku Erbena odkázal Obenberger na svého dlouholetého sběratele a přítele pana Jaro Mráze.¹⁷⁶ „*Máme v Jižní Americe též výtečného sběratele z ochoty, je to pan Jaro Mráz, litograf v Sao Paulo v Brazílii. Kdybyste mu napsal mým jménem, tu tento jistě s největší ochotou by Vám všechny své metody sdělil, což by bylo jistě dobře, protože to neumí hned tak někdo jako on. Je nejlepším sběratelem (hlavně těch menších věcí) jež znám, jeho jménem pojmenováno už asi padesát nových druhů. Našel aspoň tisíc nových druhů! Nám z vlastenectví nasbíral ohromné množství hmyzu ze Sao Paula. Protože u vás v Paraguayi jsou docela jiné druhy, mohli byste se báječně doplňovat. A jistě by i vás potěšilo, kdyby se tak řada druhů na věčné časy jmenovala po Vás „Erbeni“.*“¹⁷⁷ Sbírkou Collection Erbeni v Národním muzeu skutečně vznikla, obsahovala mnoho druhů hmyzu, z nichž některé jako nové pro vědu popsal právě J. Obenberger a nazval je Erbenovým jménem. Jsou to například tito brouci čeledi Buprestidae (krascovití): *Agrilus erbeni*, *Bubastes erbeni*, *Castianina erbeni*, *Taphrocenus erbeni*, *Agrilus erbeniellus*.¹⁷⁸

Erbenova celoživotní¹⁷⁹ sběratelská činnost byla Národním muzeem velmi ceněna a J. Obenberger se zasloužil o zdůraznění Erbenových zásluh v dobovém tisku: „*Erben je jeden z těch málo idealistů, kteří si uvědomili záhy trpkou zkušenost, že naše Národní sbírky mohou vzrůstat*

¹⁷⁶ Za kterým se Erben skutečně vypravil, o jejich setkání v Sao Paulu se bohužel ve svém cestopise zmiňuje jen jednou větou. „*Našinci se scházeli v klubu „Slavia“, tam jsem se sešel jednou s význačným českým sběratelem hmyzu panem Mrázem, který později zemřel v daleké cizině.*“ ERBEN, J. L. *Po stopách dobyvatelů, osvoboditelů a diktátorů*, s. 263

¹⁷⁷ Z dopisu J. Obenbergera J. L. Erbenovi ze dne 22. září 1925, krajanský archiv Náprstkova muzea, fond J. L. Erben, ar. 1/1-103. Pro J. Obenbergera sbíralo v té době v Latinské Americe příležitostně několik dalších Čechů, např. Francisco Fisher (Argentina, Paraguay), J. Carlos Hraše a další, jak můžeme zjistit z velmi zajímavé a rozmanité korespondence J. Obenbergera, uchované v archivu Národního muzea ve fondu J. Obenberger.

¹⁷⁸ Tyto informace pochází z rozhovoru s Mgr. Jiřím Hájkem, pracovníkem entomologického oddělení Národního muzea (v Kunratickém zámečku).

¹⁷⁹ Pauzy ve sběratelské činnosti představovaly jen dvě světové války, ve kterých J. L. Erben o své sběry vždy přišel.

a také rostou a porostou nikoliv (jako jinde) štědrými a bohatými dary mecenášů – boháčů, kterých u nás, jak se zdá, skoro vůbec není – ale že docílíme-li jednou toho, že naše Národní sbírky dostoupí toho stupně, jako v cizině kolem nás, že k tomu je nutná obětavá a nenáročná spolupráce všech, kdo pomoci mohou, a také hlavně našich krajanů v cizině. Po příkladu našeho nezapomenutelného Jaro Mráze i Erben dal se do sbírání pro nás a poslal nám mnoho krásných a velmi cenných sběrů hlavně brouků, motýlů apod. přírodnin.“¹⁸⁰

Pro cestovatele Erbena se lov motýlů a brouků stal doslova vášní, jak jsme se mohli dočíst i v pasážích (cestopisů) věnovaných této zálibě. „Lov na tyto obyvatele tropických krajin je možno pokládati za vzrušující sport, který se může docela snadno zvrhnouti ve vášeň.“¹⁸¹ V cestopise *Přes Kordillery* například vylíčil čtenáři zajímavé zážitky a pocity z lovu motýlů, na který se vypravil se zkušeným místním sběratelem Rossmanem. „Člověk si obyčejně představuje motýla, jak sedí na květech; ale nejkrásnější američtí motýli si vyhledávají hniající látky, které páchnou daleko široko. ... Rossmann užíval za vnadidlo kusu cáru, napuštěného psí močí, který pověsil na nízký keř. Netrvalo dlouho a nad našimi hlavami zakroužil modrozelený motýl s černými výložky na křídlech a vespod barvy skořicové. ... *Morpho trojano*. ... Přitiskl jsem se, abych ve vhodném okamžiku máchl po něm sítkou, stál jsem bez hnutí, srdce mi bušilo, tajil jsem dech strachem, abych nepřišel o vzácnou kořist. ... Namířil jsem si a sítko se mihla bleskurychle vzduchem. Byl to můj první *Morpho*!“¹⁸² Ne vždy byl ovšem Erben ve sbírání stejně úspěšný. Při cestování se věnoval lovu hmyzu více a mohl pravidelně (asi třikrát ročně) zasílat své úlovky Národnímu muzeu. Když pracoval, měl na sbírání málo času a na procházky po okolí se svou sítkou se vydával jen občas o nedělích. „Odpusťte, že jsem Vám již dříve nepsal jsem velice zaměstnán jelikož naše dráha jest podnikem vrtošivým vyžadujícím napětí všech vedoucích sil bychom tento lidský pokrok mohli

¹⁸⁰ Z článku „Cestovatel J. L. Erben vrátil se do vlasti“, (Večerník Národních listů, 5.11.1931, č. 303, autorem J. Obenberger), krajanský archiv Náprstkova muzea, fond J. L. Erben, ar. 15/1

¹⁸¹ ERBEN, J. L. *Přes Kordillery*, s. 69

¹⁸² Tamtéž, s. 70-71

udržeti při životě. Z těchto ohledů má sběratelská činnost jest ochromena, ...“¹⁸³. Z již zmiňovaného deníku z autorova druhého pobytu v Jižní Americe se dovídáme, že často neměl třeba celé měsíce na sběr štěstí a hmyzí materiál shromažďoval doslova mravenčím tempem. Přesto se neúspěchem nenechal odradit a dále pomalu připravoval zásilky pro odeslání do Prahy. Zápis v deníku říká: „Potom spěchám, abych o 7 hod ranní zastihl sekretáře Hájka ... a odevzdávám mu svůj předražený poklad, sbírky určené Museu k odeslání. Jest to výsledek mnohaměsíční píle a doufám, že šťastně domova dostihnou.“¹⁸⁴

Sbírky potom doma přijímal Erbenův bratr Václav, který je nosil J. Obenbergerovi. V Národním muzeu si vybrali vše nejzajímavější a zbytek vraceli Erbenovým upravené pro okrasu příbytku.¹⁸⁵ I o dvacet let později, roku 1947, psal J. L. Erben v dopise příteli Obenbergerovi, že stále myslí na „naše Národní muzeum“ a příležitostně v Austrálii dále sbírá, jistě v naději, že již brzy po návratu domů své sběry spatří. Z použitého přídavného jména „naše“ je patrné, že se Erben i po téměř třiceti pěti letech pobytu v cizině stále cítil být velkým vlastencem a stále se snažil podporovat svými aktivitami české „stánky vědy“.

¹⁸³ Z Erbenova dopisu J. Obenbergerovi z 21. 3. 1926, kdy J. L. Erben pracoval v Encarnaciónu u Ferro Carril Central del Paraguay jako instructor de via y obras, archiv Národního muzea, fond J. Obenberger, k. č. 85

¹⁸⁴ Část deníkového záznamu ze dne 28. července 1933, krajanský archiv Náprstkova muzea, fond J. L. Erben, ar. 3/5

¹⁸⁵ Informace z dopisu J. L. Erben J. Obenbergerovi z 21. 3. 1926, archiv Národního muzea, fond J. Obenberger, k. č. 85

5 Kontakty s krajaný v J. Americe, rady a informace pro potenciální vystěhovalce

J. L. Erben se pohyboval v Jižní Americe ve dvacátých a první polovině třicátých let dvacátého století. Tedy právě v době, kdy se země Jižní Ameriky stávaly stále častěji vyhledávaným cílem československých vystěhovalců,¹⁸⁶ podporovaných v tomto relativně krátkém období (na rozdíl od období předchozího i pozdějšího) také novou československou vládou. Ta si byla vědoma právě zásluh emigrantů (zejména ze Spojených států, Ruska, ale také Argentiny a Brazílie) na vzniku samostatného Československa.¹⁸⁷ Na oplátku tedy začala podporovat ekonomickou, kulturní i společenskou spolupráci s vystěhovaleckými komunitami v zahraničí.

Zatímco od poloviny 19. století hrály významnou roli odchodu ze země především politické důvody¹⁸⁸, v meziválečném období odcházelo mnoho našich krajanů hlavně z důvodů ekonomických¹⁸⁹, a to nejčastěji za zemědělskou kolonizací a průmyslovou zkušeností do hospodářsky prosperujících zemí. Těmi byly v Latinské Americe například Argentina či Brazílie, ale našli bychom je také, v menší míře, v Paraguayi, Uruguayi nebo andských zemích.¹⁹⁰

¹⁸⁶ Podle odborníků hovoří pravděpodobné odhady z třicátých let o více než čtyřiceti tisících Čechoslovácích v Latinské Americe. viz článek BARTEČEK, I. Češi a Slováci v Jižní Americe, dostupný z: <http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=043&clanek=030430>

¹⁸⁷ Více informací v článku: OPATRNÝ, J. Propaganda y contrapropaganda en los asuntos migratorios. Informaciones para los emigrantes en los textos de F. Missler, F. Klindera, F. Čech-Vyšata y A. Kodýtková, In *Ibero-Americana Pragensia: Supplementum*, 13/2004, s. 42-43.

¹⁸⁸ „Sám jsem poznal celou řadu lidí, kteří utekli do osamělých koutů světa, aby se zbavili zpolitizované Evropy i všech spleťtých otázek, které dnešní civilizaci a život jen otravují.“ ERBEN, J. L. *Přes Kordillery*, s. 177.

¹⁸⁹ Politické důvody se objevily opět na konci třicátých let 20. stol. - podnítily politickou emigraci, tentokrát (z destinací amerického kontinentu) zejména do USA, Mexika, Venezuely, atd.

¹⁹⁰ Zavedení kvótového systému (v r. 1923/4) omezujícího počet přistěhovalců do USA přeměrovalo velkou část československé hospodářské emigrace do Latinské Ameriky, zejména Argentiny a Brazílie. (Argentina potom ovšem r. 1931 změnila dosavadní dlouhodobou proimigrační politiku a také zavedla kvótový systém.) Více informací v článku: OPATRNÝ, J. Česká emigrace do Latinské Ameriky. *Historický obzor*. 1999, č. IX.-X., s. 214 – 221.

Představy emigrantů o jejich nové vlasti byly před cestou velmi často zkreslené nebo při nejlepším neúplné. Důvodem byl nedostatek dostupných objektivních informací doma v Československu. Jedinými informačními zdroji byly často pouze dopisy příbuzných či krajanů, kteří se již nacházeli v Jižní Americe nebo propagandistické brožury evropských kolonizačních a přepravních společností. Významnou roli v informování potenciálních emigrantů proto hrály také novinové články a vydané knihy a cestopisy popisující jihoamerické zkušenosti autorů. Ti ve svých dílech komentovali mj. geografické, klimatické a jiné zjištěné odlišnosti v porovnání s vlastí, mnohdy se dotkli také přímo problematiky vystěhovalectví (šlo např. o autory Ferdinanda Klinderu, Františka Čecha-Vyšatu, J. L. Erbena, nebo také Annu Kodýtkovou, a další.)

Z tohoto hlediska můžeme považovat také 4 cestopisy J. L. Erbena (a jeho novinové články) za důležitý dobový zdroj informací o jihoamerických zemích. Autor v nich přinášel zmínky nejen o svých setkáních s krajaný, krajanskými spolky či čl. koloniemi, ale také poskytoval zájemcům o vystěhování do těchto míst další užitečné informace, zejména o životní úrovni zemí, jimiž projížděl, tamější situaci na pracovním trhu, vhodných či nevhodných podmínkách pro zemědělce, dělníky, atd. Vylíčil čtenáři mnoho zajímavých osudů přistěhovalců v Latinské Americe, nejen z Československa, ale Evropanů vůbec.

5.1 Zmínky o krajanech v cestopisech

Podle svého vlastního tvrzení Erben vždy rád pátral na cestách po všem, co v cizině souviselo s českou zemí a jejími lidmi. Ve svých cestopisech však bohužel většinou neuváděl celá jména krajanů, se kterými se setkal. Mnohé z nich čtenář poznal právě jen jako krajaný, Čechy, Moravany nebo pouze podle zaměstnání, které vykonávali, např. zednický mistr, zaměstnanci pivovaru, samostatný krejčovský mistr, šéf kavárny Aguila,

koželuh, soustružník, zahradník, aj., občas s připojeným pojmenováním pan X, pan F. Většinou byly tedy poskytnuté informace nedostačující pro přesnější identifikaci krajanů, z kompletnějších případů můžeme uvést tyto:

V cestopise *Po stopách dobyvatelů, osvoboditelů a diktátorů* poznáváme např. zajímavé příběhy krajanů z okolí Encarnaciónu (Paraguay): Karla Hraše, syna význačného českého pohádkáře-spisovatele, bydlícího prý tehdy 3 km od města Mboycae. Tento diplomovaný farmaceut a úspěšný koncesovaný lékař se stal v Paraguayi po „menší námaze i nezdarech“ dokonce majitelem továrny na likéry a na ovocné konzervy se značkou Bohemia. Jako nejstaršího usedlíka v kraji představil J. L. Erben pana Šedého, účetního několika obchodních domů a majitele yerbalu¹⁹¹. Přátelství navázal cestovatel Erben také s rodákem z Moravské Ostravy usazeným blízko Encarnaciónu, panem Albertem Kučkem. Popsal jej jako velmi schopného mechanika, který sám udržoval v chodu malou městskou elektrárnu a navíc si přivydělával spravováním šicích strojů, pušek, hodin, aj. S postupem času si zařídil i malý statek.¹⁹² Rozšířenou informaci o krajanech v Paraguayi nalezneme v Erbenově novinovém článku *Naši v Paraguayi*.¹⁹³ Kromě již zmíněných krajanů v něm nalezneme ještě tato jména: Moravan Švela (jehož rodina zakládala plantáže nedaleko pana Kučka), Novák (absolvent hospodářské školy, který v Paraguayi pěstoval s úspěchem vinnou révu). „*Snad mnohem více dalo by se napsati o krajanech v Paraguayi usedlých, jichž neznám.*“¹⁹⁴

¹⁹¹ Yerbal = plantáž cesmíny paraguayské (yerba maté), keřikovité rostliny, jejichž listů se používá pro přípravu maté (nápoje na způsob čaje).

¹⁹² ERBEN, J. L. *Po stopách dobyvatelů, osvoboditelů a diktátorů*, s. 202 – 204.

¹⁹³ viz Příloha č. 4. (Naši v Paraguayi, 1. Příloha „Národní Politiky“ k č. 327 ze dne 27. listopadu 1927. Na konci tohoto článku J. L. Erben takto vyzýval tehdejší československou vládu: „*Nechť naše vystěhovalecké autority povšimnou si oněch set kilometrů panenské půdy s podnebím zdravým, která zavčasným krokem byla by s to uhostiti československé kolonisty a vytvořiti páteř našeho národního života v latinské Americe.*“)

¹⁹⁴ Tamtéž. Problematikou české emigrace do Paraguaye se podrobně zabýval Stanislav Kázecký. Viz např. KÁZECKÝ, S. La inmigración eslava al Paraguay desde el punto de vista checo. In *Ibero-Americana Pragensia : Supplementum*, 8/2000, Praha: Karolinum, s. 331-333 nebo od téhož autora: Diario del viaje de Josef Kašpar y su hijo Josef desde Bohemia hacia un mundo mejor. In *Ibero-Americana Pragensia: Supplementum*, 17/2006, Praha: Karolinum, s. 65-69

Rčení „ jak je ten svět malý“ je příhodné pro Erbenovo opětovné setkání s krajanem Bendou v jednom tucumanském hotelu v Argentině. Oba se znali již z dřívější doby z kalifornského San Franciska. Tehdy se loučili a každý se vydal jiným směrem. Pan Benda odjel farmařit do Bolívie. Za nějaký čas tam ale vše zanechal a zamířil do Argentiny, kde bylo tehdy mnohem více příležitostí „k lepšímu živobytí.“¹⁹⁵ Náhoda tomu chtěla, že se oba přátelé v Argentině opět setkali.

V cestopise *Přes Kordillery* se podrobněji seznamujeme s krajany tentokrát z peruánské osady Chontabamba (vzdálené 11km od Oxapampy). Jsou jimi bratři Procházkové, Jan a starší Josef. Jan byl Erbenův „starý známý z Oroye“, kam chodíval občas na práci. Povoláním byl zedník i majitel pozemků (hacendero). Josef Procházka pracoval v Cerro de Pasco C.C., pokoušel se také podnikat na vlastní pěst, ale neuspěl.¹⁹⁶

Z cestopisu *Na vodách Amazonky* se dovídáme, že se cestovatel Erben v Brazílii seznámil také s Karlem Hašlerem, synem tehdejšího populárního českého umělce a národního písničkáře stejného jména. Syn Karel Hašler (mající již ovšem americké občanství) pracoval jako asistent při technickém oddělení ve Fordlandii, kde pracoval také J. L. Erben (Hašler mu dopomohl k lepšímu místu).¹⁹⁷

V posledním cestopise *V poříčí Orinoka* vylíčil J. L. Erben podrobněji své kontakty zejména s krajany Hájkem a Zeleným, které potkal v důlní oblasti venezuelské Guayany. Hájek byl tajemníkem generálního ředitele dolu El Perú. (Jeho otec se kdysi vystěhoval do Švýcar, kde si vzal Francouzku a podle švýcarských zákonů zůstalo jejich synovi československé občanství. Pan Hájek však uměl česky jen pár slov.) Krajan Ignác Zelený byl brněnským rodákem. Po vyučení strojním zámečníkem a kovářem se vydal do světa. Nejprve pracoval ve Francii,

¹⁹⁵ ERBEN, J. L. *Po stopách dobyvatelů, osvoboditelů a diktátorů*, s. 104

¹⁹⁶ ERBEN, J. L. *Přes Kordillery*, s. 103 – 105. O krajanu Josefu Procházkovi je malá zmínka i v cestopise *Na vodách Amazonky*, s. 109.

¹⁹⁷ ERBEN, J. L. *Na vodách Amazonky*, s. 131-132.

v Maroku a nakonec odplul do Ameriky. Nyní pracoval ve strojírně dolu El Perú a v prvních týdnech Erbenova pobytu ve venezuelské Guayaně se stal jeho hostitelem¹⁹⁸. Po celou dobu pobytu potom udržovali přátelství.¹⁹⁹ Než se vypravil J. L. Erben podruhé do venezuelské Guayany, zmínil ještě náhodné setkání s krajanem Janem Mikulišem, který byl v Ciudad Bolívar zaměstnán u petrolejářské společnosti jako strojník člunu převážejícího dělníky přes Orinoko.²⁰⁰

Z Erbenova deníku se dovídáme kromě častých zmínek o Hájkovi a Zeleném ještě o dalším krajanu z venezuelsko-guayanské důlní oblasti, Štěpánu Holečkovi z Hodonína. Ten měl také bohaté zkušenosti z cestováním a prací v Jižní Americe. „*Co strojní zámečník vydělal prý v Kolumbii 200 dol. měsíčně. Nechal práce a s úsporami pustil se do Bolívie. Udělal nějaký podnik na řece Mamoré, ztratil skoro vše a s málo penězi dostal se do Manaus k Fordovi do Santaremu a Boa Vista, kde brzy zaměstnání nechal ohledně na malý plat.*“ Potom se vydal „*... přes lesy do dolu Caratal, tam dostal jen místo dozorce s 10 bol denně.*“²⁰¹ Je možné, že jde o téhož krajana, kterého Erben v cestopise zmínil jen jako Moravana Š., který přišel do dolu Caratal krátce před ním a dostal místo parťáka na stavbě několika km dráhy spojující Caratal s El Perú.²⁰²

¹⁹⁸ Tato informace pochází z Erbenova deníku, krajanský archiv Náprstkova muzea, fond J. L. Erben, ar. 3/5.

¹⁹⁹ ERBEN, J. L. *V pořící Orinoka*, s. 111-112.

²⁰⁰ Tamtéž, s. 230.

²⁰¹ Z deníku J. L. Erben, zápis ze dne 28. 1. 1933, krajanský archiv Náprstkova muzea, fond J. L. Erben, ar. 3/5

²⁰² ERBEN, J. L. *V pořící Orinoka*, s. 112. Později hrozil podle zápisků z Erbenova deníku krajanu Holečkovi žalář, protože dlužil nějaké peníze. Asi za měsíc potom „*práskl do bot a ostavil nezaplacené účty*“. (Informace z Erbenova deníku ze dnů 5. 2. a 3. 3. 1933.) V tomto případě se možná můžeme domnívat, že Erben záměrně neuvedl v cestopise celé krajanovo jméno, aby mu případně nepřitížil.

5.2 Erbenovy informace a upozornění pro potenciální vystěhovalce do Latinské Ameriky

Erben navštívil několik československých osad, zejména v Argentině a Paraguayi, které považoval za velmi úspěšné a předpovídal jim dobrou budoucnost. Patřily mezi ně osady v argentinském Chaco Austral, jižně od řeky Bermejo (tento kraj označil za ideální pro pěstování bavlníku)²⁰³ i zemědělská kolonie s velkým počtem Čechoslováků kolem městečka Saenz Peña.²⁰⁴ Také tehdy teprve vznikající paraguayská kolonii Fram se podle něj nacházela v kraji vhodném pro kolonizaci.²⁰⁵

Jindy ovšem před emigrací do jiných míst za prací (zemědělskou, industriální) varoval a snažil se odhalit dobovému čtenáři také druhou tvář amerického subkontinentu. Nedostatek pracovních příležitostí v mnoha oblastech, nízké platy, podvůdky agentů kolonizačních společností, okrádání cizinců, nabízená půda zemědělcům již jen v nehostinných oblastech, ... Poukazováním na méně šťastné osudy evropských přistěhovalců se snažil o zboření mýtu velkorysého amerického kontinentu čekajícího na všechny imigranty s otevřenou náručí. „V Novém Světě se stávají z lidí vystudovaných obvykle umývači nádobí, hoteloví sluhové a provozovatelé jiných lehčích zaměstnání ...“.²⁰⁶ „Najít uprázdněné místo neznamena ještě dostat tučný plat. Žádný ze zaměstnanců, s kterými jsem v Manaosu hovořil, nemohl ze služby něco uspořít.“²⁰⁷ „Evropský nádeník rozhodně s jihoamerickým čolem neboli kabuklem nemůže soutěžit. Přivykl si na opravdový byt, postel s peřinami, tři vydatná denní jídla a osmihodinovou pracovní dobu. Jeho jihoamerický soudruh se vyspí kdekoliv, v jídle není vybíravý, případně vynechá i dvě denní jídla, pracuje kdykoliv a za mzdu, kterou mu

²⁰³ ERBEN, J. L. *Po stopách dobyvatelů, osvoboditelů a diktátorů*, s. 141. O české emigraci do Argentiny více viz. DUBOVICKÝ, I. *La Política Emigratoria de Bohemia en Relación con Argentina 1848 - 1938*. In: *Ibero-Americana Pragensia*, XXIII, Praha : Karolinum, 1989. s. 111-128

²⁰⁴ ERBEN, J. L. *Po stopách dobyvatelů, osvoboditelů a diktátorů*, s. 156. O této kolonii více viz DUBOVICKÝ, I. *Krajanská kolonie Presidencia Roque Saenz Peña (Příspěvek k počátkům českého vystěhovalectví do Argentiny)*, in: *Češi v cizině*, 2, Praha, 1987, s. 139-181

²⁰⁵ ERBEN, J. L. *Po stopách dobyvatelů, osvoboditelů a diktátorů*, s. 190-1

²⁰⁶ ERBEN, J. L. *V pořící Orinoka*, s. 139

²⁰⁷ ERBEN, J. L. *Na vodách Amazonky*, s. 99

zaměstnavatel sám stanoví.“²⁰⁸ Podělil se i o vlastní zkušenosti, které ho přesvědčily, že v Evropě jsou na tom zaměstnanci všeobecně lépe než Evropané zaměstnaní v krajinách tropických. Těmito a podobnými tvrzeními se snažil pomoci předejít dalším zklamáním lidí uvažujících o emigraci do Latinské Ameriky.

Podle J. L. Erbena se člověk znalý poměrů a situace ve většině latinskoamerických států (za něhož se jistě sám počítal) musel divit Evropanům směřujícím do těchto zemí za výdělkem. Z toho vyplývá, že byl J. L. Erben přesvědčen, že jsou lidé v Evropě ještě stále o skutečných pracovních podmínkách v Latinské Americe nedostatečně nebo špatně informováni. Sám se proto snažil situaci ve svých cestopisech co nejvěrněji přiblížit, zejména líčením konkrétních příhod lidí, s nimiž se na cestách setkal. Mnoho jich bylo „napáleno“ agenty kolonizačních společností, od nichž často kupovali „zajíce v pytli“. Z Erbenem vyličených případů s méně šťastným koncem můžeme citovat například jihoamerickou zkušenost německého kolonisty (velmi podobnou stovkám jiných případů, mj. např. také vlastní zkušenosti A. Kodýtkové, kterou vypsala ve své knize 21 let v Argentině): německý kolonista se chtěl s našetřeným kapitálem usadit v Argentině, zemi vítající evropské přistěhovalce. Narazil ale na agenta kolonizační společnosti, který jej navedl, aby se vydal do Brazílie a pěstoval tam kávu. To prý mu vynese mnohem víc, než argentinská pšenice a kukuřice, které je všude dostatek. Kolonista se nechal zlákat hezkými slovy. A jak se mu vedlo? *„Můj nejbližší soused byl vzdálen dvě hodiny jízdy koňmo a do konečné stanice dráhy jsme měli půl dne cesty. Klíšťata, písečné blechy a moskyti mě žrali dnem i nocí. Do práce jsem se pustit nemohl, protože počínalo deštivé období. Proseděl jsem celé týdny ve své narychlo zhotovené chatě a vyhlížel jsem na zachmuřenou oblohu, ze které se lilo, jako kdyby měla nastat potopa světa. Samota mě otravovala a tělem lomcovala zimnice. Když se mi ulevilo, byl jsem tak zesláblý, že jsem se stěží dovlekl k sousedovi. Tam mě léčili a povolali*

²⁰⁸ Tamtéž, s. 114

lékaře; léky, služby i strava – to vše stálo hromadu peněz. Potom jsem s bídou dal dohromady hrstku dělníků a počali jsme úporný boj s pralesem! Krátce a dobře, abych to už dopověděl, ze své haciendy jsem utekl finančně vyčerpan!“²⁰⁹ Případů s podobným scénářem byla celá řada a J. L. Erben je neváhal vždy znovu popisovat na stránkách svých cestopisů, aby na ně náležitě upozornil.

5.3 Situace v konkrétních zemích Latinské Ameriky, další Erbenovy kontakty s čsl. centry v LA

Když cestovatel Erben projížděl jihoamerickými zeměmi, nezapomněl se většinou zmínit o jejich ne/atraktivnosti pro evropskou kolonizaci a zkušenosti našich tamějších krajanů. Například o **Argentině**²¹⁰, asi největším „lákadle“ evropských kolonistů psal takto: „V dobách, kdy ve světě panovaly normální hospodářské poměry, dělníci rádi jezdili za výdělkem do tucumanských cukrovarů, kde zvláště odborné síly, ..., byli dobře placeni. Bylo mezi nimi i hodně Čechů.“²¹¹ Jak již víme, J. L. Erben považoval tuto zemi, za jednu z mála, kde se mohli naši krajané, hledající práci především v rozvíjejícím se průmyslu uplatnit. Tito lidé zůstávali převážně v Buenos Aires, kde byly založeny v době pobytu cestovatele Erbena již dva krajanské spolky: Československý dům a Spolkový dům čs. svazu.²¹² J. L. Erben se zálibou pozoroval, jak se „střed našeho života v Argentině“ utěšeně rozrůstá, dokonce čtenáři přiblížil i hlavní diskutovaná témata mezi krajany v čsl. spolicích (potenciální pravidelné letecké spojení mezi Evropou a Amerikou, výsledky kopané, vzestup fašismu na celém světě²¹³). Zmínil vycházející časopisy v českém jazyce, založení první české školy, zásluhy M.

²⁰⁹ Erben, J. L. *Na vodách Amazonky*, s. 144

²¹⁰ Argentina si dodnes uchovává největší českou kolonii v Latinské Americe. – viz citovaný článek I. Barčečka

²¹¹ ERBEN, J. L. *Po stopách dobyvatelů, osvoboditelů a diktátorů*, s. 103

²¹² O československé emigraci do Argentiny a Brazílie blíže: BAŽURA, B. K historii prvních spolků českých a slovenských vystěhovalců v Argentině, *Sborník k problematice dějin imperialismu*, 11, Praha, Ústav československých a světových dějin, 1981, s. 290-302

²¹³ ERBEN, J. L. *Po stopách dobyvatelů, osvoboditelů a diktátorů*, s. 306

Štěpkové, Dr. Bartoně i svědomitou práci tehdejšího generálního konzula Lejhance, atd.²¹⁴

Na druhou stranu se v Buenos Aires Erben setkal i s „našinci, kteří byli zemi na obtíž a našemu národu k hanbě“. *„Poznal jsem, že mezi luzou velkoměsta nad stříbrnou řekou, mezi padlými děvčaty, mezi kapsáři atd. nacházejí se také příslušníci našeho národa.“*²¹⁵ Upozorňoval, že *„Argentina vůbec není zemí, která čeká na tovární dělnictvo a potom na živnostníky lehkého zaměstnání, jako holiče, vlásenkáře, čišníky, atd. Z člověka, který nemůže, nebo nechce se přizpůsobit hrubé práci, protože se buď cítí povýšen pro své vzdělání nebo je fyzicky slabý, stává se v Argentině dosti často buďto žebrák, darmošlap, anebo, což je horší, kapsář a pasák holek.“*²¹⁶ Také mylné představy Evropanů o argentinském venkově uváděl na pravou míru. Přesvědčoval je, aby se vzdali všech pošetilostí, které vyčetli v dobrodružných románech o Argentině. *„... různá ta literatura opředla pampu románem, udělala z ní kolbiště vyšňořených jezdců, kteří cválají s větrem o závod po širých, květy zdobených pláních, pějí v doprovodu kytar a zápasí o přízeň bohatých a krásných seňorit. A nic takového, ba ani to, co si mohl dovolit dělník v dobách blahobytu, aby se po práci oblékl do čisté košile a límce a zašel si třeba na sklenici piva nebo do biografu. O tom se domácím robotníku na pampě ani nezdálo...“*²¹⁷ Argentinská vláda sice uznávala každého pracovitého dělníka za obohacení země, ale přívalem nežádoucích elementů (způsobený již zmíněným omezením příležitostí v USA), ji nutil k stálému zostřování přistěhovaleckého zákona. K otázce přistěhovalectví nakonec Erben prozíravě dodal: *„Za těchto okolností možno počítati s tím, že snad přistěhovalectví bude úplně omezeno“.*²¹⁸

Z nedávné historie **Brazílie**, jedné z dalších častých destinací evropského vystěhovalectví, připomněl J. L. Erben varovný případ

²¹⁴ Tamtéž, s. 120

²¹⁵ Tamtéž, s. 125-126

²¹⁶ Tamtéž, s. 124-125

²¹⁷ Tamtéž, s. 123-124

²¹⁸ Tamtéž, s. 124

stavby dráhy v Brazílii na počátku 20. stol., kterou označil za „popraviště tisíců evropských proletářů z nejchudších zemí“. „Evropští agenti poznali, že dodávka dělnictva do Brazílie je živnost výnosná, proto nezháleli, verbovali a přemlouvali nezkušené. ... Vysoký plat, touha po dobrodružství a poznání cizích krajů zahrnala do spárů verbířů nejen Asiaty, ale i Američany, Němce, Rakušany, Švýcary a dokonce i Čechy. ... Ztráty na lidských životech byly poměrně větší než ve válce.“²¹⁹ V Brazílii se naši krajané soustředili zejména ve státě a městě Sao Paulo, kam se i Erben vypravil navštívit náš nejstarší vystěhovalecký spolek Slávia.²²⁰

Z dalších čl. spolků potom za svého pobytu v **Uruguayi** pravidelně docházel do vystěhovaleckého klubu v hlavním městě Montevideu, kde podle Erbenova postřehu žilo také dosti Čechů.²²¹ V ponuré klubovní místnosti, jak ji nazval, si cestovatel Erben stěžoval na nedostatek českých novin i knih: „Vlast na nás, různé tuláky, žijící po léta i po celá desetiletí za oceánem, nějak zapomínala ... Jak skvěle jen takovou odloženou četbou byl by posílen spolkový život zahraničních Čechoslováků, o tom náš pecivál nemá ani potuchy.“²²² Těžko říci, koho autor oním peciválem myslel. Zda tehdejšího našeho konzula, kterého označil z vlastní zkušenosti za osobu neučennlivou a nepříjemnou,²²³ nebo jestli šlo jen o narážku na podle něj všeobecně malou podporu čl. vlády věnovanou všem našim zahraničním krajauským spolkům.

Z dalších míst, před kterými Erben naše krajany varoval, můžeme uvést kromě již zmíněné oblasti venezuelské Guayany²²⁴, také např. peruánskou

²¹⁹ ERBEN, J. L. *Na vodách Amazonky*, s. 108-109

²²⁰ ERBEN, J. L. *Po stopách osvoboditelů a diktátorů*, s. 263. O československé emigraci do Brazílie blíže: BAĐUROVÁ, M.; BAĐURA, B. Vystěhovalectví z českých zemí do Brazílie před vznikem ČSR, *Český lid*, 82, 1995, s. 323-335, dále také: BARTEČEK, I. České a slovenské vystěhovalectví do Brazílie před druhou světovou válkou. In: *Latinská Amerika – dějiny a současnost*, 2, Praha, 1989, s. 161-180 nebo též autor: Československá kolonizace v Brazílii. In: *Češi v cizině*, 3, Praha, 1988, s. 237-251

²²¹ ERBEN, J. L. *Po stopách dobyvatelů, osvoboditelů a diktátorů*, s. 294.

²²² Tamtéž, s. 302

²²³ Tamtéž, s. 301

²²⁴ A vlastně i celé Venezuely, kterou Erben označil jako zemi nevhodnou jak pro evropské dělníky, tak i pro evropské zemědělce s malým majetkem. (V hlavním městě Venezuely, Caracasu, Erben ke svému údivu nenalezl jediného krajana. ERBEN, J. L. *V pořící Orinoka*, s. 212)

oblast kolem řeky Putumayo. O tamních obyvatelích psal: „*Indiáni proto ani dnes cizince nešetří a práce cestovatelů a kolonistů se stala těžkou a hazardní hrou o život.*“²²⁵ Během svého pobytu v Peru Erben delší dobu pracovníčně pobýval v městečku Morococha. Při té příležitosti se v cestopise zmínil, jak večer po práci v hostinci u Srba Sokoloviče poslouchával s oblibou dvě gramofonové desky nalezené u jakéhosi Peruánce. „*Byla to píseň: „Háječku zelený“, zpívaná Mařákem a Kecalovo sólo z „Prodané nevěsty“. Přehrál jsem si každého večera, někteří hosté se snad na mne proto zlobili, ale nemohl jsem si pomoci. Vždyť v těch dvou písních byla posila k dalšímu zápasu, byl tu pozdrav z vlasti, kterou jsem nespatriil skoro dvacet let!*“²²⁶ Ke své lásce k rodné zemi se svěřil i na jiném místě ve svých cestopisech: „*Teprve v nehostinné cizině člověk pozná, co jeden z našich básníků vyjádřil veršem: Před mořem, za mořem, nenajdu takové jako ty, mileny, český můj domove.*“²²⁷ V Peru cestovatele Erbena v souvislosti s naší zemí překvapil také jeden hoteliér, (jehož otec byl Němec), který prý sice nikdy v Československu nebyl, ale moc dobře znal Pražské Jezulátko.²²⁸

5.4 Zmínky o německých kolonistech

Za nejpočetnější evropské přistěhovalce do Latinské Ameriky označoval J. L. Erben jednoznačně Němce. Setkal se s nimi ve všech zemích, kterými projížděl a vždy se mu zdálo, že tam tvoří jednu z nejpočetnějších kolonií. **Venezuela:** „... *německých kolonistů je v této zemi asi více než ostatních Evropanů.*“²²⁹ **Bolivie:** „*Počet Němců jest jistě nápadný a naši susedé se tím nijak netají. Každého večera, ..., zaznívá z tří německých hostinců bojovné „Deutschland uber alles“ ... Jak se zdá, samotní Bolivijci uvěřili, že „Německo jest nade všecko.*“²³⁰ **Paraguay (Asunción):** „*Značný je počet Italů, avšak nápadnějšími se*

²²⁵ ERBEN, J. L. *Na vodách Amazonky*, s. 82

²²⁶ ERBEN, J. L. *Přes Kordillery*, s. 38

²²⁷ ERBEN, J. L. *Na vodách Amazonky*, s. 106

²²⁸ ERBEN, J. L. *Přes Kordillery*, s. 52

²²⁹ ERBEN, J. L. *V poríčí Orinoka*, s. 200

²³⁰ ERBEN, J. L. *Po stopách dobyvatelů, osvoboditelů a diktátorů*, s. 92

stávají **Němci**, posílající děti do německé školy; schází se ve třech klubovnických místnostech a čtou zprávy místního německého týdeníku.“²³¹

Uruguay: „Cizinci urvali si velký podíl na blahobytu, takže zvláště **německé**, švýcarské a švédské kolonie jsou zámožné.“²³² **Brazílie:** „Již

od samých hranic jest nápadný **německý** rozhovor, zdá se téměř jazykem té země ... Vedle státu Rio Grande do Sul měly pro Němce značnou přitažlivost také Santa Catharina a Sao Paulo, kam je vláda posílala a dávala rodinám zdarma přiděly 60 až 125 akrů půdy....“²³³ „Němci

v tomto státě (Santa Catharina) mají na 4000 čtv. mil a tvoří pětinu všeho obyvatelstva.“²³⁴ „Vláda si vážila německých přistěhovalců, dávala jim přednost před jinými národy jakožto pracovitému a schopnému lidu...

Škoda, že ti přistěhovalci přivezli s sebou i ty nepěkné vlastnosti Němců, jako směšnou domýšlivost „nadčlověka“, ...“²³⁵ J. L. Erben považoval

všude ve světě všechny přistěhovalce ze střední Evropy za krajany v širším slova smyslu, ovšem právě Němce neměl jakožto velký vlastenec z pochopitelných důvodů příliš v lásce.

²³¹ Tamtéž, s. 173

²³² Tamtéž, s. 298

²³³ Tamtéž, s. 252-253

²³⁴ Tamtéž, s. 259

²³⁵ Tamtéž, s. 252-253

6 Srovnání Erbenových textů s dalšími cestopisy z 20.-30. let 20.stol. (F. Čecha-Vyšaty, A. Kodýtkové, A.V. Forejta)

Přibližně ve stejné době jako J. L. Erben se v Latinské Americe pohybovali další Češi, kteří nám o svých „dobrodružstvích“ rovněž zanechali písemná svědectví. Jména A. V. Frič či M. Zikmund a J. Hanzelka jsou známá asi každému z nás, ovšem jména jako např. F. Čech-Vyšata, A.V. Forejt nebo A. Kodýtková řeknou širší veřejnosti s největší pravděpodobností jen málo. Proto se v následující kapitole zaměříme na díla těchto „méně slavných“ cestovatelů či spisovatelů a porovnáme je s cestopisy J. L. Erbena.

6.1 František Čech-Vyšata

František Čech Vyšata se narodil 14.2.1881 v Chlumanech u Prachatic, zemřel 6.9.1942 ve věku 61 let v Nové vsi u Sobiňova. Povoláním bednář, cestovatel „tulák“, muzikant a spisovatel, který strávil v Jižní Americe téměř 26 let.²³⁶ Z jihoamerických zemí důkladně poznal a procestoval Argentinu, Brazílii, Chile, Paraguay, Bolívii a Peru.²³⁷ O své první a druhé cestě (1910-1913 a 1914-1925) sepsal ve spolupráci s Ladislavem Padevětem²³⁸ trilogii *Patnáct let v Jižní Americe: V žáru pamp* (I.), *Divokým rájem* (II.), *Z tajů Kordiller* (III), která vyšla v Praze r. 1927. Třetí a poslední cestu do Jižní Ameriky vykonal v letech 1927-1937 a její větší část zaznamenal v cestopise z roku 1936 *Středem Jižní Ameriky (Dojmy z cest)*.

²³⁶ Tedy asi o 12 let více než J. L. Erben, na druhou stranu ovšem neměl zkušenosti Erbena z jiných kontinentů (kromě Evropy).

²³⁷ Podrobný itinerář Vyšatových cest Jižní Amerikou nalezneme v knize: MARTÍNEK, J.; MARTÍNEK, M. *Kdo byl kdo: naši cestovatelé a geografové*, Praha: Libri, 1998, s. 85-87

²³⁸ Nedostatek Vyšatova vzdělání vyžadoval literární zpracování jeho cestopisných zápisků Ladislavem Padevětem. KUNSKÝ, Josef. *Naši cestovatelé*, 2.díl, Praha: Orbis, 1961, s. 305

Během svého prvního pobytu cestoval Argentinou bez určitého cíle, poznal oblast Chaca Austral, Pampy Central, města Rosario a Buenos Aires. Po třech letech odjel do vlasti z rodinných důvodů, které brzy pominuly a on mohl spěchat zpět za oceán. Na druhou cestu se vydal již s konkrétním cestovatelským plánem. Ten zněl procestovat nejprve znovu Pampu Central, potom Patagonii, severní Argentinu, Paraguay, Brazílii, Chile a podél pobřeží do „Ohnivé země“, nakonec oblast bolivijských a peruánských Kordiller a přes panamský průplav se vrátit domů.²³⁹ Plán se mu podařilo splnit za 11 let. Po návratu do vlasti se snažil uplatnit co nejlépe své zkušenosti z cest. Zdálo se mu ovšem, že nebyl dostatečně doceňován, navíc se mu začalo stýskat po dobách „svobody a volnosti“. Rozhodl se proto znovu vycestovat do Jižní Ameriky. Cíle třetí cesty si stanovil s ohledem na snahu prozkoumat oblasti vhodné pro nové československé kolonizační projekty. (Podobný úkol si dal i Erben na své druhé cestě do Jižní Ameriky.) Zaměřil se především na procestování Brazílie, ale také Paraguaye. Do Československa se vrátil po téměř 11 letech již natrvalo, v dalším cestování mu zabránilo zhoršení onemocnění žaludku, kterému roku 1942 podlehl.

S cestovatelem J. L. Erbenem toho měl hodně společného, v jistých věcech se ovšem lišili. Oba, inspirovaní četbou tehdy velmi populárních cestopisů zejména Kořenského, Vráze, Holuba aj., se rozhodli vydat do světa za poznáním dalekých krajů a dobrodružstvím.²⁴⁰ Shodou okolností vyrazili ve stejném roce – 1910. Vyšata rovnou do Jižní Ameriky, kam J. L. Erben dorazil až o 12 let později. Z Vyšatova vyprávění se dovídáme, že v Jižní Americe vždy nějakou dobu pracoval a z našetřených úspor potom cestoval.²⁴¹ Dále se svěřoval: „*Ovanul mne duch podnikavých cestovatelů a nezkrotná touha po nových dobrodružstvích a poznatcích hnala mne vždy dále i z míst, jež se mi*

²³⁹ ČECH-VYŠATA, F. *V žáru pamp*, Praha: Nakladatelství Kvasnička a Hampl, 1927, s. 118-119

²⁴⁰ U Vyšaty byla prý motivem odchodu do ciziny také nešťastná láska a nevydařené manželství. KUNSKÝ, J., cit. d., s. 301

²⁴¹ „Činil jsem tak vůbec na svých patnáctiletých toulkách po Jižní Americe, že jsem vždy hleděl opatřiti si prostředky k dalším cestám svou prací a jen zřídka jsem používal pohostinství, mnohdy až s dobromyslnou násilností mi nabízeného.“ ČECH-VYŠATA, F. *V žáru pamp*, s. 75

*mohla státi doživotním a dobrým prostředím.*²⁴² Tentýž způsob cestování praktikoval také J. L. Erben „podobně ovanut cestovatelským duchem“, jistý rozdíl tu ovšem byl. Zatímco J. L. Erben si v cizině doplnil vzdělání, aby mohl zastávat lepší místa s vyšším platem, která si dopředu korespondencí domlouval, F. Čechu-Vyšatovi stačilo původní vyučení bednářem a řekněme větší spoléhání na náhodu při hledání nového místa. Zdá se, že „pilnější“ Erben byl téměř vždy soběstačný a bez větších problémů (alespoň do doby celosvětové hospodářské krize) vystačil s vydělanými penězi na cestování. Vyšata z důvodu finanční tísně často využíval pohostinnosti a přízně krajanů a známých, u kterých mnohdy pobýval i řadu měsíců, během nichž práci nijak zvlášť nevyhledával. (Právě tento způsob cestování mu umožnil seznámit se s velkým počtem československých vystěhovalců usdlých tehdy v latinskoamerických zemích, kterými putoval. Jejich jména a osudy potom mohl zaznamenávat do svých cestopisů.) Dalo by se možná říci, že Vyšata byl větším bohémem, který se rád oddával toulkám, odpočinku či sportovnímu lovu v přírodě, kdežto Erben se snažil podobat spíše cestovateli – vědci.

Práci si v cizině Vyšata nejčastěji hledal v pivovarech, (kde téměř vždy uspěl, díky vysokému počtu krajanů v nich tehdy zaměstnaných), vyzkoušel ale (podobně jako Erben ve svých začátcích v Austrálii) i mnohá jiná vesměs „podřadná“ zaměstnání od přístavního nosiče, vaquera (honáka dobytka) až po sběrače kukuřičných klasů. Většinou se ovšem při těchto pracích jen fyzicky vyčerpával, aniž by si finančně pomohl. „... *nastřádal jsem si jakousi hotovost, ale za měsíc jsem byl se svými silami hotov a musil jsem nastoupiti nucený třínedělní odpočinek, který mne obral o všechno.*“²⁴³ Na nabyté pracovní zkušenosti, téměř v ničem nepřipomínající představy neinformovaných Evropanů pomýšlejících na emigraci do Ameriky, oba upozorňovali ve svých cestopisech (u Erbena to byla především zhoubná práce v dolech, ve Vyšatově případě zneužívání nově příchozích kolonistů pro zakládání nových osad ve vnitrozemí „novodobými otrokáři“ apod.).

²⁴² Tamtéž

²⁴³ Tamtéž, s. 64

Vyšata se stejně jako Erben snažil šířit své poznatky nejen publikováním cestopisů, ale také psaním článků. Před třetí cestou se usadil v Praze, kde pro Masarykovu akademii práce redigoval časopis Československá emigrace, do něhož sám často přispíval. Jeho články o zážitcích z cest mohl tehdejší čtenář najít také v dalších novinách a časopisech: nejdříve ve vídeňských Dělnických listech, v Turistickém obzoru, později ve zmíněné Československé emigraci, ale také v Širém světě, Nové Praze, Světoboru, Národní politice, ...²⁴⁴

I některé ostatní aktivity měli Vyšata a Erben společné: fotografování a přednáškovou a sběratelskou činnost²⁴⁵. Oba cestovatelé ze svých putování pořizovali fotografie, kterými později prokládali své cestopisy, články i přednášky. Po definitivním návratu do vlasti si Vyšata našel známost přes inzerát a usadil se na Chotěbořsku v Nové vsi u Sobiňova, kde v okolí „konával přednášky se světelnými obrazy ...“²⁴⁶ Dále se také Vyšata v Jižní Americe pokoušel o oblíbenou činnost cestovatelů – sbírání rostlin, hmyzu, nerostů... Ani zde však nedosáhl vytouženého výraznějšího úspěchu a uznání. „V celku jsem byl spokojen s výsledkem svého zájezdu do Ohňové země, neboť jsem si odnášel bohatou sbírku nerostů, ... Jednu část jsem určil pro Museo Historico Natural v Buenos Aires, druhá měla být zaslána našemu českému museu v matičce Praze.“²⁴⁷ Tehdejší československý konzul v Buenos Aires mu ovšem tuto službu odmítnul a tak zklamanému Vyšatovi nezbylo než celou sbírku věnovat přírodopisnému buenosaireskému muzeu, kde ji „s velkým jásotem uvítali“.²⁴⁸ Myslím, že Vyšata poněkud trpěl pocitem málo doceňovaného cestovatele, což je místy znát z jeho narážek v cestopisech.

Z povahových vlastností společných oběma cestovatelům můžeme zdůraznit sebevědomí, cílevědomost a vytrvalost, díky nimž dlouhodobě

²⁴⁴ KUNSKÝ J., cit. d., s. 304, 306

²⁴⁵ Jen z krátkých zmínek o posledních dvou zmíněných aktivitách (Tamtéž, s. 304, 307) usuzuji, že se jim Vyšata věnoval v menší míře než Erben.

²⁴⁶ Tamtéž, s. 307

²⁴⁷ ČECH-VYŠATA, F. *Z tajů Kordiller*, Praha: Nakladatelství Kvasnička a Hampl, 1927, s. 53

²⁴⁸ Tamtéž, s. 58

překonávali mnohé nesnáze na cestách. Přes trvalejší pobyt mimo vlast byli oba velkými patrioty. Stejně jako Erben, i Vyšata ²⁴⁹ začal být vlastenecky aktivní po vypuknutí první světové války: „„S vypuknutím války mi však nastala ... ještě jiná, ale milá povinnost, burcovat naše vlašné krajany, bouřit je proti Rakousku, které již po tři sta let rdousilo naši svobodu. ... Tomuto svému poslání jsem zůstal věren po celou další dobu svého pobytu v Jižní Americe a jsem dnes šťasten, že aspoň tak i já jsem do krásného věnce svobody své vlasti vetkl svůj chudý kvítek“ ²⁵⁰ Společná jim byla i antipatie vůči Němcům, která se u Vyšaty projevovala už od útlého mládí, kdy odmítal chodit do německých škol. (Němčina se mu ale později ve světě hodila. Ovšem až na období 1. světové války, kdy jak psal, v Brazílii „stačilo jen neopatrné německé slovo a dotyčný byl insultován, popliván a zbit.“²⁵¹)

Na svá dobrodružství na nové pevnině se velmi těšil: „Zimniční chvění probíhalo mými údy a srdce mi bušilo až kdesi v krku. Zde jest tedy ta vytoužená země, zde jest brána do vysněného ráje, plného nepoznaných krás a dobrodružství!“²⁵² První rozčarování však na sebe nenechalo dlouho čekat. Zažil jej hned první noc ve vystěhovalecké budově, kde „ve špinavých a smrdutých světnicích“ všichni místo spánku lovili všemožnou havěť. „Bylo to velkolepé a velkorysé vraždění vší, blech, štěnic, ba i myší a krys,.. Byla to noc hrůzy, na kterou se nezapomíná.“²⁵³ Již druhého dne ovšem našel hotel Habsburg patřící „uvědomělému krajanovi Křikavovi“, na který čtenáře důrazně upozornil. Tento hotel prý byl „pravou informační kanceláří pro přijíždějící a většinou bezradné české emigranty, neboť zde se scházeli krajané

²⁴⁹ U Čecha-Vyšaty je jeho patriotismus patrný již z druhého příjmení „Čech“, které přijal před odjezdem z vlasti do Jižní Ameriky r. 1910 a používal až do své smrti.

²⁵⁰ ČECH-VYŠATA, F. *V žáru pamp*, s. 127-128

²⁵¹ Vyšata se zmiňoval o demonstracích a pouličních bouřích, které vypukly proti Němcům v brazilských městech, když vyšla najevo možnost, že si Němci vyhlédli Brazílii jako náhradu za své ztracené kolonie. Sám Vyšata před nimi prchal do bezpečí pivovaru. Z důvodu rakouského občanství nakonec přišel o práci, kterou potom jen těžce sháněl.

²⁵² ČECH-VYŠATA, F. *V žáru pamp*, s. 20

²⁵³ Tamtéž, s. 22. Ve třetím díle cestopisu však již Vyšata psal: „Argentina vychází velice vstříc vystěhovalcům všech národů. Každý emigrant může žít 5-10 dní v emigračním hotelu na státní útraty. Tento hotel je dnes pravý palác uprostřed zahrad a parků, mající více velkých, moderních budov. Není to již ta budova stará a plná nečistoty a hmyzu, která byla dříve postrachem vystěhovalců.“ ČECH-VYŠATA, F. *Z tajů Kordiller*, s. 87

v Buenos Aires usedlí, kteří neskrblili radami i pomocí pro nově příchozí.“²⁵⁴ Sám se v něm v pozdějších letech nikdy neopomněl zastavit, projížděl-li tímto argentinským městem.

Za největší přínos Vyšatových cestopisů považuji zmapování lokalit čsl. vystěhovaleckých komunit a zaznamenání všech kontaktů autora s bývalými krajany, které na svých cestách potkával nebo o nichž se dovídal, (uváděl vždy celá jejich jména). Oproti J. L. Erbenovi se častěji ve svých cestopisech zmiňoval o těchto setkáních, líčil vyslechnuté životní příběhy. Otázce vystěhovalectví do Latinské Ameriky věnoval v prvním dílu trilogie dokonce celé kapitoly (Na rozloučenou s Argentinou, Našim emigrantům do Jižní Ameriky), v nichž chtěl vypsát příčiny zklamání jedněch a vítězství druhých i své rady a zkušenosti případným budoucím vystěhovalcům.

Jeho dílo tak přináší i dnešnímu čtenáři zajímavou informaci o tehdejších množstvích čsl. vystěhovalců v jednotlivých zemích Jižní Ameriky, jejich úspěších i nezdarech. Ještě větší význam však měly tyto cestopisy pro čtenáře dobové, mezi nimiž bylo zajisté mnoho potenciálních emigrantů. Ti měli prostřednictvím Vyšatových spisů jedinečnou možnost dovědět se o příležitostech a hlavně hrozbách čekajících na přistěhovalce v zemích Jižní Ameriky. Těmi byly různé, československému zemědělci málo známé, katastrofy v podobě kobylek, mravenců, sucha, požárů, písečných bouří, atd. Jediná možná cesta ke zbohatnutí v Jižní Americe byla podle autora cesta dlouholetého strádání, neochvějně vytrvalosti a přímo mučednické trpělivosti. „*Kdyby mnohý z vystěhovalců doma pracoval s takovou intenzivností a pílí, jako zde musí pracovati, pak by ho byl již ve staré vlasti úspěch neminul a došel by tam ještě dříve vytouženého blahobytu, nežli zde v bezohledné cizině.*“²⁵⁵ Ačkoli, jak Vyšata sám psal, snažil se čtenáře před krokem do neznáma varovat a výslovně doporučoval jen tzv. „uvědomělé vystěhovalectví“ pro

²⁵⁴ ČECH-VYŠATA, F. *V žáru pamp*, s. 22-23

²⁵⁵ ČECH-VYŠATA, F. *Z tajů Kordiller*, s. 84-85

dlouhodobě nezaměstnané,²⁵⁶ některé pasáže, třeba nechtěně, přímo vábily tehdejší chudší vrstvy venkovského obyvatelstva, pociťující ve vlasti nedostupnost úrodné půdy: „*Podél trati dozrávaly obrovské lány obilí, hlavně pšenice, lány tak nekonečné, že přirovnati jejich rozsáhlost k moři jest jedině správné.*“²⁵⁷ „*Okolí bylo plno zvěře, jak užitečné tak škodné, a byla to pravá lovecká radost zamířiti na lišku nebo divoké holuby, na protivně křiklavé a velice škodlivé papoušky i martinety a perdizy, o málo menší našich koroptví a křepelek. Bylo jich všude tolik, že nebylo možno ani sbíratí všechnu kořist a nechával jsem ji později na pospas nočním dravcům.*“²⁵⁸ „*Rozsáhlé zdejší pampy jsou plny dobytka, volně se pasoucího. Obdělaná pole tvoří zde statky, proti nimž i naše panství jsou malá.*“²⁵⁹ „*Při jídle vykrajují Argentinci labužnický jen nejlepší sousta a zbytek, který by v Evropě uživil celou rodinu, hází se psům a slepicím.*“²⁶⁰

Jindy ovšem z jeho líčení zaznívalo opravdové varování před nerozvážnou emigrací, jak prostřednictvím vlastních příhod, tak z převyprávění tragických osudů některých vystěhovalců. Hned při první kolonizační výpravě do argentinského vnitrozemí, které se zúčastnil, sám poznal, že mnohý zaměstnavatel byl vlastně novodobý „... *otrokář, lákající nezkušené přistěhovalce do nehostinných pustin v Chaco Austral, kde jsou mu vydáni na milost a nemilost, nemajíce možnosti dovolati se zde v pralesích zákonné ochrany.*“²⁶¹ Z tragických osudů krajanů mohl být odstrašujícím příkladem čtenáři třeba dojemně převyprávěný příběh rodiny Jelínkových z Českých Budějovic. Vyšata je poznal v Rosariu, kde oba manželé pracovali v železárnách, ale po čase se rozhodli věnovat „namáhavější, ale zdravější“ práci rolnické. Odešli proto s dvěma malými dcerami a naspořenými 1000 pesos za nabídkou brazilské vlády, která rozdávala půdu v Estado Paraná. S přiděleným pozemkem asi 60

²⁵⁶ „... musím začítí radou, aby každý, kdo má býti doma z čeho živ a koho nevede do ciziny zájem badatelský, obchodní nebo sportovní a pod., zůstal raději doma a nepouštěl se bez náležité jistoty do Jižní Ameriky.“ Tamtéž, s. 213

²⁵⁷ ČECH-VYŠATA, F. *V žáru pamp*, s. 78

²⁵⁸ Tamtéž, s. 79

²⁵⁹ Tamtéž, s. 80

²⁶⁰ ČECH-VYŠATA, F. *Z tajů Kordiller*, s. 89

²⁶¹ ČECH-VYŠATA, F. *V žáru pamp*, s. 43

hektarů si Jelínkovi mysleli, že jim začal šťastný život. Pan Jelínek ale později Vyšatovi při náhodném setkání vylíčil, jak jej těžce dobývaný prales postupně připravil o obě dcerky i ženu a jeho samotného, zesláblého a zežloutlého nemocemi, vyhnal na poslední cestu do vlasti. Vyšata připojil pro čtenáře i dovětek, jak později po návratu domů zjišťoval další osud tohoto krajana. Prý se mu podařilo vrátit do vlasti, ale klidu už tam nenalezl. Skočil ze železničního mostu do Vltavy a utonul.²⁶² Podobných tragických osudů nalezneme ve Vyšatově díle, stejně jako v díle ostatních srovnávaných autorů (snad mimo Forejta), mnoho.

Na svých cestách krajem se ovšem Vyšata seznamoval také s místním obyvatelstvem. Dle mého názoru se na ně někdy díval s despektem, jindy se naopak snažil o empatický přístup. Mezi časté komentáře na adresu domorodců patřila kritika jejich osobní hygieny,²⁶³ lenosti a neschopnosti vymanit se z veliké bídy, ve které žili. Přitom Vyšata sám z vlastní zkušenosti poznal příčiny ubohého stavu domorodého obyvatelstva: „... a když jsme seznali i další vykořisťující opatření svého zaměstnavatele, pochopili jsme celou tu hroznou bídu zdejších i jiných Indiánů odkázaných na moderní otrokáře, kterými téměř vesměs tito statkáři – estancieros jsou.“²⁶⁴ „Bylo to nejtemnější otroctví, v němž je jejich pán vyssával až do úplného ztracení lidské důstojnosti, takže pojem rudého člověka byl zde zaměněn v pojem mluvícího zvířete.“²⁶⁵

Jindy byly příčinou bídy geografické a klimatické podmínky, jako např. v bolivijských Andách: „Zdejší lid jest vzorem nenáročnosti a skromnosti, která se blíží k asketismu. ... Lid je chudý, bez výdětku,

²⁶² Tamtéž, s. 149-153. Zajímavé je i zdůvodnění neštěstí Jelínkovy rodiny. Přes počáteční těžkosti byli prý všichni tak šťastni a spokojeni v jejich novém domku, že zapoměli na celý ostatní svět, ba i na vlast a rodiče. Za tento hřích potom byli krutě ztrestáni. Zde můžeme vidět další ukázkou autorova nabádání krajanů, aby ani v daleké cizině nezapomínali na rodnou vlast.

²⁶³ Na jednu stranu špatnou hygienu u domorodců kritizoval, na druhou stranu přitom sám na cestách přišel na výhody „zanedbaného stavu“ a mnohdy jej praktikoval, prý z ohledu na osobní bezpečnost: „... Neboť jako jest u nás v Evropě špína a zanedbaný zevnějšek předmětem hnusu a opovržení, jest zde zevní čistota známkou určité zralosti k zákeřné ráně, ježto ctitel čistoty a pořádku jistě stojí za přepadení.“ Tamtéž, s. 196

²⁶⁴ Tamtéž, s. 42

²⁶⁵ Tamtéž, s. 44

odkázán pouze na málo úrodná svá políčka a lamy. ... Trpí velmi chladem i hladem a jeho úmrtnost jest veliká.“²⁶⁶ Průběžně tedy čtenáře seznamoval s údělem domorodého obyvatelstva v zemích Latinské Ameriky, od zahnání Indiánů do nehostinných míst, vykořisťování, až po beztrestné zabíjení: „... běloši dávají přednost hrubému násilí před výchovou a prostě toho Indiána, který se nechce jakékoliv jejich vůli podrobiti, bez všech procesů odstřelí, jest to zde všeobecný zvyk.“²⁶⁷. „...bílí lovci přicházejí sem ze severu ... a olupují ubohé Chongolos o jejich úlovky. Nedá-li si Indián svou právoplatnou kořist bez náhrady odníti, jest bez milosrdenství a bez rozpaků odstřelen. Vždyť jest to jen Indián! Bylo mi opravdu líto těchto dětí přírody, které „kulturní“ běloši degradovali na zvěř.“²⁶⁸ Indiány tedy litoval, otázkou ovšem zůstává, jestli sám uznával rovnost mezi domorodým obyvatelstvem a bělochy nebo jestli tak trochu nepřijal v Americe v té době všeobecně rozšířené nahlížení s despektem na „nekulturní Indiány“.²⁶⁹

Celkově by se asi dalo říci, že Vyšatovy cestopisy ve srovnání s Erbenovými přinesly dobovému čtenáři menší škálu informací. Protože byly zaměřeny převážně na vlastní cestovatelovo putování, geografické popisy krajiny, klimatu, na zmíněné informace o československých vystěhovaleckých osadách i jednotlivých krajanech a na problematiku jihoamerického vystěhovalectví vůbec, zmínky z ostatních oblastí jsou jakoby plytšího charakteru. Nenajdeme v nich, až na výjimky,²⁷⁰ rozsáhlejší líčení z dějin jihoamerických států, odbornější popisy fauny či flóry nebo různá jiná poučení odbornějšího (např. technického) charakteru, nám známé z Erbenových děl. Vyšata byl laickým

²⁶⁶ ČECH-VYŠATA, F. *Z tajů Kordiller*, s. 122

²⁶⁷ Tamtéž, s. 21-22

²⁶⁸ Tamtéž, s. 13

²⁶⁹ Podle mého názoru se vlivu tohoto despektivního pohledu bělocha na Indiána tolik rozšířeného v celé Americe neubráníl žádný ze srovnávaných autorů (v porovnání např. s jiným našim krajanem pohybujícím se ve stejné době v Latinské Americe – A. V. Fričem)

²⁷⁰ Výjimku tvoří např. kapitoly z dějin Inků: Památkami zlatého císařství, Trochu historie Perú, Mravy a obyčeje peruánských Inků, Pověsti a báje Inků, které ovšem neobsahovaly mnoho seriózních informací. Zaujalo mě ale, že v kapitole Indiánský hrabě Monte Christo Vyšata převyprávěl poměrně neznámé osudy bratra Gabriela Túpaca Amaru – Juana Túpaca Amaru, snad jediného z vypovězených příbuzných, který přežil španělské vězení a vrátil se před svou smrtí ještě zpět do Nového světa. Více informací o něm nalezneme v knize: ROEDL, B. *Ve jménu inky Túpaka Amaru*, Praha: Scriptorium, 1998, s. 301-302

pozorovatelem, proto můžeme konstatovat, že z hlediska vědy (geografie, přírodních věd, národopisu) jeho cestopisy neměly pravděpodobně příliš velkou hodnotu, přesto řadovému čtenáři přinesly spousty zajímavých informací a sloužily velmi dobře jako již zmíněný informační zdroj pro potenciální emigranty.

Mnoho Vyšatových pozorování života v jihoamerických zemích se shodovalo s Erbenovými (i s názory ostatních cestovatelů): např. negativní první dojem z Buenos Aires, odsuzování nedostatečné hygieny domorodého obyvatelstva, kritika úplatkářství, neschopnosti vojsk, atd.

Stejně jako Erben se i Vyšata často zastavoval v zahraničních československých spolcích, příležitostně se zapojoval i do jejich činnosti, jak se můžeme dovědět ze závěrečného dodatku k trilogii: *„Všude tam, kde byla naše kolonie, zúčastňoval jsem se prací spolkových ... Hlavně v pohnutých dobách válečných bylo množství práce a bylo nutno pracovat za tři. Za tři? Nikoliv, za padesát, za sto vlažných soukmenovců jsme museli pracovat, nesmělo se šetřit ani penězi ani časem, jinak by byla celá naše zahraniční akce uvázla na písku a vyzněla naprázdno.“*²⁷¹ Je jisté, že mezi československými vystěhovalci v Latinské Americe se stal Čech-Vyšata ve své době osobou všeobecně známou. Netajil se tím jednak sám ve svých cestopisech (krajané ho prý poznávali mnohdy dříve, než se jim sám plně představil), ovšem potvrzoval to například také další ze srovnávaných autorů, Alan Forejt, ve své knize *Za karavanou mrtvých*: *„... nejznamenitější jihoamerický tulák Franta Čech-Vyšata. – František? Vy ho znáte? – Kamaráde, kdo by ho z Jihoameričanů neznal?“*²⁷²

²⁷¹ ČECH-VYŠATA, F. *Z tajů Kordiller*, s. 248

²⁷² FOREJT, A. *Za karavanou mrtvých*, Praha: Český čtenář, 2. vydání, 1941, s. 9-10

6.2 Alan Forejt

Dalším méně známým Čechem poznávajícím Latinskou Ameriku ve 20. a 30. letech 20. století byl žurnalista Alan (pseudonym) Vladislav Forejt. Narodil se 8. května 1897 v Rokycanech, zemřel 10. října 1974 v Dobřichovicích. O svém putování světem nepsal přímo cestopisy, ale je autorem několika románů, majících s cestopisy mnoho společného: *Od Kordiller k Mississippi: Potulky českých novinářů – skautů po Americe* (1930); *Za karavanou mrtvých: Zápisky z automobilové pouti za mrtvým městem královny ze Sáby* (1938); *Amerikou s prázdnou kapsou* (1941); *Bagdád volá Chicago* (1941); *Žlutí křižáci: Cesty automobilu* (1942); *Pampa Florida* (1943).²⁷³

Pro porovnání s dílem cestovatele J. L. Erbena jsem si vybrala Forejtův román *Bagdád volá Chicago*. Ačkoli to z názvu není na první pohled patrné, ústředním tématem jsou autorovy zkušenosti a zážitky z pobytu v jihoamerických zemích.

Přestože hlavní hrdina²⁷⁴ začal své vyprávění v iráckém městě Bagdádu, brzy se se svým přítelem přesunul z asijského kontinentu přes Afriku do Jižní Ameriky. Tam si na cestování vydělávali (podobně jako J. L. Erben) prací: nosili žoky s kávou v brazilském přístavním městě Santos, pěstovali bavlnu v Argentině v oblasti Gran Chaca pod řekou Rio Bermejo, vyzkoušeli si i tvrdou práci v chilských ledkových polích, atd. Mezitím se účastnili mnoha dobrodružných podniků, jakými bylo hledání zlata nebo činčil v bolivijských horách, lov žraloka na tichomořském pobřeží, plánování obchodu se zmenšenými sušenými lidskými hlavičkami v Peru, atd. Stejně jako J. L. Erben či Vyšata se nadlouho nikde neusazovali, po určitém čase na jednom místě se jich zmocňoval cestovatelský neklid: „Život v rančíku byl šťastný a bezstarostí a přeci jsme začínali být neklidní. Celý nádherný svět ležel před námi a lákal

²⁷³ Téměř všechna tato díla se dočkala ve čtyřicátých letech 20. stol. i svého druhého vydání.

²⁷⁴ Protože je hlavní hrdina bezejmenný, můžeme si jej lehce ztotožnit s autorem A. Forejtem, (který měl díky poznávání cestováním široký přehled o světě, podobně jako J. L. Erben).

*neuhazitelnou mocí.*²⁷⁵ Než dorazili k cíli své cesty, USA, stihli navštívit a poznat mnoho jihoamerických zemí, z nichž podrobněji autor seznámil čtenáře prostřednictvím vyprávění hlavního hrdiny především s Brazílií, Paraguayí, Argentinou, Bolívií, Kubou a Mexikem (na závěr ještě samostatně shrnul informace o praktickém životě a zkušenostech z těchto zemí). Mnohé pasáže v knize měly naopak čistě románový charakter, např. vyprávění o luku indiánského náčelníka, který sám spadl ze zdi, o zombiích na Haiti, aj.

*„Poutník na trati Bagdad-Chicago měl domov tam, kde si právě čepici pověsí.“*²⁷⁶ Hlavní hrdina a jeho přátelé putovali zeměmi amerického kontinentu, v každé z nich se snažili sžít a ztotožnit s místními obyvateli, vyprávět čtenáři o jejich životě.

Paraguay (ve shodě s J. L. Erbenem) označili za požehnanou zemi, jedinou na světě, kde může být člověk živ při nejmenší práci. Dobové poměry v Paraguayi přirovnali k situaci panující v USA před sto lety.²⁷⁷ Popsali vyrůstající kolonii českých osadníků v paraguayských hlubokých pralesích nalevo od řeky Paraná – konkrétně budování nové existence rodiny Komárkových²⁷⁸ a jejich hospodaření na jednoduchém ranču. Informovali o způsobu nákupu půdy, dávali rady příštím emigrantům: *„Země byla laciná a nesmírně úrodná. Při uzavření koupě bylo nutno složit menší částku a ostatní se platilo v nízkých ročních splátkách.“*²⁷⁹ *„Žádný zkušenější kolonista nechtěl by jen pampu bez pralesa. Pro nováčka zdála by se pampa mnohem lepší, je bez stromů a tedy bez těžké práce spojené s mýcením pralesa. Avšak její půda nedá se s úrodností lesní prsti srovnat.“*²⁸⁰ Srovnání evropského života s tím v paraguayské kolonii viděli jako ostatní doboví cestovatelé takto: *„Život v kolonii je*

²⁷⁵ FOREJT, A. *Bagdád volá Chicago*, Praha: Alanovo nakladatelství, 1947, s. 98

²⁷⁶ Tamtéž, s. 166

²⁷⁷ Tamtéž, s. 69

²⁷⁸ Vzhledem k žánru díla pravděpodobně nelze spoléhat na pravdivost příjmení kolonistů.

²⁷⁹ FOREJT, A. *Bagdád volá Chicago*, s. 71. Tyto informace mohly být pro čtenáře poněkud zavádějící. V tomto případě se jednalo o půdu blízko civilizace, kdy byly podmínky pro kolonizaci ještě velmi výhodné – na rozdíl od pozdější doby, kdy se rozprodávaly již jen těžko dostupné pozemky hluboko v nehostinném vnitrozemí.

²⁸⁰ Tamtéž, s. 72

trochu rozdílný od evropského. Takový prostší a méně uchvátaný, bez těžkých starostí a všelijakého soužení.“²⁸¹ „Není tu mnoho kolonistů ... Žijí podle svého, nespoutáni řády a morálkou a nezdá se, že by jim něco chybělo.“ ... „Požehnaná Paraguay nemá starostí a nespíchá.“²⁸² Následující řádky nám mohou velice připomínat Erbenův názor na Paraguayi: „Rozkošná Paraguay nabízí bohatě mnohé radosti, nesmí se však na ní žádat bohatství. Je to chudá kráska a manželství s ní je milování z lásky. Kdo hledá peníze, může jít třeba do sousední Argentiny.“²⁸³

Další zážitky byly vyprávěny již z **Argentiny**: „Žijeme v Argentině pod Rio Bermejo a pěstujeme bavlnu.“²⁸⁴ Prostřednictvím hlavního hrdiny sděloval autor své vlastní zkušenosti s pěstováním bavlny (způsob ochrany mladých sazenic, informace o škůdcích úrody, o sklizni, dopravě bavlny na trh do osady, utržené ceně, atd.). „Žije nás tu v bavlnářském kraji asi 1200 samostatných slovanských hospodářů a v osadě sejdem se v hostincích „Slavia“, „Sparta“ nebo „Moravia“.“²⁸⁵ Následující ukázka připomíná téměř jakousi proemigrační propagandu, reklamu na šťastný život v argentinských koloniích: „Žijeme tu na osamělých čákrách uprostřed pralesů a pokud jde o živobytí, máme se dobře. Vepřového masa, tuku a mouky je nadbytek, na nějakou slepici nikdo nehledí. Téměř nikdo se o ně nestará, vajec je hodně a mícháme-li si je k večeři, pak jich natlučeme mísu velkou jako umyvadlo.“²⁸⁶ Tyto řádky musely znít jako rajská hudba lidem z válkou poničené Evropy, trpícím nedostatkem potravy, pracovních příležitostí i vlastní půdy. Dokonce i když protagonisté líčili nájezd obávané pohromy argentinských zemědělců – kobylek- na čakru rodiny Divíškových, měla tato příhoda šťastný konec,

²⁸¹ Tamtéž, s. 71 Forejt na rozdíl od Erbena, Vyšaty nebo Kodýtkové neuváděl mnoho tragických osudů československých kolonistů v Latinské Americe, zdá se jako by měl pozitivnější, optimističtější pohled na vystěhovalectví.

²⁸² Tamtéž, s. 65

²⁸³ Tamtéž, s. 73

²⁸⁴ Tamtéž, s. 73

²⁸⁵ Tamtéž, s. 73. Z první osoby plurálu můžeme vidět ztotožňování autora s hrdiny, hrdinů s místními obyvateli – kolonisty. „Sparta, Slavia a Moravia“ byly pravděpodobně velmi oblíbené a rozšířené názvy, jimiž si kolonisté pojmenovávali v nové vlasti hostince, hotely apod. (Např. i ve Forejtově knize Pampa Florida se takto jmenují pro změnu hotely.)

²⁸⁶ Tamtéž, s. 74

neokřídlené kobylky se podařilo odklonit od bavlníkové plantáže. „*Od Rio Bermejo táhnou kobylky. ... Na ranči pantáty Divíška je 80 hektarů bavlny. To je aspoň 80 tun čisté sklizně. To je odměna za strašlivou práci v mračnech moskytů a polvorinů, za úmornou dřinu pod žhavým nebem, za probdělé noci pod hustou sítí proti hmyzu, za značné výlohy od skalice zelené počínaje, za všecku bédnost kolonova života a za marnou touhu po staré, horoucně milované vlasti.*“²⁸⁷ Vidíme ale, že se čtenáři konečně dostala také informace o záporech života v argentinské kolonii, doposud líčeném jen v krásných barvách. V zápětí ovšem opět idealizace jihoamerického kolonisty: „*Jihoameričtí farmáři na hranici kultury jsou lidé řezaní z tvrdého dřeva, milují tvrdý pionýrský život, zápasí udatně a vyhrávají.*“²⁸⁸

Z negativ života v kolonii byla zmíněna ještě například příhoda demonstrující tehdejší nedostatečnou dostupnost kvalitnější zdravotní péče ve vnitrozemských oblastech Argentiny. Kolon Vaňek, který vyhledal s frakturou nohy sto km vzdáleného lékaře, u něj našel za drahé peníze místo uzdravení smrt.

Zvláštní pozornost věnoval vypravěč také českým ženám²⁸⁹ doprovázejícím své muže za oceán. „*Co všechno naše česká žena dokáže! Jak se dovede přizpůsobit a jak dovede bojovat s životem až za neuvěřitelně těžkých podmínek!. ... Mnohé z nich byly matkami a kromě nanejvýš svízelné práce a těžkých starostí o živobytí musily se starat i o bezpečnost svých dětí, o bezpečnost uprostřed pralesů plných divoké zvěře a jedovatých hadů. ... a žena, zvyklá hospodařit v požehnané české zemi, musila se naučit hospodařit z ničeho.*“²⁹⁰ Muži si prý vždy posílali do vlasti pro české nevěsty. Děti musely jezdit na koni pralesem i dvacet km do osady s českou školou. Přes všechny tyto „komplikace“ však

²⁸⁷ Tamtéž, s. 77

²⁸⁸ Tamtéž, s. 80

²⁸⁹ Z ostatních srovnávaných autorů by se dalo říct, že zvláštní pozornost ženám věnovala již jen A. Kodýtková, neboť J. L. Erben snad jen občas okomentoval vzhled domorodých žen a Čech-Vyšata se ženami zabíral spíše jen jako jeho vdavkuchtivými obdivovatelkami.

²⁹⁰ FOREJT, A. *Bagdád volá Chicago*, s. 85-86. Tato slova opět prozrazují nelehké životní podmínky kolonistů v Argentině.

v románu zaznívalo ústy kolonistů i vypravěče: „*Máme rádi Argentinu a milujeme starou vlast.*“²⁹¹ Kromě života krajanů se čtenář dověděl i o životě domorodých pralesních obyvatel, jejich pověrách, atd. Také si pomocí historického exkurzu do doby počátku 16. stol. připomněl historii objevných plaveb Kolumba, Magalhaense, Vespucciho, Orellana,... Byla mu dokonce nabídnuta (v té době populární) hypotéza, že Amerika byla objevena Evropany mnohem dříve před Kolumbem.²⁹²

Další velikán jihoamerických dějin 16. století byl připomenut při návštěvě Peru, Limy. Prohlídku rakve s ostatky slavného dobyvatele Francisca Pizarra v limské katedrále²⁹³ komentovali takto: „*Kdysi všemocný Pizzaro tu leží uboze pod sklem, aby se ukazoval lidem za několik haléřů.*“²⁹⁴ Následoval Pizarrov životní příběh, líčený s obvyklou dávkou kritiky, která snad již tradičně chyběla při následném zidealizovaném popisu Pizarrem dobyté říše Inků: „*Pizarrovy ruce smočeny byly do lidské krve až po ramena. Sviňáček se stal pánem a zajíkal se rozkoší nad lidskou hrůzou a neštěstím. A nakonec bídně zahynul.*“²⁹⁵ Inkové byli do protikladu vylíčení jako „... vysoce kulturní národ. Měl nádherná, kamenná města, jeho úrodná pole byla zavodňována dokonalou soustavou kanálů, chrámy svítily zlatem, rozměrná skladiště byla naplněna zásobami, lidé byli šťastní a zdraví a všechno vedl prozíravě ušlechtilý vládce, posvátný Inka.“²⁹⁶ Podobně nekritický by se snad mohl zdát autorův popis a chvála dávné práce misionářů, které prý do počátku dvacátého století nikdo nedovedl nahradit: „*Vzdělání a stateční přišli sem z Evropy a za poměrů nanejvýš svízelných dovedli vytvořit z nepřátelské divočiny krásný domov. ... Zbídačené a nemocemi soužené domorodce naučili lidskému životu, založili krásné osady a úrodné plantáže a všem se vedlo dobře. V pralesích děl se zázrak. ... Lovci lebek odkládali otrávené šípy a*

²⁹¹ Tamtéž, s. 86.

²⁹² Tamtéž, s. 99-102, 113

²⁹³ Tutéž návštěvu popsal shodně i Erben ve svém cestopise *Po stopách dobyvatelů, osvoboditelů a diktátorů*, s. 34

²⁹⁴ FOREJT, A. *Bagdád volá Chicago*, s. 119-120

²⁹⁵ Tamtéž, s. 121

²⁹⁶ Tamtéž, s. 120

*cháпали se náradí k práci na polích. Těžké nemoci pomalu mizely, lidé byli zdraví a spokojení.*²⁹⁷ Tady by se ovšem dalo se zmíněným „zázrakem“ do jisté míry souhlasit. Autor naznačil i stále přetrvávající nostalgii domorodého obyvatelstva po misionářských učitelích. Po odchodu jezuitů se prý země vrátila do původního stavu bídy, nemoci a beznaděje.

Další komentovanou změnou byla novodobá proměna hor, které se z posvátných míst staly pohřebišti horníků a dělníků pracujících a umírajících pro cizí zájmy. *„Nyní hovoří ledek, chilenská poušť Atacama zvoní ocelí a v jejich suchých útrokách duní bouře dynamitu. Dříve tu byli bozi a nyní jsou tu galeje ...“*²⁹⁸ Hrdinové se chtěli pokusit vydělat si nějaké peníze na ledkových polích, ale *„to, co jsme v několika málo dnech viděli, stačilo k tomu, abychom toho nechali a šli dále po svých.“*²⁹⁹ Následně byl čtenář poučen o bídném životě dělníka – moderního člověka - dobývajících ledek v poušti Atacamě či těžícího v hloubi pralesa tvrdé quebračové dřevo. Obě práce byly vylíčeny jako *„horší nad všechno pomýšlení“*³⁰⁰ *„Buď nebe milostivo každému, koho povevou vysoko proti proudu Parany a pak na voze s volským spřežením nad Rio Pilcomayo.“*³⁰¹ Tyto „pracovní příležitosti“ se tak řadily k mnoha ostatním, před kterými byli potenciální emigranti prostřednictvím rozebíraných cestopisných děl varováni. (Také Forejt zařadil do svého románu vyprávění historie boje o světový monopol na kaučuk a popsal i vznik nám z Erbenových cestopisů dobře známých Fordových plantáží v Brazílii.)

Dále se vypravěč přesunul do Střední Ameriky, kde upozorňoval na parazity, nebezpečný hmyz³⁰² a jeho nespočetné oběti: *„Táhli jsme*

²⁹⁷ Tamtéž, s. 126-127

²⁹⁸ Tamtéž, s. 128

²⁹⁹ Tamtéž, s. 130

³⁰⁰ Tamtéž, s. 135

³⁰¹ Tamtéž, s. 137. Tzn. za práci do quebracherie (místo, kde se zpracovává tvrdé dřevo stromu quebracho)

³⁰² Jako všichni i Forejt je vyjmenovává: komár, polvorino, bicho colorado,.. Tamtéž, s. 145

*Panamou ke Costarice a polykali chinin.*³⁰³ „Na trati od Atlantiku k Pacifiku je mnoho pražců a pro každý umřel jeden člověk. ... Tito mrtví bývali dělníky při stavbě průplavu a umírali ve skupinách. ... Zabil je komár s nákazou černé zimnice.“³⁰⁴ V **Mexiku** autor projevil (shodně s Erbenem i Vyšatou) sympatie k pomalejšímu rytmu života, odkládajícímu vše odkladné na zítra, „mañana“. „*Nezlobte se, señore, mañana, mañana určitě. Hleďte pane, co je příjemného, užijte dnes, na všecko ostatní je času dost až zítra. Mañana, amigo, určitě...*“³⁰⁵ Velký rozdíl rytmu života oproti Mexiku potom hrdinové pocítili, když se dostali do **USA**. „*V bráně má každý kartičku se svým číslem, zasune ji do píchacích hodin, stiskne páčkou a přijde-li půl minuty po sedmé, ukáže se na kartičce číslo červené. Dobrá, je to jeho věc, nikdo se nehněvá, jen výplatní obálka bude hubenější. Za červenou minutu strhne se plat celé hodiny, za třicet minut dvě a později se do továrny nemůže.*“³⁰⁶

K dalším obvyklým připomínkám srovnávaných autorů patřilo také upozornění na obtíže vzdělaných Evropanů se sháněním první práce v Americe. Nevynechal jej ani Forejt: „*Evropští lidé s akademickými tituly myjí tu, za mořem, obyčejně nádobí. Jejich první a pečlivě opatrovaná práce bývá v umývárkách velkých hotelů.*“³⁰⁷

Z občasných zmínek o domorodém obyvatelstvu je patrný citlivý přístup autora k nezáviděníhodné situaci Indiánů a jeho opravdu kladný vztah a náklonnost k nim. Např. zatímco Erben se o společné jízdě vlakem s domorodým obyvatelstvem vyjadřoval hodně kriticky na adresu „špinavých a zblešených“ spolucestujících, Forejtovi hrdinové prožívali společnou jízdu jinak: „*Jeli jsme transandinskou drahou do La Paz, chvěli jsme se zimou v nevytápěných, rozeschlých vozech a dělili jsme se*

³⁰³ Tamtéž, s. 145

³⁰⁴ Tamtéž, s. 144

³⁰⁵ Tamtéž, s. 160

³⁰⁶ Tamtéž, s. 176

³⁰⁷ Tamtéž, s. 175

*s cestujícími Indiány o skrovné zásoby sušenek a salámu z oslího masa.*³⁰⁸

Skutečnou situaci Indiánů v některých oblastech Forejt čtenáři věrohodně vylíčil (podobně jako Vyšata či Erben): „*Indián z jihoamerických savan a pralesů nemá dobu hájení jako lovná zvěř, je stále volný jako škodná. Je to člověk nikoho a každý si může vzít jeho život. Nezáleží na něm, nikdo se o něho nestará, je mimo zákon. A to znamená, že pro jeho smrt nemůže být někdo souzen.*”³⁰⁹

Sám Forejt se o domorodcích negativně nevyjadřoval, celá kniha má z mého pohledu mnohem pozitivnější, ale také zidealizovanější pohled na Latinskou Ameriku a případnou emigraci do jejích zemí (dáno pravděpodobně žánrem knihy). Jen velmi zřídka čtenář našel skryté varování před neuváženým odchodem do Jižní Ameriky: „*Cestování na Pacifiku je velmi drahé a nikdo ať si nemyslí, že tam dostane něco zadarmo. Také pro lidi slabších nervů nebo nařuknutého zdraví to nic není. Od Bolívie na východ zajdou buď na zimnici nebo na něco jiného, ale zajdou jistě.*”³¹⁰ V závěru autor zařadil ještě shrnující část obsahující „existenční zprávy“ o zemích Latinské Ameriky, které měl možnost důkladněji poznat. Zejména informace z těchto stránek mohli oceňovat lidé zvažující možnost emigrace do Latinské Ameriky.

6.3 Anna Kodýtková

Do třetice můžeme naše srovnávání doplnit o dílo ženy – spisovatelky Anny Kodýtkové, která pobývala v Argentině v letech 1928 až 1949. Po svém návratu do Československa sepsala své vzpomínky na jihoamerický pobyt v románu *21 let v Argentině*, který vyšel poprvé roku 1951.

³⁰⁸ Tamtéž, s. 129

³⁰⁹ Tamtéž, s. 151

³¹⁰ Tamtéž, s. 116

Kodýtková byla jednou z prvních členek komunistické strany Československa. Této straně zůstala věrná i v Argentině, není tedy divu, že její kniha má velmi silný politický nádech (zvláště její druhá část). Již z úvodního slova je patrné, k jakému účelu byla vydána. Měla být vlastně „*neobyčejně poučným dokumentem o tom, že nikde za oceánem pro nikoho štěstí nekvete*“.³¹¹ Autorčino tendenčně laděné svědectví těžkého existenčního boje za oceánem mělo pomoci zamezit komunistickým režimem neschvalované emigraci obyvatel z Československa, varovat před nástrahami kapitalistických zemí. Přesto je tato kniha také (zejména první část) důležitým zdrojem poznání života (nejen) československých emigrantů v Argentině v době před druhou světovou válkou i během ní.

Anna Kodýtková, dcera železničního zřízence z Plzeňského kraje, je v úvodu vylíčena jako mladá uvědomělá příslušnice pracující třídy, která se (patrně v důsledku vlivu trampského hnutí) rozhodla odjet do Argentiny v době, kdy „*ještě nepadly poslední kusy pozlátka klamné hospodářské konjunktury, kdy svět za oceánem byl ještě otevřen těm, kteří chtěli v jízděm ztratit své úspory*“.³¹² Převážnou část svého pobytu v Argentině strávila v hlavním městě a jeho okolí, i když zažila také „dobrodružnější léta“ hospodaření v pralesní oblasti Misiones.

Přestože se před svým odjezdem snažila získat co nejvíce informací o Argentině³¹³ (mj. také návštěvou cestovatele A. V. Friče, kterému ve své knize děkuje za poskytnutí užitečných rad), je nutné přiznat jí velkou dávku odvahy a kuráže k tomuto kroku do neznáma. Jen málo žen se nejspíš tehdy vydávalo samotných za oceán. Tato odvaha a podnikavý duch ji neopustil ani v Argentině, proto byla schopná obstát ve všech těžkých zkouškách, které na ni na jihoamerickém kontinentě čekaly.

³¹¹ KODÝTKOVÁ, A. *21 let v Argentině*, Praha: Práce, 1951, s. 8

³¹² Tamtéž

³¹³ Ty mohla získat jen z velmi stručných brožur Ministerstva sociální péče (případně z dopisů emigrantů nebo agitačních letáků přepravních a kolonizačních agentur).

*“Pamatujte si, že jste emigrantka a ty nikdy nemají ustláno na růžích,”*³¹⁴ slyšela říkat po svém příjezdu do Argentiny.

Stejně jako ostatní srovnávaní spisovatelé i Anna Kodýtková prošla v Argentině mnohá zaměstnání. Zpočátku se v Buenos Aires snažila uchytit malováním hedvábných šátků, učila malování, pracovala v tiskárně. Po roce, s příchodem velké hospodářské krize, bylo ještě těžší nalézt uplatnění. Proto Kodýtkové nezbylo než přijmout nabídku krajana a vydat se s ním hospodařit do pralesa. Z počátečního nadšení ovšem velmi rychle vystřízlivěla, možná již při vystoupení z lodi v kolonii Eldorado, odkud si museli oba „čerství zemědělci“ Anna a Stanislav teprve prosekat cestu pralesem k zakoupené parcele. Přesto v pralese ve velmi těžkých podmínkách nějakou dobu vydržela. Důsledky světové krize však pocítovali i tam, proto si na přílepení pořídila podnikavá kolonistka Kodýtková ještě kočovný obchod s drobnou galanterií. Stala se také učitelkou dětí (českých, slovenských, polských, ukrajinských) v nedaleké kolonii, ovšem tuto práci vykonávala bezplatně. Po útěku z pralesa si našla Kodýtková na inzerát práci jako kuchařka v rodině německého uzenáře (v blízkosti Buenos Aires), za nějakou dobu se jí navíc naskytla příležitost přivydělávat si ještě malováním hedvábných šátků. Tehdy se seznámila se svým budoucím manželem, chemikem z Buenos Aires, a po roční známosti se za něho provdala. Věnovali se spolu zahradničení. Rok před vypuknutím 2. světové války ale manžel onemocněl a brzy zemřel. Kodýtkové začal boj s úřady, advokáty a argentinskými zákony o její dědictví. Obstála, mohla tedy pokračovat v zahradničení v teď už vlastním domě se zahradou. Ten se ovšem s koncem druhé světové války rozhodla prodat a vrátit se do vlasti. Nešlo to ale tak rychle, jak plánovala (z nedostatku lodí pro přepravu vojáků, zajatců, zboží do Evropy museli kolonisté čekat), proto si koupila ještě pozemek, na kterém si téměř sama (jen se dvěma pomocnicíky) postavila malý domek a začala znovu podnikat. Otevřela si obchod s venkovním

³¹⁴ KODÝTKOVÁ, A., cit. d., s. 37

občerstvením. Na jaře roku 1949 se konečně dočkala a vrátila se s výpravou reemigrantů z Argentiny zpět do vlasti.

Z nastíněného vyplývá, že Anna Kodýtková netoužila cestovat po Jižní Americe (nebyla tedy v pravém slova smyslu cestovatelkou). Odjela za zkušenostmi a nevadilo jí usadit se na jednom místě. Je dost pravděpodobné, že kdyby nezemřel její manžel, v Argentině by zůstala natrvalo a vedla by nejspíš šťastný a spokojený život po jeho boku. Pozdější knižní vzpomínky jsou však poznamenány komunistickou ideologií, odsuzováním emigrantství a všech „zakořeněných zel kapitalismu“. V jejím díle proto nenajdeme ukázky osudů vystěhovalců za mořem, které by měly šťastný konec. Nenajdeme tam ani pozitivní líčení krajů vhodných pro československou emigraci či pochvalná slova na adresu argentinské vlády a její péče o občany (včetně péče o imigranty). Naopak jsou v tomto díle velmi časté pasáže líčící neúspěch evropských kolonistů v Argentině, špatné podmínky pro přijíždějící zemědělce (často lákané podvodníky z agentur do nehostinných, civilizaci vzdálených míst),³¹⁵ nedostatek pracovních příležitostí ve městech, kritika kapitalismu (přihlížejícího podvodům a vydírání, obchodu s bílým masem, atd., neboť „peníze v kapitalistickém státě umlčí všechno“³¹⁶).

Hned po příjezdu do Argentiny poučila Kodýtková čtenáře o nástrahách, na jaké byla jako přistěhovalkyně upozorněna: nabízení odprodání výherního falešného losu nebo přímo strojku na peníze, další podvod se měl týkat dokonce krajanů. Již „aklimatizovaný a zkušený“ Čech přislíbil opatřit nově příchozímu a nezkušenému krajanu dobrou práci, místo jejího dojednání ale v hospodě dotyčného opil a obral o peníze,³¹⁷ a pod.

³¹⁵ Konkrétně zmínila Kodýtková např. agenturu pana Schwelma. Tamtéž, s. 103-104.

³¹⁶ Tamtéž, s. 30

³¹⁷ Je zajímavé že právě takový rozhovor mezi dvěma „pobudy“ již zdomácnělými v Buenos Aires a nově vyloděnými krajanů zachytil i J. L. Erben ve svém cestopise. Již „zkušený“ krajané zrazovali manžele „nováčky“ od práce na vyhlédnutém gruntě v Chacu, nechávali se zvat na skleničku a na oběd a zatím jim prý v hospodě určitě nějakou lepší práci seženou. ERBEN, J. L. *Po stopách dobyvatelů, osvoboditelů a diktátorů*, s. 125-126. Takové jednání ze strany „dřívějších“ emigrantů však nejspíš

O krajanech se ovšem celkově ve své knize Kodýtková příliš nezmiňovala, nedovíáme se proto (na rozdíl např. od Vyšatova díla, občas také Erbenova) další konkrétní jména emigrantů usazených v Argentině. Jedna z mála zmínek o krajanech je z doby 2. světové války. Autorka prožila tuto válku (na rozdíl od zmíněných cestovatelů) v Jižní Americe a alespoň krátkou zmínkou v knize zavzpomínala, jak se vedlo za války krajanům kolonistům. „*Území Chaca obývá mnoho slovanských rodin. Jsou to Češi, Slováci, Poláci, Ukrajinci a Rusové, z nichž mnozí jsou již staří kolonisté. ... Není tomu tak dávno, kdy jedna celá kolonie i s učitelem byla zatčena a vězněna pro obvinění z bolševismu. Tamější četníci, vyškolení po vzoru německých SS, užili při jejich výsleších všech možných způsobů týrání, což vzbudilo velké rozhořčení mezi všemi krajaný v Argentině. To je tzv. svoboda cizinců, kteří prý mohou užívat všech civilních a politických práv.*“³¹⁸ Sama válečné období vnímala takto: „*Toho času se totiž zdálo, že je v Argentině více Němců než národů jiných. Vystupovali nadutě a všude, na ulicích, ve vlaku, v tramvaji se roztahovali se svým časopisem La Plata Zeitung.*“³¹⁹ Její zkušenost se v tomto ohledu podobala Erbenově z doby před 2. světovou válkou. Většina technických sil v Argentině byla německého původu, „*inženýři a mistři prováděli osvědčený nacistický teror vůči dělníkům*“.³²⁰ Na konci války mohla Kodýtková se zadostiučiněním napsat: „*Když se však Rusové zmocnili Berlína, rázem se všichni nacisté jakoby ztratili. La Plata Zeitung zmizel z ulic spolu s německou konverzací. Všichni nacisté rychle začali mluvit španělsky a byli úžasně skromní.*“³²¹

Kritika vlády silně nakloněné německému nacistickému režimu, plnící jen formálně závazky vůči mocnostem válčícím proti Hitlerovi, se v díle

opravdu nebylo výjimkou. Jak se dočteme v článku na téma Imigrace Čechů do Latinské Ameriky v meziválečném období od Víta Rouče: „*No era excepcional que los checos que ya estaban en la inmigración, por ejemplo en Cuba, cruelmente robaban a sus connacionales.*“ ROUČ, V. Inmigración de los checos en América Latina en el período de entreguerras. In: *Ibero-Americana Pragensia: Supplementum*, 10/2002, Praha : Karolínium, s. 43-47

³¹⁸ KODÝTKOVÁ, A., cit. d., s. 157

³¹⁹ Tamtéž, s. 158-159

³²⁰ Tamtéž

³²¹ Tamtéž

objevila na více místech.³²² Později odsoudila Kodýtková také nového argentinského prezidenta Peróna³²³ za jeho populistickou rétoriku. Vyčítala mu, že sice vyhlásil pětiletý budovatelský plán pro novou Argentinu, ale neuskutečnil jej.³²⁴

Z politických otázek se dále autorka zabývala také severoamerickým intervencionalismem³²⁵ v Argentině, kterou označila za kolonii USA, kde mají Spojené státy ve všem hlavní slovo.³²⁶ Tomuto tématu dokonce věnovala samostatnou kapitolu ironicky nazvanou „Pomoc USA“. V ní bystře vyčetla Argentině nákup starých vraků aut, vysloužilých zámořských lodí a obstarožních letadel, za které musela Spojeným státům platit „*hodnotným masem, ovocem, obilím, kůží, tuky a vším, co na severu po válce potřebovali*“.³²⁷ Celý tento obchod, vychvalovaný v tisku jako „*hospodářskou pomoc velké bratrské severní země*“ označila Kodýtková jako docela obyčejnou kolonizaci.

Navíc severoamerické společnosti vlastníci největší masové továrny, chladírny a skladiště v Argentině souvisely také s dalším tématem, kterému věnovala autorka velkou pozornost. A tím bylo již zmíněné odsuzování kapitalismu, majícího za následek bídu argentinských dělníků. Kodýtková si díky silnému sociálnímu cítění (patrně ještě umocněnému politickou ideologií), všímala nejen bídné situace

³²² Tamtéž, s. 124

³²³ Juan Domingo Perón byl poprvé zvolen prezidentem Argentiny v roce 1946, mandát obhájil ve volbách roku 1952, avšak roku 1955 již musel uprchnout ze země, krátce se k vládě vrátil ještě před svou smrtí v letech 1973-1974. Perónova populisticky laděná ideologie (zvaná justicialismo) hlásala odklon a odmítnutí negativních stránek kapitalismu i komunismu a nastoupení tzv. „třetí cesty“. Více informací viz LUCENA SALMORAL, M. aj. *Historia de Iberoamérica*, tomo III, Historia Contemporánea, 3era edición, Madrid: Cátedra, 1998, s. 604-5 nebo CHALUPA, J. *Dějiny Argentiny, Uruguaye, Chile*, s. 211-212

³²⁴ KODÝTKOVÁ, A., cit. d., s. 169

³²⁵ Severoamerický intervencionalismus (finanční protektorát, vojenskou intervenci, politiku „velkého klacku“ nebo pozdější „dolarovou diplomacii“) zažily v některé ze zmíněných forem téměř všechny země Latinské Ameriky v období 1898 až 1930. Pojťe byl nahrazen „mírnější formou intervencionalismu“, tzv. politikou „dobrého sousedství“ 1933 až 1945. Více informací viz LUCENA SALMORAL, M. aj., cit. d., s. 414-453

³²⁶ KODÝTKOVÁ, A., cit. d., s. 169. Přitom právě ve 30. letech 20. stol. se bránila Argentina dopadu světové hospodářské krize tím, že se snažila podpořit rozvoj domácího průmyslu, kontrolovat a omezit import, snížit závislost na USA diverzifikací obchodních a politických vztahů spoluprací s tradičním soupeřem USA – Velkou Británií a také Německem. (Více informací viz LUCENA SALMORAL, M. aj., cit. d., s. 441)

³²⁷ KODÝTKOVÁ, A., cit. d., s. 160

domorodých Indiánů³²⁸, imigrantů, ale především nižších vrstev argentinského obyvatelstva. „*Bohaté a přepychové Buenos Aires má hranice, kde luxus končí a kde začínají přístavní a průmyslové čtvrti. Ty mají zcela jinou tvář než střed města. V těchto místech bydlí rodiny přístavních dělníků, dělníků z továren na masové konzervy, zde bydlí pracující z jatek, chladíren a různých skladišť. A všichni bydlí bídě.*“³²⁹

Právě v bytové krizi viděla velký problém. „*A z této bytové krize se vytvářejí všechny důsledky kapitalistického hospodaření: spekulace, úplatkářství, vyděračství, podvody.*“³³⁰ Všechny dělníky shodně označila za vydědence společnosti, které barikády zákonů a policie oddělily od spravedlivého výdělků, také zahraniční společnosti vydělávající ohromné sumy ročně jim nespravedlivě zamítaly všechny požadavky na zvýšení mezd.³³¹ (Při příležitosti líčení života dělníků Kodýtková ještě připomněla, že také mnoho slovanského lidu nalezlo na stavbách hráze či metra v Buenos Aires svou obživu i smrt.³³² Podobné připomínky o smrti Evropanů na různých stavbách v Latinské Americe však nalezneme u všech ostatních srovnávaných spisovatelů.)

Kodýtková byla také velkým kritikem argentinské soudobé kultury (importované opět z USA), nedostatečného školství a vysokého počtu analfabetů (zatímco třeba Erbenovi se zdálo, že právě Argentina s tímto problémem úspěšně bojovala³³³).

Závěrem tedy můžeme říci, že zatímco komentáře politického či ekonomicko-hospodářského charakteru jsou v knize *21 let v Argentině*

³²⁸ O Indiánech se toho z autorčina vyprávění nedovíme mnoho. Je to pochopitelné, neboť Kodýtková neměla mnoho příležitostí se s nimi setkat. Pouze během jejího pobytu v pralese, kdy jim tamější Indiáni zpočátku pomáhali s jejich hospodářstvím. To jim Kodýtková vyjadřovala velkou vděčnost za pomoc se zasvěcením do života v pralese, seznámením s jeho obyvateli.

³²⁹ KODÝTKOVÁ, A., cit. d., s. 149

³³⁰ Tamtéž, s. 144 Kodýtková měla v Argentině sama poměrně bohaté vlastní zkušenosti se zmíněnými podvody, spekulacemi, korupcí, byrokracií a pod., avšak zdá se, že v knize snadno tíhla k jejich generalizování, automatickému rozšiřování jejich platnosti na celý jihoamerický kontinent.

³³¹ Také J. L. Erben kritizoval americký kapitalismus, ne ovšem v takové míře, jako Kodýtková. „*Oceňují zaměstnance jen podle výkonu. Člověk je pro tyto americké kapitalisty pouze součástí stroje, který jim má dopomoci k bohatství.*“ ERBEN, J. L. *Přes Kordillery*, s. 110

³³² KODÝTKOVÁ, A., cit. d., s. 142-143

³³³ „*Kulturní život v hlavním městě jest značný a každým rokem počet analfabetů se zmenšuje.... Argentina zaujímá prvé místo ve vzdělanosti latinsko-americké ...*“ ERBEN, J. L. *Po stopách dobyvatelů, osvoboditelů a diktátorů*, s. 134

hojné, zeměpisné a historické pasáže se objevují jen velmi zřídka. Zato je toto dílo Kodýtkové ještě obohaceno oproti ostatním zmíněným cestopisům či cestopisným románům o čistě ženský pohled na postavení ženy v argentinské společnosti. Kodýtková si snadno uvědomovala všechny rozdíly v životním stylu českých a argentinských žen ve městech i na venkově, přičemž argentinské prostředí vnímala jako ženám mnohem nepříznivější. Ryze ženský pohled můžeme také vidět nejen v občasných komentářích módních trendů, ale i v závažnějších tématech, jakými bylo např. zneužívání žen k prostituci, chudoba spodních vrstev obyvatel, zejména špatné životní podmínky dětí.

Závěr

Prostřednictvím jednotlivých kapitol jsme se měli možnost blíže seznámit s jedním z našich nejzcestovalejších krajanů první poloviny dvacátého století, J. L. Erbenem. Cílem této diplomové práce bylo shromáždit jednak životopisné údaje dnes již širší veřejnosti téměř neznámého cestovatele a představit jej nejen jako autora cestopisů, ale poukázat také na jeho další činnost žurnalistickou, vlasteneckou, fotografickou a především sběratelskou.

Zvolený způsob života jej předurčil k poznávání nových krajů, touha po vědění jej motivovala ke stálému studiu, a přání nenechávat si získané zkušenosti a vědomosti pro sebe jej vedlo k sepisování mnoha knih, článků, pořádání přednášek. Ocenitelný byl jeho zodpovědný přístup k psaní knih, vždyť materiál pro ně získával nejen vlastním pozorováním na cestách, ale také studiem v knihovnách, botanických a zoologických zahradách, statistických úřadech, atd. Jeho cestopisy se proto, v porovnání např. se srovnávanými díly dalších autorů, vyznačují širší škálou přinášovaných informací o jihoamerickém kontinentě. Jejich kladem je i doplnění o fotografie dokumentačního charakteru, které si sám autor, amatérský fotograf, v mnohdy nelehkých podmínkách na cestách pořizoval. Přestože se J. L. Erbenovi podařilo za svého života publikovat v Československu jen čtyři cestopisy týkající se Jižní Ameriky, až do pozdního stáří psal pilně dál a doufal ve vydání dalších knih, především s australskou tematikou (*Civilisací a pustinou, Do země zlata a perel, Z australských samot a měst, Od trestanecké kolonie k samosprávě, Pod souhvězdím Jižního Kříže*) či prvotin *Saharou k úpatí Atlasu, Americkým jihozápadem*. Do druhé světové války často posílal československým časopisům a novinám různé cestopisné články a reportáže, kterými si přivydělával na svá cestování. Pro české čtenáře a posluchače také během dvou krátkých pobytů v Československu pořádal cestopisné přednášky na živo i vysílané v rozhlase. Svou lásku k vlasti projevoval nejen v období světových válek, kdy se angažoval v zahraničí jako pisatel vlastenecky laděných článků, ale také

sběratelskou činností entomologického a etnografického materiálu, jehož bezplatným zasláním pražským muzeím (Národnímu a Náprstkovu) sledoval alespoň malé obohacení československých sbírek. Za tuto chvályhodnou činnost byl oceňován především Janem Obenbergerem, tehdejším ředitelem zoologického oddělení Národního muzea. Jeho pomoc Erbenovi spočívala nejen v cenných radách ohledně sbírání hmyzu, ale také v informování prostřednictvím dlouhých dopisů o politických, hospodářských a kulturních poměrech a situaci panující v Československu. Mnohdy také v zajištění oficiálních osvědčení, která prezentovala Erbena jako velkého a osvědčeného příznivce a mecenáše Národního muzea v Praze a sloužila mu jako přímluva u různých úřadů (např. finančního – pro vývoz valut, konzulárních – pro pomoc se sběrem a zasláním sběrů Národnímu muzeu, atd.). Po druhé světové válce se ovšem poměry v Československu změnily a s nimi i nazírání na emigraci i tzv. „světoběžectví“. J. L. Erben byl doslova vymazán z řad Československých občanů, když mu konzulát čsl. republiky v Melbourne tlumočil nesouhlas Ministerstva vnitra s prodloužením platnosti cestovního pasu (s odůvodněním, že v matrice pražských příslušníků je zapsán pouze jistý Josef Erben, nar. 22. 6. 1988).

1/2

0??

Přínos J. L. Erbena tedy nespočíval jen v jeho sepsaných cestopisech (ačkoliv tyto byly velmi pozitivně hodnoceny tehdejšími čtenáři, a to laickou i odbornější veřejností, která byla při vyhledávání různých informací ze světa mnohdy odkázána právě na tento druh literatury), ale, jak jsme měli možnost se přesvědčit, také v mnoha dalších počinech, ze kterých můžeme znovu zdůraznit: zásluhy J. L. Erbena o seznamování dalekých zemí (zejm. Austrálie, Nového Zélandu) s novým Československým státem (včetně publikace protirakousky a protiněmecky laděných novinových článků), spolupráci s Československým zahraničním ústavem, kterému poskytoval řadu cenných informací a v neposlední řadě také velký přínos v podobě sbírek etnografických předmětů a hmyzího materiálu zasílaného Erbenem ze světa pražským muzeím.

1/2

Jak víme, v zemích Latinské Ameriky pobýval J. L. Erben ve dvacátých a první polovině třicátých let dvacátého století. Rozhodně v té době nebyl jediným zkušeným českým cestovatelem na tomto subkontinentu. Pro lepší představu jsme nahlédli také do životů některých dalších dobrodruhů, kteří nám podobně jako J. L. Erben zanechali o svých jihoamerických pobytech z této doby písemná svědectví.

Stylem cestování i psaní se J. L. Erbenovi asi nejvíce podobal František Čech-Vyšata, ačkoli měl zkušenosti pouze z cestováním v Jižní Americe. Na základě jeho cestopisů jej můžeme označit za odborníka na problematiku československého vystěhovalectví (v tehdejší době) do Latinské Ameriky (Argentině, Brazílie, Paraguaye, Chile, a jiných zemí, které procestoval). Co do rozsahu ostatních informací, se mi ovšem jeho cestopisy zdály poněkud chudší, než na historická fakta, přírodovědné a jiné zajímavosti bohaté cestopisy Erbenovy.

Z hlediska cestovatelských zkušeností by se mohl k Erbenovi asi nejlépe přirovnat A. V. Forejt, který při psaní svých knih využíval stejně jako J. L. Erben zážitků a znalostí života a životních podmínek na jiných kontinentech. Nepsal sice přímo cestopisy jako J. L. Erben, ale jeho cestopisné romány obsahovaly často podobná sdělení. Prostřednictvím svých románových hrdinů se snažil zprostředkovat a přiblížit čtenáři život v procestovaných zemích, podělit se o svá pozorování, poměrně často líčil setkání hrdinů s emigrovanými krajany, domorodým obyvatelstvem. Čtenář nebyl ochuzen ani o zmínky z historie, komentáře hospodářské situace zemí, apod. Na druhou stranu ovšem romány pochopitelně odpovídaly beletristickému žánru a obsahovaly informačně nevyužitelné pasáže a v konkrétním případě srovnávané knihy *Bagdád volá Chicago* jsem měla pocit občasné idealizace, místy falešného optimismu autora.

Třetí srovnávanou autorkou byla Anna Kodýtková. Ta se lišila za prvé už tím, že byla ženou (a ženský pohled na život se odrazil také v její knize). V první části cestopisného románu *21 let v Argentině* se pokusila shrnout

↳

své zkušenosti s odchodem za oceán a nelehkým životem emigrantky v Argentině. Porovnáme-li tuto část s Erbenovými cestopisy, můžeme objevit jistou shodu v tématech, jakými bylo např. líčení pracovních zkušeností Evropanů v Latinské Americe, popis života a nástrah jihoamerických velkoměst, venkova i pralesa. Kodýtková se také intenzivně věnovala otázkám sociálním, úrovni zdravotnictví, kultury, zkorumpované byrokracii a úřadům, apod. Ovšem druhá část románu je již mnohem zřetelněji poznamenaná politickou ideologií A. Kodýtkové, dlouhodobé členky komunistické strany Československa. Je využita k propagování návratu vystěhovalců do rodné vlasti, subjektivní kritice kapitalismu, idealizuje život v Československu na konci čtyřicátých let dvacátého století. Z tohoto důvodu poněkud zkresluje situaci a líčení pocitů emigrantů v Jižní Americe v této době. Na druhou stranu poskytuje čtenáři cenné svědectví o dnes již občas zapomínaných poměrech panujících v tehdejší Československu, které např. J. L. Erbenovi až do konce jeho života nedovolily návrat do vlasti.

Jak již bylo řečeno, v této diplomové práci jsem se pokusila co nejlépe přiblížit životní osudy a aktivity cestovatele Josefa Ladislava Erbena, s konkrétnějším zaměřením na dobu jeho pobytu v Jižní Americe. Snad tuto práci bude možné považovat za další malou splátku pomyslného dluhu, který má naše společnost vůči tomuto cestovateli již od poloviny minulého století.

SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY

Prameny

Náprstkovo muzeum Praha, Krajanský archiv, fond J. L. Erben

Náprstkovo muzeum Praha, Fotoarchiv, fond J. L. Erben

Archiv Národního muzea Praha, fond J. Obenberger

Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Erben Josef
Ladislav

Knihy

no:li:šif

ČECH-VYŠATA, F. *V žáru pamp*, Praha: Nakladatelství Kvasnička a
Hampl, 1927

ČECH-VYŠATA, F. *Divokým rájem*, Praha: Nakladatelství Kvasnička a
Hampl, 1927

ČECH-VYŠATA, F. *Z tajů Kordiller*, Praha: Nakladatelství Kvasnička a
Hampl, 1927

ERBEN, J. L. *Po stopách dobyvatelů, osvoboditelů a diktátorů*, Praha:
Československá grafická unie, 1937

ERBEN, J. L. *Přes Kordillery*, Praha: Česká grafická unie, 1948

ERBEN, J. L. *Na vodách Amazonky*, Praha: Česká grafická unie, 1948

ERBEN, J. L. *V poříčí Orinoka*, Praha: Česká grafická unie, 1939

ERBEN, J. L. *Půl století světoběžcem*, Praha: Panorama, 1986

FOREJT, A. *Bagdád volá Chicago*, Praha: Alanovo nakladatelství, 1947

FOREJT, A. *Za karavanou mrtvých*, Praha: Český čtenář, 2. vyd., 1941

HUBINGER, V.; HONZÁK, F.; POLIŠENSKÝ, J. *Národy celého světa*,
Praha: Mladá Fronta, 1985

CHALUPA, J. *Dějiny Argentiny, Uruguaye, Chile*, Praha: Nakladatelství
Lidové Noviny, 1999

- JANSKÝ, B. a kolektiv. *K pramenům Amazonky*, Praha: Ottovo nakladatelství, 2004
- KLÍMA, J. *Brazílie*, Praha, Libri, 2003
- KODÝTKOVÁ, A. *Dvacet jedna let v Argentině*, Praha: Práce, 1951
- KUNSKÝ, J. *Naši cestovatelé*, 2.díl, Praha: Orbis, 1961
- LUCENA SALMORAL, M. aj. *Historia de Iberoamérica*, tomo III, 3era edición, Madrid: Catedra, 1998
- MARTÍNEK, J.; MARTÍNEK, M. *Kdo byl kdo: naši cestovatelé a geografové*, Praha: Libri, 1998
- OPATRNÝ, J. *Amerika v proměnách staletí*, Praha: Libri, 1998
- POLIŠENSKÝ, J. *Dějiny Latinské Ameriky*, Praha: Svoboda, 1979
- ROEDL, B. *Peru*, Praha: Libri, 2003
- ROEDL, B. *Ve jménu inky Túpaka Amarua*, Praha: Scriptorium, 1998
- SARMIENTO, D. F. *Facundo o Civilización y barbarie*, Caracas: Biblioteca Ayacucho, 1977
- ZELENÝ, M. *Indiánská encyklopedie: Indiáni tří Amerik*, Praha: Albatros, 1994

Články

- BAĐUROVÁ, M.; BAĐURA, B. Vystěhovalectví z českých zemí do Brazílie před vznikem ČSR, *Český lid*, 82, 1995, s. 323-335
- BAĐURA, B. K historii prvních spolků českých a slovenských vystěhovalců v Argentině. In: *Sborník k problematice dějin imperialismu*, 11, Praha, Ústav československých a světových dějin, 1981, s. 290-302
- BARTEČEK, I. České a slovenské vystěhovalectví do Brazílie před druhou světovou válkou. In: *Latinská Amerika – dějiny a současnost*, 2, Praha, 1989, s. 161-180
- BARTEČEK, I. Československá kolonizace v Brazílii. In: *Češi v cizině*, 3, Praha, 1988, s. 237-251

DUBOVICKÝ, I. Krajanská kolonie Presidencia Roque Saenz Peña. In: *Češi v cizině*, 2, Praha, 1987, s. 139-181

DUBOVICKÝ, I. La Política Emigratoria de Bohemia en Relación con Argentina 1848 - 1938. In: *Ibero-Americana Pragensia*, XXIII, Praha: Karolínium, 1989, s. 111-128

KÁZECKÝ, S. La inmigración eslava al Paraguay desde el punto de vista checo. In: *Ibero-Americana Pragensia: Supplementum*, 8/2000, Praha: Karolínium, s. 331-333

KÁZECKÝ, S. Diario del viaje de Josef Kašpar y su hijo Josef desde Bohemia hacia un mundo mejor. In: *Ibero-Americana Pragensia: Supplementum*, 17/2006, Praha: Karolínium, s. 65-69

OPATRNÝ, J. Propaganda y contrapropaganda en los asuntos migratorios. Informaciones para los emigrantes de Ferdinand Missler, Ferdinand Klíndera, František Čech-Vyšata y Anna Kodýtková. In: *Ibero-Americana Pragensia: Supplementum*, 13/2004, Praha: Karolínium, s. 25-53

OPATRNÝ, J. Česká emigrace do Latinské Ameriky. *Historický obzor*. 1999, č. IX.-X., s. 214-221

ROUČ, V. Inmigración de los checos en América Latina en el período de entreguerras. In: *Ibero-Americana Pragensia : Supplementum*, 10/2002, Praha : Karolínium, s. 43-47

ŠOUŠA, J. El Intercambio Comercial entre Checoslovaquia y la Argentina y el Brasil en el Período de Entreguerras (Análisis de los índices estadísticos checoslovacos). In: *Ibero-Americana Pragensia*, XXXI, Praha: Karolínium, 1997, s. 243-257

ŠOUŠA, J. El Intercambio Comercial entre Checoslovaquia y Chile, el Uruguay, Perú, Colombia, Venezuela, Bolivia y el Paraguay en el Período de Entreguerras (1era parte). In: *Ibero-Americana Pragensia*, XXXII, Praha: Karolínium, 1998, s. 219-238

ŠOUŠA, J. El Intercambio Comercial entre Checoslovaquia y Chile, el Uruguay, Perú, Colombia, Venezuela, Bolivia y el Paraguay en el Período de Entreguerras (2nda parte). In: *Ibero-Americana Pragensia*, XXXIII, Praha: Karolínium, 1999, s. 175-194

Ostatní zdroje

MAREŠ, V. *Naši cestovatelé koncem 19. a 20. století* (disertační práce, archiv KU, PŘF I depo 12, č. 2025)

Internetové zdroje

<http://www.artesantiasvenezolanas.com/resources/page/hamacasartesanales.htm>

<http://www.bolivia.com/Especiales/6deagosto/bolivianos/ilustre6.asp>

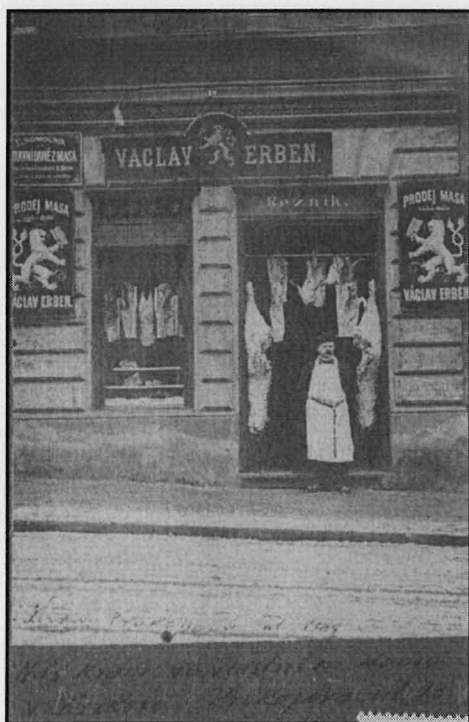
<http://www.checomacoco.cz/chamacoco/historie-indiana-ceskeho-rodu>

<http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=043&clanek=030430>

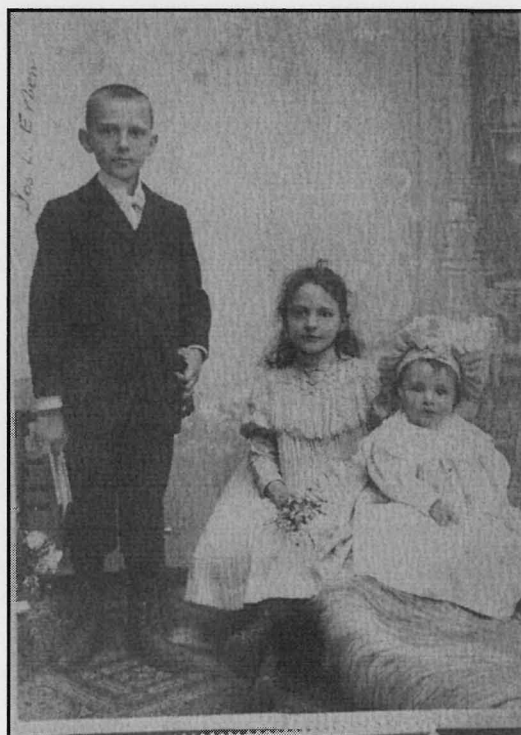
Přílohy

Příloha č. 1

Fotografie pocházející z rodinné kroniky *Kronika naší rodiny*
(Literární archiv Památníku národního písemnictví,
fond Erben Josef Ladislav)

Řeznictví Erbenových rodičů
V Praze na Žižkově

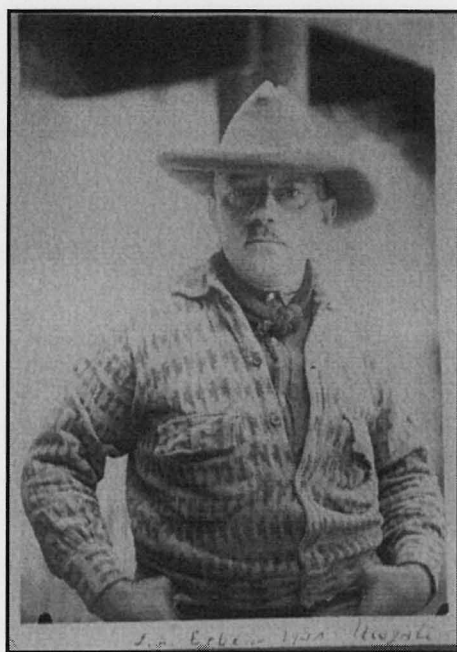
J. L. Erben se sourozenci: sestrou
Marií a bratrem Václavem

J. L. Erben před odjezdem
do Afriky r. 1909

J. L. Erben poprvé v Austrálii

J. L. Erben v Amazonii

J. L. Erben v Melbourne r. 1956

Příloha č. 2

Přehled vykonaných cest J. L. Erbena v letech 1910 – 1954

- 1910 – 11 **Afrika:** Egypt (Alexandrie, Káhira, Asuán)
- 1911 **Asie:** Indie – Ceylon
- 1911-19 **Austrálie** (působení v Perthu, Melbourne, Adelaide, Sydney, projití Queenslandem až do Brisbane a Townsville, poloostrov York) – Nová Guinea (Port Moresby, Samaray) – Čtvrteční ostrov - Austrálie (Darwin, průzkumy v zemi Arnhemově a území Groote Eylandt)
- 1919 **Asie:** Filipíny
- 1920 **Asie:** Čína (Hon-Kong, Shangai), Japonsko
- 1920 **Severní Amerika:** USA- Kalifornie (San Francisco)
- 1921-2 USA- Kalifornie, Arizona, Nové Mexiko
- 1922 Mexiko, **Jižní Amerika:** Peru
- 1923 Peru, Bolívie
- 1924 Argentina
- 1925-27 Paraguay
- 1928 Paraguay, Brazílie, Uruguay
- 1929 Uruguay, Argentina
- 1930 Argentina, Chile, Peru
- 1930-31 napříč Jižní Amerikou:¹
po Amazonce do Manaosu (z Peru do Brazílie) a návrat po
21 letech do vlasti přes Francii (Le Hâvre a Paříž)

¹ Tato data jsou převzata z autorova itineráře nacházejícího se v Náprstkově muzeu (krajanský archiv, fond J. L. Erben, ar. 15/1). Ovšem v knize *Přes Kordillery* Erben píše, že již koncem dubna 1929 vystoupil opět na březích Peru a rozhodl se vykonat cestu napříč Jižní Amerikou. ERBEN, J. L. *Přes Kordillery*, s. 9 Dobře geograficky, avšak odlišně chronologicky zpracované cesty (zejména australské) J. L. Erbena jsou i v příspěvku „Josef Ladislav Erben“ v knize: MARTÍNEK, J.; MARTÍNEK, M. *Kdo byl kdo: naši cestovatelé a geografové*, s. 137- 140

- 1932 doma, v listopadu odjezd do Jižní Ameriky, Trinidad
- 1933 Venezuela (Caracas, Ciudad Bolívar, hornická osada Botanamo)
- 1934 Venezuela, na zpáteční cestě zastávka v Britské Guayaně a Surinamu (Holandské Guayaně)
- 1935 Hol. Guayana – Madeira – Španělsko – Maroko – Alžír – Tunis – Itálie - příjezd do Prahy
- 1935 červen doma
- 1936 červen doma, koncem června odjezd přes Belgii do Londýna – plavba do **Austrálie** (přistání ve Fremantle přesně za měsíc)
- 1936-7 západní Austrálie, podél severozápadního pobřeží do Darwinu (Perth, Geraldton, Consach, Derby, Wyndham, Darwin)
- 1938 z Darwinu přes Pine Creek vnitrozemím Austrálie, do Alice Springs, Eryjské jezero a Adelaide , plavba do Tasmánie a na Nový Zéland
- 1938-41 ze Sydney cesta do Brisbane, Rockhamptonu, Townsville a Cooktownu až ke Cartpentarskému zálivu a do Darwinu – N. Territorium
- 1942 evakuace do Melbourne
- 1942-58 Melbourne, † 1958

Cestovatel Erben odjíždí na novou výpravu

Plán na 8 let

Praha 18. listopadu. Známy cestovatel J. L. Erben odjede v nejbližších dnech na novou cestu do dalekých krajů. Hodlá procestovat ostrovy Antily, Venezuelu, Honduras, Niaraguay, Mexiko a Floridu. Při tom chce prozkoumatí prameny řeky Orinoka v Sierra de Parimas, které dosud nebyly přesně zeměpisně určeny, provést zde pozorování geologická a geografická. Z cest bude zasílat přírodovědecké sběry Národnímu muzeu, kde už jeho vzácné dary z minulých let tvoří zejména v entomologickém oddělení pozoruhodnou sbírku Erbenovu. Cestu má rozpočtenou nejméně do r. 1940. První jeho velká cesta trvala 21 let a vrátil se z ní před necelými dvěma roky. Procestoval východní Afriku do Asuanu, Ceyon, Austrálii, kde byl šest let, Novou Guinei, Filipiny, Čínu, Japonsko, Kalifornii, Arizonu, Texas, Mexiko, navštívil jižní Ameriku, plavil se velmi daleko po Amazonce atd. Na cestách živil se vlastní prací. Zprvu byl prospektorem ve zlatých polích, lovcem, později po absolvování technické školy v Americe stal se inspektorem při stavbě tratí ve střední a jižní Americe. Tato funkce umožnila mu poznání vzdálených krajů a končin řídky navštěvovaných. Své národopisné sběry věnoval Náprstkovu muzeu a o bohatých zkušenostech přednášel na četných přednáškách, proslovených po celé republice.

Článek nazvaný „Cestovatel Erben odjíždí na novou výpravu, Plán na 8 let“, se nachází v Krajském archivu Náprstkovy muzea, ve fondu J. L. Erben, ar. 5/1

Priloha „Národní Politiky“ k číslu 327. ze dne 27. listopadu 1927.

Naši v Paraguaji.

Hospodarska krize všeobecná splodila pravě alchymii národů. Pohřbila tisíce vyštábovalců zabudovaných ve velkoměstech a tam opět pocítili tíži nezaměstnanosti. Právě přišlo ovšem je takové, že některé vlády přistoupily k zakázce.

Kdo tih? Někdo rudi Habes, jiný Egypt a Tahiti a snad někoho i napadne, že obyvatel samého srdce Evropy zvisí tisíce rasy v černochy Dahomejska nebo Barbarského pobřeží. Podobné rady ponecháme polistátněm, totižem po výlece a dobrodružstvích. Vyštábovalci se za hranice předstávají vážný krok v životě. Bývá tu zodpovědnost za blaho rodin, často prodlán i domek a náhadi na zakoupení listku krátcen vša sazi se na jednu kartu. Z toho důvodu svědomitomu je těžkým úkolem raditi.

Setkal jsem se v Americe s krajany, kde jedni vsa ohvátili, zatím co druzi bořekovali. Pozorujeme-li blíž, sledáme, že ani jeden, ani druhý nemá příčin k podobnému tvrzání. Podívejme se na několik našich v Paraguaji. Na prvé místo dlužno vzpomenouti Kurta Hraše, syna známého autora „Pohádek“. Povoláním kurnáčout, bez peněz přišel z Brasílie, léčením pomohl si k tovarničce na likéry a ovocná konzervy. Žije šťastně v Mboycau nedealeko Encarnaciónu, obklopen subtropickým rostlinstvem a pěkným výhledem na řivu Král, slápaljel se v obvyklé slušnosti zapřít. Tovarničku každým rokem rozširuje a výrobky pod znač. Bohemis razí si již cestu i za hranice. Je dobrým Čechem a významným občanem.

Strojník Albert Kuček z Moravské Ostravy poznal, že není nad samostatnost a v malebném okolí Encarnaciónu zakoupil pozemek a založil trvalý domov. V pečlivě obhnané škole vzrůstají dosud bílé sazenice paraguayského zeleného zlata (berber maifé), v příštím roce budou přezrálé v plantáž a již třetím rokem vydají prvou sklizeň.

Pohlíž německé kolonie Hohenaus sídli krajjan Sedý býv. účelní. Projel Amerikou od Unie až po chladné a smutné pampy argentinského jihu. Zklamán vrátil se do rodného kraje v Cechách, zajel do Prahy, avšak i tu neměl státi a proto hajdy do Paraguaje. Ze zbytku peněz koupil z části osazený verbal a za rok vyzískal prodajem verby téměř celý vložený peněz. Nedealeko Kučka zakládá plantáž rodina Moravana Ševely spolu s něm, učitelem na zdejší německé škole. Nedávno se zde usadil absolvent hospodářské školy Novák a na rozsáhlé stráni s úspěchem pěstuje vinnou řevu. Náhodou rozpoznal jsem Čechu v zahradníku, rozválečím zeleninou po Encarnaciónu. V lůně hvozdů vystavěl si chaloupku lesků soustružník a prožívá svá léta v neurčitosti a nejmenší námahou. Je nárum živým lovcem a živě na skromné řáditi nikdy neschází. Náhodlou potřebu peněz řeší zhotovením vkusných předmětů, jez idou čile na odbyt.

Sněd mnohem více dalo by se napsati o krajanech v Paraguaji usadilých, jejich nazván. Paraguaj krásou a rozáldností, jakož i rumuzeným domem chřtíem po bobství mši domorodým lidem, vábila i idealistické a náboženské eskty až z Austrálie a Kanady. O výsledcích kooperativních podniků nehodlám se při této příležitosti rozepisovati. Stačí, poděkku-li, že Paraguaj poskytl spokojenost a dostatek mnu-

Osvědčení

Kolonie „FRAM“

v Carmon Rep. Paraguay

Přes 1200 rodin usazené

Výhledná pole Zdravé podnebí
Oblíbená plodina Prvotřídní půda

Zájemce informace a prospekty u ty.

M. SUCHAN
kalkulator

Buenos Aires Calle Venezuela 670

Argentinský gaučo (Chaco)

hým, kteří hlavní tento podklad lidského žiti nenalezli jinde.

Je třeba vytvořiti pevné osady v řídám dusovným spójaní se starou vlastí, jak tomu v Chicagu, Omaze a j. a vytvořiti jakýsi kádr našich za hranicemi pro případ, že by se měl opát v dějinách opakovati pokus o násilné vyhlazení národa. Nesčí naše vyštábovalské autority povšimnou si oněch set kilometrů panenské pudy a podnebním zdravým, která zavčasným krokem byla by s to uhostiti československé kolonisty a vytvořiti páteř našeho národního života v latinské Americe.

Encarnación, Paraguay.
Jos. Lad. Erben.

Naši v Paraguaji, z krajanského archivu Náprstkova muzea, fondu J. L. Erben, ar. 5/1

Příloha č. 5

Ukázka fotografií pořízených J. L. Erbenem v Latinské Americe
(fotografie pochází z fotoarchivu Náprstkova muzea, fondu J. L. Erben)

Typické obydlí zemědělce, zvané „konuko“, dům rámové konstrukce, střecha z rákosí (Venezuela, vyfoceno v období druhé cesty do Latinské Ameriky, tzn. 1932 – 1935)

Indiánky u studny (Bolívie, 1922)

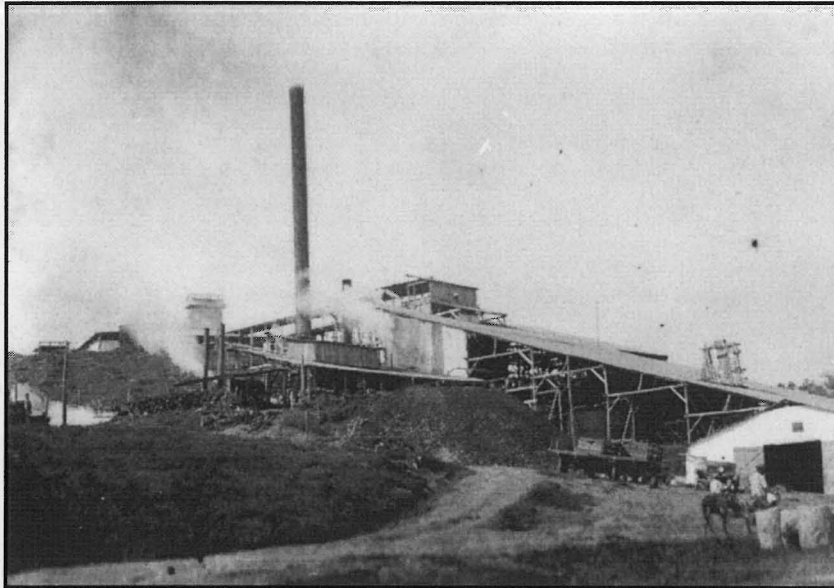
K následující ukázce můžeme použít jako komentář záznam z Erbenova deníku z doby jeho pobytu ve venezuelské Guyaně:

„Pořídil jsem si několik snímků ze zlatých polí, kde několik lidí pracně dobývá chudé živobytí. Nazývá se to pinta a ten provozovatel „pintero“... Nejšťastnější vydělají 30 bs denně, jiní dobyli denně bs 3,5 a také vůbec nic... Musí zprvu vykopati jámu až na „paydirt“ a tehdy jim zbude jen asi 9 cm tloušťky materiálu k mytí.“ (Krajanský archiv Náprstkova muzea, fond J. L. Erben, ar. 3/5, zaznamenáno dne 7. září 1933.) Na tomto snímku je však pravděpodobně sám J. L. Erben při rýžování zlata. (Venezuela, 1932 – 1935)

J. L. Erben na asfaltovém jezeře u La Brea, (1932, Trinidad)

Rudné doly v Botanamo (1932-1935, Venezuela)